

**Gabriel
ANDREESCU**

A föderatív Európa fogalmáról

A davosi tanácskozáson olyan vitára került sor, amelynek tétjét kevesen értették meg. A bolgár elnök egy radikális javaslatot tett, amely váratlanul érte a vendéglátókat. Petar Sztobjanov azt kérte az Európai Unió tagállamaitól, hogy 2004-ben fogadják el az összes tagjelölt állam politikai integrációját, s a gazdasági struktúrába való betagozódásra csak ezt követően kerüljön sor, a feltételeknek való megfelelés függvényében.

A javaslat nem volt kellően kidolgozva, előterjesztése pedig a lehető legalacsonyabb színvonalúnak bizonyult. A vendéglátók úgy érezték, provokálják őket, Günter Verheugen pedig diplomatikus választ adott: „szerintem a javaslat későn érkezett, mivel (...) nem tudjuk megváltoztatni a játékszabályokat”.

Ami erre azonban a bolgárok kísérletet tettek, az az Európai Unió logikájának az alapoktól való újragondolása. Miután az európai egység megalkotása kezdetben egy lényegében politikai célt – a kontinens békéjének biztosítását – tűzte maga elé, utóbb a funkcionális szervezés elve mentén alakult, amit David Mitrany még a negyvenes évek elején leírt. A folyamat sikeresnek bizonyult. A funkcionális logika tartalékai azonban kimerülöben vannak. A döntések és procedúrák olyan *zubatagát* eredményezte, amely már elviselhetetlen teherre vált az Unió fejlődése szempontjából. A bürokraták és technokraták együttes súlya kezdi szétzúzni az eredeti tervet. Az új kihívások közepette – összeomlotta szovjet birodalom, az Uniót kívül a bővítést, belül pedig az elmélyítést követelik – új politikai akaratra van szükség. A gazdasági jólét közvetlen célját kellene meghaladni, egy magasabb célt jelentő terv érdekében.

Akérdés akuttá vált azon országok esetében, amelyek EU-integrációs törekvései nyilvánvaló ellentétbe kerültek versenyképességükkel. Ez en országok – elsősorban Bulgária és Románia – számára az európai integrációs folyamathoz való csatlakozás jelentősége történelmi léptékű. Amilyen mértékben biztosítják politikai, gazdasági és kulturális elítjeik az integrációt, olyan mértékben van – évtizedekben vagy évszázadokban mérhető – jövője a határaikon belül élő lakoságnak.

Bulgária és Románia félelmei mások félelmeivel találkoznak. Mi lesz mégis Ukrajna jövője? És mi a Moldova Köztársaságé? Az is nagyon valószínű, hogy hamarosan kimerül az *integráció energiaforrása*. A csatlakozási folyamatba bekapcsolódott államok befogadásának stílya nemcsak az erőforrások szempontjából érződik, hanem pszichológiaiak is. A globalizációs jelenség is az Európai Unió marginalizációjának irányába hat, mert olyan gazdasági térségről van szó, melynek munkaerőpiaca kevésbé rugalmas, fogyasztói piacként pedig behatárolt. Mindez kedvező környezetet eredményezhet a belső szétválasztás folyamatának beindulásához.

Bulgária, megfogalmazva azt, hogy a politikai integrációnak a gazdasági előt kell járnia, az EU-bővítés logikáját akarta Davosban felborítani. Románia még Bulgáriánál is érdekeltabb abban, hogy ebbe az irányba tekintsen. A német kereszténydemokrata körökhöz közel álló *Die Welt* által nemrégiben kiadott botrány, amely törölte Romániát az EU-bővítésre vonatkozó előrejelzésekből, jól mutatja, hogy van okunk törődni a jövő Európájának tervével.

A bolgár javaslat logikai végiggondolása egy Európai Föderációra vonatkozó álláspontot jelent, amely a jelenlegi integráció folyamatának meghosszabbításaként képzelhető el. Az EU jelenlegi határainak maximális – megvalósítható – kiterjesztésével létrejövő Európai Föderáció olyan szervezet megteremtését jelenti, amely képes megvédeni, elmélyíteni és támogatni – a globalizációs kontextusban – azt az emberi létezés módját, amelyet Európa modellnek tekint. E logika egyszerű sémája: egy föderatív típusú szövetség azonnali megvalósítása mindazon európai államok részvételével, amelyek rokonszenveznek e tervvel. A föderáció különböző alrendszerihez (az eurózónához stb.) való csatlakozásra viszont csak később kerülne sor, a sajátos feltételek teljesülésével.

- Daniel Vighi**
A Nemzeti Liberális Párt kongresszusa –
elvek és távlatok között ♦ 2. oldal
Szegedi Edit
A premodern Kolozsvár ♦ 3. oldal
Magyar-Vincze Enikő
A kolozsvári egyetem és az etnikai
határvonalak átlépésének esélyei ♦ 3. oldal
Szász Alpár Zoltán
A demokrácia modelljei Romániában –
esélyek és realitások ♦ 4. oldal
Mihaela Grancea
Etnokulturális sztereotípiák
a historiográfiában ♦ 6. oldal
Ovidiu Pecican
Az erdélyi múlt és
a szintézisétség ♦ 7. oldal
Harald Roth
Próbálkozzunk
„Erdély kultúrtörténetével” ♦ 8. oldal
Csetri Elek
Történetírás és politika ♦ 8. oldal
Lucian Nastasă
Erdély történetéért ♦ 9. oldal
Pál Judit
Etnocentrikus szemlélet ♦ 9. oldal
Ian Drăgan
Figyelemre méltó megvalósítások ♦ 9. oldal
Szász Zoltán
A harmónia terrorja ♦ 10. oldal
Daniel Barbu
A történetírás és
a nemzeti hovatartozás viszonya ♦ 10. oldal
Jakó Klára
Tudomány vagy a politika
szolgálata ♦ 10. oldal
Ovidiu Ghita
A kölcsönös bizalmatlanság salakja ♦ 11. oldal
Tonk Sándor
Az elemzés hiánya ♦ 11. oldal
Demény Lajos
Párbeszédhiány ♦ 12. oldal
Cosmin Rusu
A szegregáció fennmarad ♦ 12. oldal
Egyed Ákos
A történelmi források reális forrásértékének
felértékelése ♦ 12. oldal
Radu Mărza
Az erdélyi maják története ♦ 13. oldal
Toader Nicoară
Előítéletek nélkül ♦ 13. oldal
Doru Radosav
„Pium desiderium” ♦ 13. oldal
Jacques Lévy
Vertikális és horizontális föderalitás ♦ 14. oldal
Kelemen Attila
A poszt-posztmoderne ♦ 15. oldal
Al. Gistelean
Két „kulturális” fabula ♦ 16. oldal
Ágoston Hugó
Bukarest mint provincia ♦ 16. oldal

Az elmúlt évtized nem csökkentette, inkább felerősítette önazonosságunk komplexusait

Arra lenne szükség, hogy 2006 körül az Európai Unió tervezői meghozzák a döntést az Unió radikális reformjáról: az Európai Föderációról. Hogy ez lehetséges legyen, Európa lakóinak a terv megértéséhez és elfogadásához néhány év felkészítésre lenne szükségük. Nos, ezért kell a föderatív Európa eszméjének egy-két év alatt körvonalozódnia s két-három év alatt a politikai szereplők munkaasztalára, valamint az európai közvélemény vitafórumaira kerülnie.

Melyik az a „kontinens”, amellyel azonosulhat az Európai Unió? Melyek azok a – történelmi dimenziójú – európai határok, amelyeket a mai EU felvállalhat? Az Európai Unió politikai projektjének van miért átfognia az európai államok közösségének egészét, beleértve – potenciálisan – olyan államokat, mint Moldova Köztársaság, Fehéroroszország és Ukrajna. Tekintettel a többséget jellemző politikai attitűdre és arra az európai történelemre, amelyet nehéz lenne megkérdőjelezni, nagyon valószínű, hogy ezen országok legitim képviselői kinyilvánítanak, vállalják a Föderatív Európa alkotmányával járó státust – még akkor is, ha e kontinentális perem belépése a föderális Európa alrendszeribe évtizedekig tart.

Jellemző példa – több szempontból is – a Törökországé. A föderális Európának a politikai értékek egységét kell biztosítania a – Nagy Európa központi értékét jelentő – etnokulturális sokféleség felkarolásával egyszerre. Törökország arra példa, hogy az európai alkotmány felvállalása egy állam részéről feltételezi a belső intézmények előzetes – minimális – felkészítését: katonai demokrácia nem léphet be egy kimondottan civil struktúrába.

Az Európai Föderáció alkotmányának első szakasza azt a közös értékészletet definiálja, amely egy szociális, igazságos és szolidáris, a sokféleség iránti megbecsülést és az egyének és csoportok közötti esélyegyenlőséget ápoló Európa karaktervonásait alkotja, s amelynek magját esetleg az Alapvető Jogok Chartája adja, kiegészítéssel a politikai jogok terén s továbbfejlesztve a szociális, gazdasági és kulturális jogok tekintetében. Az alkotmány második szakaszának a fontosabb európai intézményeket kell meghatározni; ezek – egész röviden – a következőképpen képzelhetők el: egy kétkamarás törvényhozói testület – közvetlenül választott Európai Parlament és egy Európai Szenátus –, korlátozott beavatkozási lehetőségekkel, de tényleges hatáskörrel rendelkező végrehajtó hatalom, amelyet a törvényhozás ellenőriz, egy Legfelsőbb Föderális Bíróságból és helyi föderális bíróságokból, valamint többlépcsős nemzeti jogszolgáltató szervekből álló igazságszolgáltatási rendszer, a föderális Európa elnöke, akit közvetve választanak meg, az Európai Parlamentben, s akinek feladatkörébe a Föderáció képvisellete tartozik, jogosítványai pedig korlátozottak lesznek.

A regionális struktúrák olyan hatásköröket kapnak, amelyekkel a közvetítő láncszem szerepét töltik be – funkcionális jelleggel – a nemzeti és a föderális szint között. E struktúrák alulról felfelé épülnek ki, természetes úton. Azonban bátorítani és támogatni kell őket.

Az Európai Föderáció létrehozása megerősíti az Európa Tanács és az EBESZ-en belüli demokratikus mechanizmusokat. De főleg lehetővé teszi a Transzatlanti Szabadkereskedelmi Övezet (TAFTA) és az Európai Föderáció–Egyesült Államok konföderatív szervezet – ennek a NATO közös intézménye lenne – létrehozását.

Románia számára e terv felvállalása a nemzetállami fogalmakban való gondolkodással való szakítást jelentené, és esélyt adna az EU-ba való integrációra a gyenge gazdasági és társadalmi teljesítmény s az unió civilizációtól elválasztó távolság ellenére is. Az elmúlt évtized nem csökkentette, inkább felerősítette önazonosságunk komplexusait. Íme, miért kell változtatnunk passzív, sorbanálló státusunkon, aktív, tervezői státussal helyettesítve azt, amelyhez – cseppet sem melléktérként – az Unió jövőjéről alkotott román elképzelés felvállalása szükséges.

U.i.: E koncepciót átfogó módon egy Adrian Severinrel közösen írt tanulmányban fejtettük ki, amelynek címe *Un concept românesc asupra Europei federale*, s amely első díjat nyert egy, a Nyílt Társadalomért Alapítvány által meghirdetett pályázaton.

Fordította: BAKK Miklós

1952, Buzău; Bukaresti Helsinki Bizottság, társelnök; *Problema transilvană* (Molnár Gusztávval), Iași, 1999, *Locurile unde se construiește Europa. Adrian Severin în dialog cu Gabriel Andreescu*, Iași, 2000.

Daniel VIGHI

A Nemzeti Liberális Párt kongresszusa – elvek és távlatok között

Nem messze a bukaresti Nemzeti Színház halljának bejáratától, Jankó bá (nenea Iancu, azaz I. L. Caragiale) bronzszobra őrködött két napon át a Nemzeti Liberális Párt (PNL) kongresszusának politikai zsongása fölött. Megpróbálom a nagy drámaíró jellemrajzainak segítségével áttekinteni a legfőbb elvi stratégiai játszmákat és eseményeket.

A román liberalizmusnak a forradalmat követő története tekervényes, fordulatos. Az 1989 utáni első két évben a pártot arrogáns módon és híjával minden valóságérzéknek Radu Câmpeanu, ez a baritonba hajló hangú Çațavencu vezette. A következő évben az volt, hogy a pártnak 1992-ben sikerült kiharadnia a parlamentből, a főbariton menesztése után viszont – a Polgári Szövetség Pártja (PAC) segítségével – sikerült visszakerülnie a Román Demokrata Konvencióba (CDR). Ettől a pillanattól a pártot éveken át Mircea Ionescu-Quintus vezette körültekintő óvatossággal. A PNL bejutott ugyan a CDR listáin az 1996-os parlamentbe, de a PAC polgári liberálisai és a PL '93 radikális ifjúliberálisai kinnrekedtek. Mindez kedvezett a liberális egyesítésnek és a párt fokozatos megerősítésének.

A legutóbbi parlamenti ciklus alatt, miután a párt megszabadult a rendkívül népszerűtlen és vitatott Viorel Çataramától, a PNL vezetésében Valeriu Stoica töltött be mind nagyobb szerepet. Valeriu Stoica körül viszonylag egységes csapat állt össze, amely kész is és képes is rá, hogy fokozatosan új stratégiát, s ami még fontosabb, más politizálási módot dolgozzon ki. Lassanként azokban, akik hajlandók voltak ezt megérteni, uralkodóvá vált a gondolat, hogy a kormányon levő jobboldal sem mentes a demagógia rákfénjétől, s egyszerűen képtelen számolni a román társadalom problémáinak bonyolultságával. Ez természetesen eltávolította a pártot a civil társadalom szervezetektől, legfőképpen a Polgári Szövetségtől, amely egyfajta, elvileg helyes, de az 1996 és 2000 közötti kormányzati teendők nehéz gondjainak felhalmozódása nyomán szükségessé vált reálpolitika igényeitől mind messzebbre eső moralizmusba vonult vissza. A PNL megpróbált szembeszállni ezzel a súlyos mozgásképtelenséggel, amely a régi parasztpárti hegemonia eredménye volt. Végül gyökeres változásra volt szükség, mégpedig a Konvencióból való kiválasztásra, ahhoz, hogy a párt új, pragmatikusabb, akár cinikusabb politikát valósítson meg, s nagyobb politikai képzelőerővel vegye célba a hatalmat. Persze akadtak, akik mindezt úgy minősítették, mint „az árulásra való régi liberális hajlamból eredő politikai gyakorlatot”, amint azt nenea Iancu hőseinek híres szavai is kifejezik: „árulás, árulás, de tudjunk róla mi is”. Ám ez nem egészen így van, a politika olyan tudás kifejeződése, amelyet nehéz szigorú egyenletekbe foglalni, minthogy a döntési helyzeteknek, a lelkiállapotnak, a történelem hirtelen, a semmiből kialakuló fordulatainak ösztönös megérzésén alapul. Az évek során különböző cikkeken leírtam már, hogy a romániai pártok politikájának legfurcsább-legabszurdabb vonása az a képességük, hogy a hibás politikai vonalat mintegy szürrealista önhipnózisban, rögeszmésen fenntartsák, részrehajló meggyőződésekkel helyettesítve a valóságot, a közvélemény-kutatások bizonyosságát. A PNL is átesett ezen a betegségen a Radu Câmpeanu-kaland során, utána egy ideig kivárt, megadóan elfogadta a kereszténydemokrata ukázokat, eltérően Horia Rusu és Nicolae Manolescu pártjától, amelyek fellázadtak, és tüstént elhagyták a Konvenció hajóját. A jobboldali ideológiát Romániában voltaképpen a „bizánci” Valeriu Stoica körüli, a pártkibulatóból magukhoz tért tagok mentették meg, akik a helyzetet helyesen felmérve úgy döntöttek, otthagyják a messziről hullaszagot árasztó helyet. A volt konvenció partnerek választási plakátjai árulásról harsogtak, kérelhetetlenségi rohamaik azonban nem helyettesítették (és ma sem helyettesítik) a valóság létező elemzését; végül mindezek fölött a választók mondtak ítéletet, s jól tudjuk, hogyan. Ennyit erről.

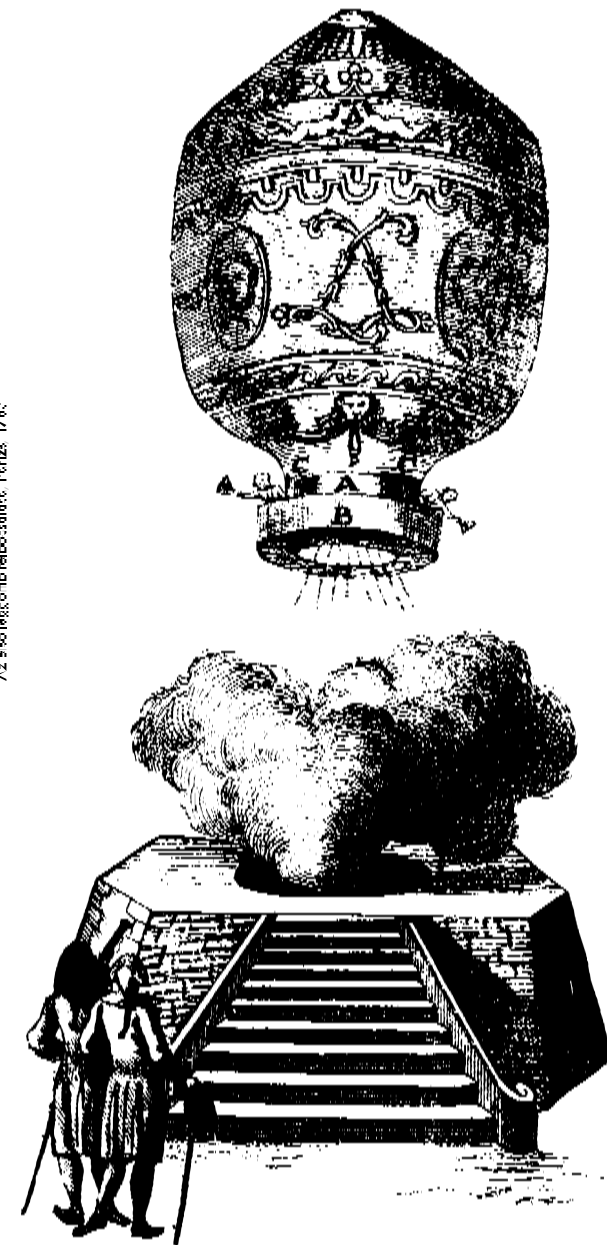
Visszatérünk a kongresszusra, és elmondom, hogy a folyosókon letompított hangon vagy olykor hangosan több irányzat vitázott egymással. Mindenekelőtt a radikális szabadelvű csoportosulás hallatta a hangját, erős gazdasági érdekeltségekkel a háta mögött, enyhe cinizmussal, de rendkívül aktívan és nagy szervezőerővel, a PL '93 volt ifjúliberális vezetőivel az élén (Patriciu, Târceanu, Dinu Zamfirescu), akik közül sajnos hiányzott Horia Rusu. A polgári liberális komponens, noha jelen volt, nem tudott érvényesülni, tekintve, hogy Nicolae Manolescu távozásával senkinek sem si-

került a minimális stratégiai összetartást visszaállítani. A Központi Állandó Irodára leadott szavazatok a párton belüli hatalom érdekes újraelosztását jelezték. A kongresszus küldöttei igyekeztek korlátozni a Stoica-vonal teljes dominanciáját, annak a csoportnak a megerősítésével, amelyet radikális szabadelvűnek neveztem. Az a tény, hogy Dinu Patriciu, aki jól szerepelt a kongresszus vitáin, valamint Çalin Popescu Târceanu, aki kevésbé volt meggyőző a Valeriu Stoicával való versengésben, ez utóbbi helyettesei lettek, elejét veheti a feltételezett mérsékelt szociálliberális politikának. Ez a feltevés azonban véleményem szerint egyelőre nem túlságosan támaszkodik a tényekre, ugyanis alig hiszem, hogy Valeriu Stoica a PDSR csatlósává teszi a pártot, ahogy azt a radikálisok hangoztatják. Mindenképpen az a tény, hogy a kormánypárt támogatásáról szóló egyezményt (még nem mondták fel, legalább két olyan érve támaszkodik, amelyet szerintem Valeriu Stoica meggyőzően tárt elő. Az első az lenne, hogy amennyire lehet, meg kell tartani az eszközöket, amelyekkel a PDSR rákényszeríthető, hogy váltsa valóra a protokollumban foglalt vállalásait az alkotmány és párttörvény módosítására, ami jelenleg a liberális stratégia fő célkitűzése. Másfelől megnyilvánul itt egy éleslátást sem nélkülöző stratégiai gondolkodásmód, még ha egyesek „bizáncinak” minősítik is azt. Ennek a stratégiának az érvei nagy vonalakban a következők: az 1996 és 2000 közötti, de még az azelőtti kormányok tapasztalata is azt mutatja, hogy mandátumaik elején viszonylag nagy népi támogatottságnak örvendenek. Így áll a helyzet most is: mézesheteiben a PDSR támogatottsága a felmérések szerint több mint hatvanszázalékos, ami azt is jelzi, hogy az ányalatok nélküli és merev ellenzéki pártok a közvélemény szemében leszálló ágban vannak. Ez történik a PD-vel és a PRM-vel, amelyek kezdtek visszaesni, míg a PNL mindazáltal tartja – bár, igaz, enyhe – emelkedő vonalát. Ugyanakkor az is igaz, hogy kezdnek megjelenni annak első jelei, hogy a kormánypárt eltér a reformtól: állami megrendelések a brassói traktorokra és kamionokra, a csődeljárás megszüntetése a cälärași-i kombinátnál, a szekuritátés restauráció a titkosszolgálatok élén, de mindenképp az árak befagyasztása, ami nyáron vagy ősszel nyilvánvalóan nagymértékű inflációt von majd maga után – mindennek arra kell készítenie a PNL-t, nagyon jól figyeljen oda a PDSR-vel szembeni politikájára. Erre különben a párton belül legalább két alelnök (Târceanu és Patriciu) állandóan árgus szemekkel fog figyelni, s lehetséges, hogy Crin Antonescu is csatlakozik hozzájuk. Az utóbbi nagyon színvonalasan szerepelt a kongresszuson, alelnöki programtervezetének bemutatása rendkívül meggyőző volt, és többször nyíltszíni tapsot aratott. Nekem úgy tűnt, az ő felfogása is némileg közel állt a Patriciu–Târceanu–Dinu Zamfirescu csoportéhoz, különösen a kollektív vezetést mint a belső demokrácia meghonosításának módját illetően, ami – az említettek felfogásában – elejét veheti a (feltehetően eléggé kevésbé valószínű) kockázatnak, hogy Valeriu Stoica diktatúrát vezet be a párton.

Érdekes vita bontakozott ki a PNL megreformálásának egy másik elképzeléséről, amely a kollektív vezetés elve mellett a vidéki szervezetek szavazatainak elnyerésére irányult – ennek az elképzelésnek a lényege pedig a decentralizáció és a helyi szervezetek nagyobb hatáskörrel való ellátása. E pontot illetően a legradikálisabbnak Dinu Zamfirescu bizonyult, aki felszólalásaiban a PNL föderalizálását és a megyei szinttől eltérő alapokon való átszervezését szorgalmazta. Ez a velejében liberális eszme egy fiatal liberális intelligens módosítójavaslatában jelent meg (a fiatal ember neve nem jut eszembe), akinek sikerült megakadályoznia az alapszabály egészében való megszavazását, miután felhívta a figyelmet arra, hogy Theodor Stolojan jelöltsége az Országos Tanács elnökségére a státutum hiányosságai miatt szabálytalan, minthogy nem volt meg a kongresszusi küldötti minősége. Ez a kis formai hiba megnyitotta az utat az alapszabály további módosításaihoz; közülük is a legérdekesebb, amelyet egyenesen a kongresszuson vittek keresztül, az volt, hogy a helyi szervezetnek vétőjoga van a központ által javasolt képviselőjelöltek parlamenti listákon elfoglalt helyét illetően: ugye, a jellegzetes Agamitü Dandanache-szindróma. Megszavazása egészen fellelkesítette a helyi szervezetek képviselőit, ami azt is jelzi, korábban mennyire frusztrálta őket a központ centralizmusa és hátrányosan megkülönböztető hatalmi fölénye. Mindenesetre ennek a módosítójavaslatnak a megszavazása a belső demokrácia figyelemre méltó nyeresége. Talán az egyedüli. Következései az ezutáni hónapokban mutatkoznak majd meg, amikor beindul a verseny a helyi szervezetek vezetéséért, ezek ugyanis kulcsfontosságúak az eljövendő mandátumok szempontjából. Véleményem szerint ugyanilyen fontos lett volna egy másik módosítás is, amelynek meg kellett volna akadályoznia a parlamenti listák kalmárszellemű felhasználását a politikai kompetencia rovására. A jelöltek politikai önéletrajzán túlmenően rendkívül fontosnak, végső soron döntőnek az a képességük bizonyult, hogy anyagilag fenntartsák a kampányukat. Ez nem mindig a legrátermettebbeknek kedvez, mint ahogy – ha már egyszer a játékba belement – korlátozhatja a megválasztott támogatójával szembeni szabadságát, ami a párt politikai vonalától eltérő érdekek érvényesítéséhez vezethet, nem beszélve arról, hogy mennyire visszatetsző a közvélemény szemében.

Néhány szót Theodor Stolojan jelenlétéről a kongresszuson. Mindenekelőtt szinte teljes egyhangúságot tapasztalhattunk an-

nak elismerésében, hogy ő volt a pártot megmentő mozdony; ezt aszerépet mindenik alelnökjelölt hangsúlyozta, még akkor is, ha a folyosókon – de a plénumban is – elhangzott, hogy Târceanu nem támogatta a jelöltséget. Stolojan bejelentése, hogy – Stoicának tett ígéretének megfelelően – nem pályázza meg a pártelnöki tisztséget, jó benyomást keltett, hiszen különben végig elkeseredett hatalmi harc dúlt. Hozzátenném még, hogy az Országos Tanács elnöki tiszte, amelyet most Stolojan elfoglalt, nem teljesen jelképes, mint Nicolae Manolescu idején, minthogy – valószínűleg éppen az ő megjutalmazása végett – hatáskörét kibővítették. Különben jelöltbeszédében Stolojan elég határozottan vázolta a célul kitűzött reform néhány vonását, különösen a gazdasági és a kormányprogramok kidolgozására összpontosítva.

Az 1988 legelső-belső-szobor. Fényes, 1786.

Ha tevékenysége erre korlátozódik, jól együttműködhet az alelnökekkel; ellenkező esetben előállhatnak komplikációk, hiszen az ő álláspontja inkább mérsékelt liberális, szociálliberális, ami miatt összetűzésre kerülhet sor Patriciu radikálisával. Ugyanilyen igaz azonban, hogy Stolojan népszerűsége a közvélemény szemében visszafogottabbá teszi a radikálisokat, különösen, mert úgy tűnik, hogy a 2004-es választásokon – Adrian Nástase és valószínűleg Traian Basescu mellett – az egyik legfőbb pályázó lesz az államelnöki székre.

Nagyjából ezek körül forogtak tehát a politikai viták a PNL kongresszusán; meglátjuk majd, miként konkretizálódik mindez, s különösen miként „lép majd ki” a párt az erdélyi és a bánági választói terepről, ahol a legtöbb szavazatot szerezte, és hogyan fogja meghódítani a régi Regátot. Egyelőre az ottani helyi szervezetek csupán lelkes szónoklataikkal tűntek ki, amelyeket a választási százalékok nem támasztanak alá, de ez már az elkövetkező évek egy másik története. Emlékeztessük az olvasót újra, hogy Jankó bá szobra hamiskás iróniával őrködött a nyüzsgés fölött, amelyben felfedezhette Rica Venturianót is, Zaharie bátyát is, meg a többi hasonlót, akik ume, ma is oly színéssé teszik a liberális politikát. Velük együtt, vagy lehet, hogy ellenükre, szükség van a liberális elvekre, szükség van a reformokra, az alkotmány módosítására, a „tulajok” védelmére, de nyilván azokéra is, akik a költségvetésből élnek, és elég szűkös a fizetésük, és kénytelenek kétszer, akár háromszor is megszámolni a zászolókat, mint a tiszteletré méltó Pristanda.

S mindaddig, amíg másképp leszen, némi víz folyik meg a Dâmbovitán, s még sok olyasmit hallunk a környezetünkben, ami nek árnyalata az emlékezetes mindennapi „tisztára mocsos” – de hát sajnos épp ez teszi oly eredetivé a politikai életünket, amelyben – ahogy a népnyelv mondja – messze még a messzi.

Fordította: ÁGOSTON Hugó

1956, Lippa (Arad megye); Nyugati Egyetem, Temesvár, tanár, író, Sorin Titel – monografie critică, Brassó, 2000.

SZEGEDI Edit

A premodern Kolozsvár

A XVI.–XVII. századi Kolozsvár identitása olyan probléma, amely elmentmond minden purizmusnak. Ilyenformán provokációvá válik, és nem csak a történészek számára. A nehézséget nem csupán ennek a városnak demográfiai, társadalmi és vallási struktúrája okozza, hanem még inkább a történelem politikai hangszerelése: az utóbbi 150 évben az etnolingvisztikai sokféleség nem tartozott a politikai ideálok közé. Így tehát a premodern Kolozsvárt a nemzeti szempontból militáns historiográfia csupán mint szükséges rosszat vizsgálhatta, mint átmenetet egy vegyes összetételű városból az etnolingvisztikai szempontból tiszta városba.

Kolozsvár, demográfiai és politikai struktúrája következtében, kivétel volt a középkori Erdély városainak térképén: az 1458-as Unió, voltaképpen a Mátyás király adományozta diploma eredményeképpen a várost, paritásos alapon, mindkét politikai nemzet, a szász és a magyar vezette, és a jótékonyági és társadalmi intézményeket közösen használták. A paritásos vezetési rendszer nagyon egyszerű volt, és megőrződött a XVIII. századig, amikor is a nemzetiségi paritás átváltozott katolikus-protestáns, vallási paritássá. A külső tanácsot és a Szenátust 50, illetve 6 szász és ugyanannyi magyar alkotta. A városi bíró és a királyi bíró tisztségeket felváltva töltötte be egy szász és egy magyar. Az Unió 1568-ban történt megújítása után a parókusi tisztséget felváltva ennek a két nemzetnek a képviselői töltötték be (amikor például a város bírja a magyarság köréből került ki, a plébániatemplom kizárólag ezé a nemzeté volt). A Kolozsvárra vonatkozó leírások ezt a jellegzetességet mint Kolozsvárt meghatározót hangsúlyozzák.

Ez az együttélés természetesen nehéz volt, konfliktusok is bekövetkeztek, mint amilyen az 1568-as volt, amikor ezek a nemzetek összeveszték a Szent Mihály-plébániatemplom használatán és azon, hogy kitöltse be a plébániási tisztséget. Ez az igazi „interetnikai konfliktus”, amelyben a két tábor kölcsönösen a legválogatottabb szidalmakkal káromolta egymást, és a „legmodernebb” történelmi érvekkel élt (2000 éves létezés, az elsőként való bejövétel, uralkodó nemzet sb.), meghatározó a premodern Kolozsvár egyéni és kollektív identitása szempontjából.

Ennek a konfliktusnak élharcosai között voltak Kolozsvár reformátorai, Heltai Gáspár/Kaspar Helth és Dávid Ferenc/Franz Hertel (Davidis) is. Mindketten a szász táborat támogatták. Dávid Ferenc volt Kolozsvár utolsó olyan plébánosa, aki nem a két nemzet közötti alternatív választás alapján jutott tisztségéhez, hanem annak a monopóliumnak alapján, amit a szász nemzet e fölött a tisztség fölött gyakorolt. Ugyanakkor azonban a két reformátor mint a magyar nemzet tagja vett részt az erdélyi vallásos vitákban. Így tehát ugyanaz a személy Kolozsváron kívül a magyar nemzet képviselője lehetett, a szász nemzethez való tartozása alapján pedig Kolozsvár első lelkésze lehetett. Heltai esete még érdekesebb, mert szász létére majdnem kizárólag magyarul írt és nyomtatott.

Helth/Heltai irodalmi és nyomdai tevékenysége, amely sok etnicista kútfő spekulációjának tárgya, egyrészt a reformáció és a fordítói munka közti összefüggésből, másrészt az erdélyi könyvpiac helyzetéből kiindulva érthető meg. Hogy megértsük az első szempontot, nagyon árnyalunk kell a reformáció és a nemzeti identitás kialakulása közötti kapcsolatot. Bármilyen állhatatos és csábító is lenne a reformációt *avant la lettre* nemzeti mozgalomként értelmezni, ennek a perspektívának a fenntartása nemcsak a historiográfiai horizont beszűkülését okozná, hanem a hibás útra való térést is. A reformáció már a kezdet kezdetén a fordítás és nemcsak a Biblia fordításának mozgalma volt. A reformátorok írásai gyakran két változatban íródtak (hazai nyelven és latinul), de ha csak az egyik nyelven írták meg, lefordították. Mi több, a reformátorok erkölcsileg kötelesek érezték magukat, hogy íásaikat ne csak azzal a nyelvi közösséggel ismertessék meg, amelyhez tartoztak, hanem más közösségekkel is, az egész kereszténységet szolgálva ilyen módon. Természetes volt tehát a más kultúrák és nyelvek iránti érdeklődés, beleértve az anyanyelvtől eltérő nyelvhasználatát, és nem egzotikus foglalkozás.

Helth/Heltai azonban gyakorlati érzékkel megáldott ember volt. A reformátort és nyomdászt nemcsak reformátori tevékenysége, hanem gyakorlati megmondolások is arra készítették, hogy a magyar nyelv felé forduljon: Ha továbbra is német és latin nyelven nyomtatott volna, telített piacnak dolgozott volna. Irodalmi és nyomdai tevékenysége hiánypótló volt az erdélyi könyvpiacra. Ilyenformán Helth/Heltai (valószínűleg) az első marketingszakember Erdély történetében.

Még összetettebb a helyzet a XVII. században, amikor a név csak nagy ritkán ad információt a nemzeti hovatarozásról. Miután 1568-ban Kolozsvár áttér a Szentháromság-tagadásra (a magisztrátus határozata és nem Dávid prédikációinak eredményeképpen), ennek a hitnek valamiféle szent városává válik. Az unitárius szászoknak, akik már nem érintkezési, csupán kultikus nyelvként hasz-

nálták a németet, el kellett viselniük, akár csak az egész városnak, a kálvinista fejedelmek politikájának szigorúságát. Különösen az I. Rákóczy Györgytől kapott támogatás következtében a kálvinizmus gyorsan visszanyerte az 1566–1568 között elvesztett terepet, így 1620-ban létrejön a szászoknak egy kálvinista közössége, amelynek I. Rákóczy György fejedelem 1635-ben eredetileg az unitárius szászok birtokában levő imaházat adományoz.

A helyzet nagyon nehezen érzékelhető és látható összetettsége már a premodern Kolozsvár identitása néhány vonásának ebből a felsorolásából is kiderül, hiszen még elevenek a XIX. században rögzített etalonok. Szinte legyőzhetetlen nehézségeket okoz Helth/Heltai karrierjének megértése vagy az, hogy a premodern Kolozsvár történetét ne a nemzeti küzdelmeket megelőző történelem prizmiáján keresztül lássuk. Míg azoknak a szász írástudóknak, akik a XX. században Kolozsvárral foglalkoztak, a kolozsvári szászok történelme az elvesztett identitás történelme, a magyar történetírók számára a reformáció nagy győzelem kezdetét jelenti. A kizárólagos identitásoknak ez a perspektívája, amelyet alapjában véve az a marxista historiográfia is osztott, amely nem tett mást, mint továbbvitte és a marxista diskurzus érveivel igazolta a XIX. század nemzeti versengésének eszméit, olyan volt és ma is olyan, mint az említett szász elfogultság: homályos a premodern Kolozsvár összetett identitása szempontjából. A kolozsvári reformáció történetét éppúgy, mint a magyar nyelv majdnem kizárólagos használatát Helth/Heltai részéről a politikai konjunktúra szerint értelmezték: Helth/Heltai számára a magyarok „missziós terepet” jelentettek.¹ A reformáció Jakab Elek (egyébként kitűnő) Kolozsvár-történetében is úgy jelenik meg, mint a Kolozsvár-százalánításához vezető út, vagyis mint a magyar elem győzelme; az 1568-as Unió a szász egyetem elhagyása miatt mint végső csapás a szász elemre. A politikai szükségesség szempontjából a felekezeti térhódítás, pontosabban a felekezetváltás ugyanolyan értelmezést kapott: Helth/Heltai döntésének, hogy magyarul nyomtasson, Jakab Elek jakobinus-töltetű magyarázatot ad, megállapítva, hogy „a magyar szellem akkor is, most is a szabadság szelleme a magyar királyság keleti felén”² (így Helth/Heltai az 1867 utáni nemzeti politika előfutáraként jelenik meg); az antitrinitarizmus győzelmét tehát a magyar elem győzelmének tekintik; egyes szerzők már a gondolat is, hogy a szászok mások is lehettek, mint lutheránusok, képtelenné tesz a historiográfiai és irodalmi kliséktől eltérő valóság iránti fogékonyságra. Helth/Heltainak a magyar irodalom területén végzett tevékenységét a szász feudális polgárság elutasításaként és a magyar vásárok lakosságának (civispolgárok) haladóbb világához való visszatérésként értelmezték. Így a kálvinizmus/unitáriánizmus egyenlő magyar identitás egyenlő a historiográfiai liberalizmus és nemzeti romantika fejlődésével egyenletet marxista köntösbe bújtatva vitték tovább.

A premodern Kolozsvár kutatása nacionalista szellemű ideológiájának elutasítása nem jelenti ennek az érzékeny problémának politikai szempontból korrekt megközelítését. A premodern Kolozsvárt nem lehet az együttélés modelljeként használni, sem mint a multikulturalitásért való védőbeszédet, mert ilyenformán visszatérnénk oda, ahonnan elindultunk. Minden kaland után, amelyen Erdély történetírása átesett, talán elérkezett az idő, hogy a múltban ne (csupán) a jelen igazolását keressük.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

Jegyzetek

¹ Rudolf Schuller: *Aus der Vergangenheit Klausenburg*, Kolozsvár, 1925, 73.

² Jakab Elek: *Kolozsvár Története*, II., Kolozsvár, 1870, 229.

1966, Kovászna (Kovászna megye); BBTE, Európai Tanulmányok Kara, lektor; *Gonicile familiale din Transilvania sec. XVI–XVII. Idei preliminarie pentru o nouă abordare a unui gen de frontieră*. In: *Familie și societate. Studii de istorie a Transilvaniei*, Kolozsvár, 1999.

MAGYARI-VINCZE Enikő

A kolozsvári egyetem és az etnikai határvonalak átlépésének esélyei

I. 1990-től errefelé Romániában sokszor tanúi lehetünk annak, ahogyan az önálló magyar állami egyetem kérdése átforgatta a politikai küzdőtér törésvonalait. Olyan politikai stratégiákat jelenített meg, amelyek meghatározzák az arról való elképzelést, hogy miként kell „a románoknak” és „a magyaroknak” megosztaniuk Erdélyt. S miként lehet és kell a magyar kisebbséget megnevezni, elhelyezni és elismertetni Románia társadalmi és kulturális rendjében. Az egyetem körüli vita a romániai magyar identitás politikájának egyik igen fon-

tos megnyilvánulása, de ugyanakkor újratermelője is. Felidézése tanulságos annak a párbeszédnek a vonatkozásában, amely a *Provincia* lapjain zajlik a regionális, etnikai határvonalakat átlépő társadalmi mozgalom, illetve politikai párt elgondolhatóságának, létrehozhatóságának esélyeiről.

A nemzetállam terminusaiban való gondolkodás logikája szerint a romániai magyar identitás politikája a kisebbségi létet – mint az Erdélynek Romániával való 1918-as egyesüléséből származó problémát – a kulturális autonómia kiépítésével képzelte megoldani. A magyarként való megmaradás – mint morális kötelesség – feltételeit a saját kulturális intézmények kiépítésében és fenntartásában látta. Ezek révén gondolta el a magyar anyanemzethez való kapcsolódást, a román államhoz való tartozást, valamint a romániai magyar kisebbségnek mint önálló entitásnak a létét. Eszerint a kultúrának a saját állam funkcióit kellett betöltenie, intézményeinek a romániai magyarság létezését kellett biztosítaniuk és bizonyítaniuk. A kultúra politikája vált a politizálás domináns területévé, miközben az elitek a kultúrmentes és a nemzeti kultúra eszméjét a magától értetődés és a „normalitás” hatalmával ruházták fel. Ebben a kontextusban az egyetem a politizálás célja és eszköze lett, olyan küzdőtér, melyen keresztül folytatódott az erdélyi román és magyar elitek közötti évszázados kulturális versengés.

A kolozsvári egyetem története tükrözi azokat a társadalmi miniatúrákat, amelyeket a két, feladatát az etnikai misszióban meghatározó elit elképzelni tudott a román–magyar erdélyi együttélés esélyeiről és lehetőségeiről. Ezek közül az egyik az intézményi szegregáció konfliktusos modellje. A „román föld, román egyetem” – „magyar föld, magyar egyetem” eszmék jegyében a domináns etnikum a másikat, a nem dominánsat messzire száműzi az általa uralt létteréből, a monokulturalizmust tartja követendő és megvalósítandó mintának (lásd az 1872-es, 1919-es, 1940-es egyetemalapításokat Kolozsváron). A második modell a konszenzuson alapuló szeparatizmus, amely elismeri a kulturális különbségeket, intézményes kereteket is biztosít ezek gyakorlására, de mindezt csak egymástól jól elhatárolt világok egymásmellettségében tudja elképzelni (lásd 1945). A harmadik minta az intézményes asszimilációt tartja megoldásnak, a „keveredés”, a látszatra közös intézmény a domináns csoport hegemónikus törekvéseit takarja, úgy szünteti meg a kulturális különbségeket, hogy bekebelezi azokat (lásd 1959-től a kolozsvári közös egyetem történetét, Magyari-Vincze Enikő: *Antropologia politiciii identitare naționaliste*, Kolozsvár, 1997; *A kolozsvári egyetem és a romániai magyar identitás politikája*. In Replika, 1999/4).

Függetlenül attól, hogy éppen melyik minta szerint szerveződött, „Az Egyetem” mint nemzeti szimbólum feletti átpolitizált egyezkedés mindig erőteljesen szervezte az erdélyi román, illetve magyar elit társadalmát. Rögzítette a meggyőződést, miszerint a hatalomra került mindenkori többségnek mindig a kisebbségi státusba kerülőtől valamit elvonva kell bizonyítania felsőbbrendűségét. A mindenkori kisebbségnek pedig a történelmi igazságszolgáltatásért folyó (fizikai vagy szimbolikus) harcra, illetve a megfelelő visszavágásig (a fizikai vagy szimbolikus száműzetésből való visszatérésig) tartó túlélésre és megmaradásra kell berendezkednie. Mint ilyen, hozzájárult annak az elképzelésnek a kikristályosodásához, miszerint az Erdélyben való együttélés nem más, mint folyamatos küzdelem a románok és a magyarok között. Ebben a győztes és az áldozat állandóan újratermeli ezeket a pozíciókat, a hozzájuk kapcsolódó frusztrációkat, az általuk legitimálódó stratégiákat és magát az etnikai terminusokban meghatározódó társadalmi és kulturális rendet.

1996 után úgy tűnt, a közös intézményben beindulhat az ennek megosztása feletti, alulról felfelé történő, pragmatikus egyezkedés. Az egyetem politikai instrumentalizálásának hagyománya, a mai hatalmi érdekkellenték és a kommunikáció hiánya miatt azonban nem ez történt. A vita tárgyává váló megoldás, a Babeş-Bolyainak mint úgynevezett „multikulturális egyetemnek” az újradefiniálása, nem ennek eredményeként artikulálódott. A megváltozott politikai helyzetben valójában a szétválás alternatívájaként, felülről jövő kezdeményezéseként került be a politikai hangvételű viták kontextusába. A magyar elitek a multikulturalizmust mint fentről és „a románok” részéről jövő ajánlatot inkább gyanúsannak, mint kielégítőnek tartották, a román hegemoniatörekvések újabb, álcázott változataként kezelték. Román részről sokan úgy gondolták, elfogadhatatlan az a gondolat, miszerint a románság jelenlétét ezen az egyetemen a magyaroknak nagyobb hatalmat adva kellene vagy lehetne újradefiniálni. A románok és magyarok közötti egyezkedés a közös kormányban való részvétel kontextusában sem tudott harmadik, etnicitás-semleges megoldást eredményező párbeszéddé alakulni. Különböző forásokból táplálkozva, de mindkét részről, a másikkal szembeni frusztrációk keveredtek a felsőbbrendűség érzésével. Az attól való félelem, hogy az etnikai „másik” becsap bennünket, együtt azzal a hittel, hogy nem szólhat be a mi ügyeinkbe. Ennek eredményeként a felek kiindulópontjai és eredeti elképzelései az együttműködés határaitól és lehetőségeiről gyakorlatilag újratermelődték. Végső soron maga az etnizáló paradigma és a kulturális identitáspolitika győzedelmeskedett, a multikulturalizmus helyi jelentései pedig a román és a magyar értelmezés szembenállásából bontakoztak ki.

Folytatás a következő számunkban

1961, Kolozsvár; BBTE, Európai Tanulmányok Kara, előadótanárs; *Antropologii occidentale în Europa de Est* (Colin Quigleyvel és Gabriel Trockal), Kolozsvár, 2000.

SZÁSZ
Alpár Zoltán

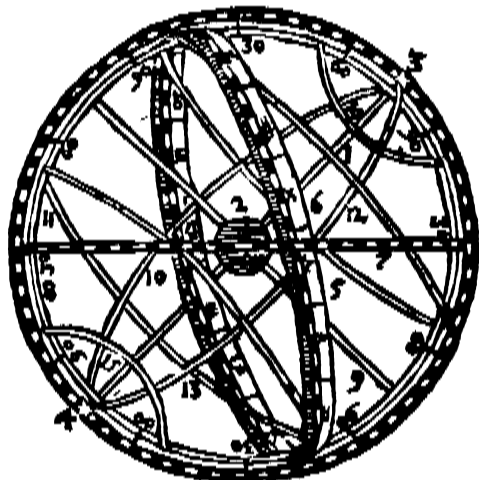
A demokrácia modelljei Romániában – esélyek és realitások

A *Provincia* első száma programszerűen megfogalmazta – igaz, csak a becsempészés eszközt használva –, hogy Erdély számára a társadalmi-politikai építkezés megfontolandó alternatívája a történelmi hagyományokra is visszatekintő konszociatív megoldások keresése. Majd Molnár Gusztávnak a 6. számban megjelent dolgozatát követően értékes gondolatokban gazdag vita bontakozott ki avval kapcsolatban, hogy a demokrácia melyik modellje jelenthetné a jó megoldást Románia vagy szűkebben Erdély számára. Írásomban ehhez szeretnék hozzászólni.

Előjáróban visszatérnék a konszociációs és a konszenzusos demokrácia modelljeire abból a célból, hogy pontosabban körülírjam azokat, kiemeljem jellemzőiket, és az előbbi esetben felsoroljam a hatékony és akadálytalan működést nagymértékben befolyásoló társadalmi keretfeltételeket is. Ezek után újratárgyalnám azt a kérdést, hogy létezik-e konszenzusos vagy konszociációs demokrácia hazánkban, mérlegelve a modellek kiteljesítésének vagy megvalósításának esélyeit is. Nem hagynám figyelmen kívül azt sem, hogy a politikai rendszer kilátásba helyezett reformja milyen hatással lenne ezekre az esélyekre. Végezetül pedig néhány következtetést fogalmaznék meg, beleértve álláspontomat is a kialakult vitában.

Rokon modellek

Gabriel Andreescu tanulmányának első jegyzete két kérdést vet fel. Az első a problematika anyanyelvi szakterminológiájának kérdése, a második pedig a nemzetközi szakirodalomban használt fogalmaké. Nem véletlenül írtam anyanyelvit, hiszen az angol nyelvű politikatudományi kifejezések átvétele és fordítása gondot jelent mind a román, mind a magyar anyanyelvű szakírók számára. A *konszociációs demokrácia* és a *demokrácia konszenzusorientált* (vagy *konszenzusos*) *modellje*¹ esetében viszont nem egymással felcserélhető rokon értelmű szavakról van szó, hanem rokon fogalmakról. A

Cartesius, Gábor, *Praxis Mathematicae*, 1623

konszociációs demokrácia kifejezést Arend Lijphart holland politikatudós vezeti be egy 1968-ban írt tanulmányában², majd a konszociációs demokráciáról szóló munkáiból és a *többségi demokrácia* meg a *konszenzusos demokrácia* kifejezéseket kitaláló Robert G. Dixonnak egy 1968-ban megjelent könyvéből ihletődve fejleszti ki e két utóbbi modellt 1984-ben.³

1. A *konszociációs demokrácia* modelljét Lijphart a Gabriel A. Almond által definiált homogén politikai kultúrájú és angolamerikainak nevezett demokratikus rendszerek elmenteként dolgozta ki. Elitkartell általi kormányzásra épülő rendszerként értelmezte, melynek az a célja, hogy stabil demokráciává alakítson egy szegmentált politikai kultúrájú demokráciát.⁴ Meghatározó elemeinek, amint Molnár Gusztáv is említette, a társadalom minden szegmensét felölelő nagykoalíciót, a szegmensök autonómiáját, az arányosságot mint a választási rendszer működésének, a közalkalmazottak toborzásának és a közpénzek elosztásának alapelvét, valamint a kölcsönös vagy kisebbségi vétőjogot tekintette.⁵

Mindezekből kitűnik, hogy a modell sajátos plurális társadalmak tapasztalatát tükrözi. Az ilyen társadalmak, amelyek ideális lehetőségként kínálkoznak a konszociációs demokrácia gyakorlatba ültetésére, az ún. *pilléresedett* vagy *oszlopodott társadalmak*. Megkülönböztető jegyük az egymástól elszigetelt pillérekbe (*zulen*) szerveződő, ideológiai különbségeket megjelenítő politikai szubkultúrák. Ezen vertikális struktúrák vagy résztársadalmak meghatározó sajátossága a korporatív csatornán belül működő, törésvonal-specifikus szervezetek és a szavazókat mobilizálni igyekvő pártok összefonódása, ami az adott politikai szubkultúra hierarchikus szerveződéséhez és intézményesüléséhez vezet.⁶

A konszociációs demokrácia kiépítését és működését elsősorban a szubkultúrák közötti – az elitek, illetve a követők szintjén létrejött – kapcsolatok, valamint a szubkultúrákon belül az elit és a követői közötti kapcsolatok befolyásolják. Az elitek szintjén a kartellszerű együttműködés akkor jön létre, ha képesek a pillérek érdekeit és követeléseit egyeztetni, s emellett egyik fő céljuk a politikai rendszer stabilitásának biztosítása. Ez nagyjából az, amit a vita résztvevői a konszenzus-teremtés kultúrájaként emlegetnek. Továbbá a plurális társadalmak konfliktuspotenciálja kisebb – érvel Lijphart –, ha a szegmensök tagjai társadalmi életüket a többi szegmens tagjaitól a homogenizáció fokának megfelelő elszigeteltségben élik.⁷ Végül pedig a szegmenseken belül biztosítani kell a követőknek a vezetők iránti lojalitását, az érdekek megfelelő tagolását és az elitkartell általi kormányzás elve iránti elkötelezettséget.⁸ A pilléresedés biztosítja a kellő izolációt és a szubkultúrákon belül az érdekképviselet megfelelő mintáinak kialakulását. Az, hogy a választópolgárok mennyire hajlandók az eliteknek engedelmessé válni és betartani az általuk kötött egyezségeket, illetve milyen mértékben támogatják a döntéshozatal e sajátos formáját, országonként különbözik.

Az önkéntes működés, ami elsősorban az elitek kooperációján alapszik, kilenc háttérfeltétel függvénye. Ezek: (i) a többségi modell bevezetését szorgalmazó, a hatalom megszerzésében nem érdekelt többség hiánya; (ii) a szubkulturális csoportok (nagyjából) azonos gazdasági-társadalmi státusa; (iii) a szegmensök kis száma (iv) és erőegyensúlya; (v) az ország kis mérete; (vi) a külső fenyegetettség vagy veszély; (vii) a partikularisztikus, szegmentális lojalitásokon felülkerekedni képes átfogó lojalitás jelenléte; (viii) a csoportoknak a föderalizmus bevezetését elősegítő földrajzi koncentrátsága, valamint (ix) a kompromisszumkészség és az egyeztetések hagyománya.⁹

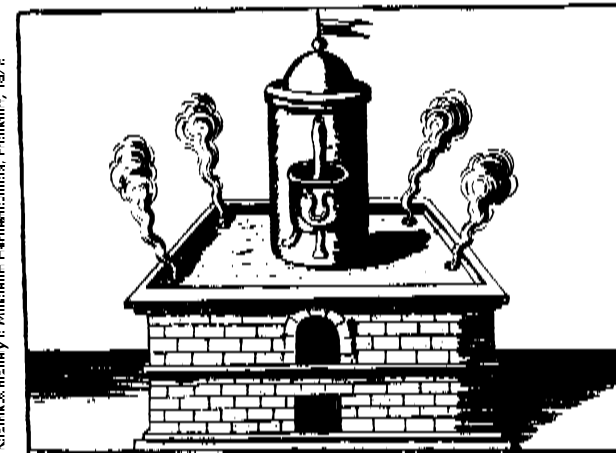
Mielőtt rátérnék a rokon modell ismertetésére, leszögezném, hogy a konszociációs demokrácia modellje elsősorban normatív jellegű. Éppen ezért tág fogalmakat használ, hiszen célja nem a demokratikus rendszerek összehasonlító elemzése, hanem a megoldások keresése és a javaslattevés.

2. Ezzel szemben a *konszenzusos (konszenzusorientált) demokrácia* modellje az empirikus demokráciaelmélet eleme. Éppen ezért pontos, operacionalizálható fogalmakat, azaz társadalomkutatói módszerekkel mérhető mennyiségeket használ. Bár jellemvonásai között felismerhetők a konszociációt definiáló elemek, normatív, valamint empirikus jellegén túl még két további szempontból nem azonos az előbbivel. Először is: társadalmi síkon a konszenzusos modell nem tételezi fel a pillérek jelenlétét. Sőt a társadalmi keretfeltételek teljességgel háttérbe szorulnak, hogy az empirikus demokráciaelmélet nyújtotta gyakorlati ismeretek az alkotmányos tervezés (*constitutional engineering*) eszközévé válhassanak.¹⁰ Másodsorban: míg a konszociációs modell ideáltípusként fogható fel, s jobbára csak az mondható el egy rendszerről, hogy konszociációs-e vagy sem, addig a Westminster-, illetve a konszenzusos modellt definiáló két dimenzióban *hatalommegosztás (és pártok)*, valamint *(egységes versus szövetségi) államszerkezet* pontosan lemérhető, hogy mennyire konszenzusorientált egy demokratikus rendszer.

Bár Bakk Miklós egy korábbi számban felsorolta a konszenzusos demokrácia tíz ismérvét, nem árt kissé több figyelmet szentelni ezeknek.¹¹ Az ismérvek két ötos csoportba sorolhatók, amelyek a fentebb említett két dimenziót alkotják. Az első dimenziót a következő öt változó (mérhető mennyiség) alkotja: a kabinet, a végrehajtó és a törvényhozó hatalom viszonya, a pártrendszer, a választási rendszer, illetve az érdekcsoportrendszer. A másik dimenzióban az államszerkezetről ad teljes képet öt változó, éspedig: a szövetségi *versus* egységes államszerkezet, a parlament szerkezete, az alkotmány, az alkotmányossági felügyelet, valamint a központi bank E változók segítségével az alábbiakban ismertettem a többségi (Westminster) és a konszenzusos modell közötti különbségeket. A hatalommegosztás dimenziójában a különbségek 1. a végrehajtó hatalomnak egypárti kabinetekben vagy minimális többségű koalíciókban (*minimal winning*

coalition) történő összpontosítása, ennek túlméretezett vagy nagykoalíciós („nemzeti egységkormányok”) formájával szemben; 2. a két hatalmi ág fúziója és a kabinet dominanciája a hatalmi ágak szétválasztásával és egyensúlyával szemben; 3. kétpártrendszer a többpártrendszerrel szemben; 4. a hangsúlyozottan aránytalan mandátumeloszlást eredményező rendszerint egyszerű többségi választási rendszer az arányos választási rendszerrel szemben; 5. versengő, pluralista érdekcsoportrendszer a korporatista érdekcsoportrendszerrel szemben. A második dimenzióban a különbségek a következők: 6. egységes és központosított államszerkezet a decentralizált és szövetségi rendszerrel szemben; 7. egykamarás vagy aszimmetrikus kétkamarás parlament az olyan szimmetrikus kétkamarás parlamenttel szemben, amelyben biztosított a kisebbségek képviselete; 8. íratlan és/vagy könnyen módosítható alkotmány az írott és merev, nehezen, csak speciális többségek bejegyzésével módosítható alkotmánnyal szemben; 9. az alkotmányossági felügyelet hiánya és a parlament szuverenitása az Alkotmánybíróság vagy Legfelsőbb Bíróság gyakorolta ellenőrzéssel szemben; 10. a kormány ellenőrzése alatt álló jegybank a független és erős jegybankkal szemben.¹²

Az írásom témáját képező két demokráciamodellel ismertetését, miután a különbségeket kimerítően feltártam, a közöttük felfedezhető rokonság kimutatásával zárom. Amint a modellek kidolgozója is megjegyzi, a konszociációs demokrácia jegyei fellelhetők a konszenzusos demokrácia ismérve

Gizernik, Mihály: *Műcsinnyerés*, 1878

között. Valóban, a nagykoalíciók jelenléte meg az arányos választási rendszer egyformán elemei mindkettőnek. Továbbá a szegmensök autonómiájának a korporatista berendezkedés, míg a kölcsönös vagy kisebbségi vétőjog az alkotmánymódosításhoz szükséges speciális vagy szupertöbbségek felelnek meg.¹³

Románia és a demokrácia modelljei

Legelőször a szigorúbb, normatív feltételek teljesülésével kezdem, és azt vizsgálom, van-e konszociációs demokrácia Romániában. A Lijphart körvonalazta kereteket valamelyest átértelmezve a konszociációs demokrácia megvalósításának feltételeit három kategóriába sorolnám, megkülönböztetve a strukturális, a kulturális és az intézményi feltételeket. Emellett kitérnék természetesen a strukturális és kulturális feltételekkel részben párhuzamba állítható társadalmi háttérfeltételekre is.

Strukturális szinten a konszociacionalizmus alapfeltétele a pillérek vagy ideológiai szektortáborok kialakulása. Megjegyzném, hogy a konszociációs kétkamara tartott európai demokráciákban a rendszer stabilizáló pillérek kivétel nélkül világnézetileg szerveződtek még az etnikailag megosztott Belgiumban és Svájcban is. A pillérek kialakulása Romániában, bár vannak szociáldemokrata, kereszténydemokrata és liberális pártjaink, még várat magára. Ennek a civil társadalom és a pártok erőtlenségén kívül az is oka, hogy a politikai elit zömmel, a lakosság pedig majdnem teljes egészében irtózik a szegmentáción alapuló szerveződéstől, hiszen szegregacionizmust lát benne. Ekként ítéli meg az ország magarságának törekvéseit is, jóllehet – és úgy érzem, Bakk Miklós is így gondolkodik – a szubkulturális szegmentálódás folyamatát e nemzeti kisebbség esetében az ország demokratizálódását elősegítő pozitív jelenségnek kellene tekinteni. Ebből a szempontból kétségtelenül hátrány, hogy még nincsenek román ideológiai pillérek, de számíthatunk arra, hogy idővel a többségi lakosság ideológiai-vallási jelleget öltő politikai szubkultúrákba szerveződik.

A romániai elit politikai kultúrájának éretlenségére a *Provincia*ban közlő szerzők közül többen rámutattak vagy utaltak.¹⁴ Azzal, hogy hiányzik a kompromisszumok és az egyezségek betartásának politikai kultúrája, és hogy ezt valami úton-módon meg kellene teremteni, teljességgel egyetértek. A strukturális és kulturális tényezők szerepével ellentétben, az intézményieké elkerülte a legtöbb elemző figyelmét. Itt csak

ezeket hangsúlyoznám. Először is nagykoalíció vagy nemzeti egységkormány Romániában csupán 1990 januárjától az első választásokig létezett, s akkor is inkább csak névleg. Az alkotmányozásban és a törvényhozásban jelentkező kisebbségi vétőjog nem a csoportokra vagy a pillérekre vonatkozik, hanem diffúz jelleget ölt. Az arányosság elve pedig csupán a választási rendszerben jut érvényre, a közpénzek és a közalkalmazotti státusok elosztásában nem. S végül a szegmentális autonómiát is egyelőre csak követeli a magyar kisebbség, a románok többsége viszont hallani sem akar róla.

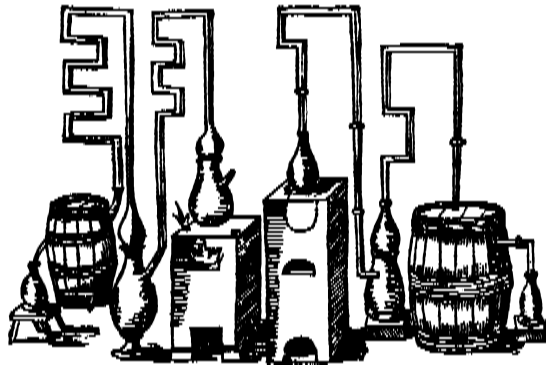
A társadalmi háttérfeltételeket az alábbiakban nem az ideológiái, hanem a román–magyar konszociációra való törekvés szempontjából értékelem. Először hadd vegyük szemügyre az egyértelműen kedvezőtlen tényezőket. (i) és (iv) Igen valószínű, hogy egy majdnem 90%-os etnikai többségnek érdeke lenne a kiegyezéses politizálás, hiszen a többségi elv alkalmazásával minden célkitűzését akadálytalanul elérheti. (vi) A külső veszély vagy fenyegetettség többnyire csak szlogen, amivel a szélsőséges politikások manipulálnak, nem olyan tényező, ami az eliteket kooperációra kényszerítené. (Hogy Románia politikai rendszere nem teljességgel szilárd, annak okai inkább a határokon belül keresendők.) (ix) Az ország egészét tekintve a két etnikum esetében nem fedezhető fel a kompromisszumkészség és az egyeztetések hagyománya.

A konszociacionalizmus megvalósításának szempontjából kétségelmentlenül előnyös, hogy (ii) a románok meg a magyarok között nem érezhetőek olyan számottevő gazdasági-társadalmi státusbeli különbségek, amelyek ezt eleve kizárnák; (iii) csak két szegmensünk van, tehát az egyeztetés mechanizmusa a lehető legegyszerűbb és (vii) a magyarság – bár ezt egyes politikai szereplők időnként megkérdőjelezzik – lojális Romániával szemben, hiszen az RMDSZ pártként való működése és a magyar szavazók részvétele által elismeri a politikai közönség legitimitását. Végül van két olyan tényező, amely nem hátrányos, de nem is előnyös: (v) Románia lakossága meghaladja kontinensünk konszociációs demokráciáinak lakosságát, de igaz, hogy a sűrűn lakott Hollandiáénál mintegy másfélszer nagyobb csupán; (viii) bár a magyarok többsége Erdélyben él, ott is nehezen valószínűsíthető meg a területi föderalizmus, jóllehet, nem lenne elképzelhetetlen. Az összes tényezőt figyelembe véve a háttérfeltételek nem teljességgel kedvezőtlenek, de nem is kedvezőek.¹⁵ Lévén, hogy a feltételcsoportok összességükben többnyire nem teljesülnek, a konszociációs demokráciának esetleg csökevényei léteznek hazánkban.

Gabriel Andreescu kivételével a lap hasábjain közlő szerzők inkább Erdélyre szeretnének kitalálni valamiféle konszociációs berendezkedést, s nem Románia egészére. Többek között ezért fogom a továbbiakban azt vizsgálni, hogy milyen mértékben teljesül az általam vázolt feltételrendszer Erdélyben. A regionális konszociációnak két-két román, illetve magyar pillére lenne Molnár Gusztáv szerint: a transzszilvanista románok, az antitranszszilvanista románok, a transzszilvanista magyarok és az antitranszszilvanista magyarok. Úgy véli, ez akkor működne, ha az antitranszszilvanista román és magyar szegmensek közötti ellentét mindig nagyobb lenne az etnikumokon belüli transzszilvanista-antitranszszilvanista ellentéténél.¹⁶ Ez az okfejtés szerintem helyesen feltételezi, hogy Erdélyben a domináns törésvonal továbbra is a nyelvi-etnikai. (Hiszen ha az erdélyiség gondolatával meg az azt képviselő értékrendszerrel szembeni attitűdök képeznek a politikai tagoltság fő dimenzióját, máris javulna a helyzet, ugyanis a transzszilvanista románok és magyarok a politikai tengely egyazon oldalára kerülnének. Bár ebből még nem következik, hogy a mértani távolságok között fennállna az a viszony, amelyről az említett tanulmányban szó van.) Ha az etnikai tengely mentén az antitranszszilvanista csoportok lennének a centrumban, Molnár Gusztáv forgatókönyve eleve esélytelen lenne. Marad hát az a helyzet, hogy a transzszilvanisták mindkét oldalán az etnikai tengely középső részén helyezkednek el, míg az antitranszszilvanisták a szélsőséget képezik. Hogy kik a magyar transzszilvanisták, illetve antitranszszilvanisták, arról a szerző éppen Borbély Zsolt Attilával vitázik. Mivel a helyzet szerintem bonyolultabb, s a két szerző véleménye talán több ponton is különbözik, mint ezt az eddig megjelent két tanulmány sejteti¹⁷, egyelőre ebben a kérdésben nem kívánok többet mondani, habár én inkább a Románia esetében már vázolt pillérekben gondolkodom.

Ami az egymás sajtóságainak és speciális érdekeinek, követeléseinek figyelembevételén alapuló párbeszéd kultúrájának kialakulását illeti az erdélyi román és magyar elit között, én is derűlátó vagyok. Ahhoz ellenben, hogy a konszociáció intézményi keretei megteremtődjenek – például a dél-tiroli modellhez hasonlóan –, az állam területi szerkezetének kellene megváltoznia. Erre rövid távon, amint ezt Gabriel Andreescu is megjegyzi¹⁸, nincs semmi esély.

Végül vizsgáljuk meg, hogy az országrészben egyáltalán adottak-e a társadalmi háttérfeltételek. Csak azokra térek most ki, amelyek Románia esetében semlegesek vagy kedvezőtlenek, hiszen a kedvezőek Erdélyben még inkább teljesülnek, mint Romániában. (viii) A területi-regionális hatalom-megosztásra több esélyt látok Erdélyben, mint Romániában. (v) Az országrész lakosságának száma Európa két legkisebb konszociációs demokráciája Svájc és Ausztria lakosságának száma közé esik. Ez kétségtávon kívül kedvező körülmény. (i) és (iv) Bár Erdély lakosságának mindössze egynegyede magyar, nem kizárt, hogy a román többség elfogadná a konszociációs megoldást. (ix) A kompromisszumkészség és az egyeztetések hagyományára akkor építhetünk, ha újjáéledne az *in vitro* erdélyiség¹⁹. (vi) A veszély vagy fenyegetettség szubjektív érzé-

Illustráció: A laboratórium egyes részletei

se, sajnos, ebben az esetben nagyobb lehet, hiszen a föderalizálásban egyesek Erdély leszakadásának első lépését vélhetnék fölfedezni. Láthatjuk, ami a háttérfeltételeket illeti, kedvező a kép: az országrész egy kivétellel minden tényező esetében jobb minősítést kap, mint Románia egésze. Ennek ellenére a strukturális, kulturális és főképpen az intézményi tényezők együttes konfigurációja miatt a regionális konszociacionalizmus is csak távlati lehetőség.

Nem marad más hátra, mint az ország politikai rendszerének Lijphart kétdimenziós fogalmi térképén való elhelyezése és azon hipotézisek vagy sejtések megfogalmazása, amelyek a jövőbeni változásokra vonatkoznak. A holland politikatudós bevezette empirikus mérési módszer szabatos alkalmazásáról azonban le kell mondanom, mivel a számítások bonyolultsága, az adatok pillanatnyi hiánya és írásom terjedelme együttvéve erre nem adnak lehetőséget. Éppen ezért a változók értékeit csupán becslöm.

Románia eddigi kormányai minimális többségű koalíciók vagy kisebbségi kormányok voltak. Az utóbbiak működési mechanizmusát Lijphart szerint a túlméretezett koalíciókhoz hasonlónak kell tekinteni.²⁰ A szerző a kabinetek törvényhozás feletti uralmát a kabinetek átlagos időtartamával méri. A hozzáfetős utánaszámolás az 1990 utáni időszakra egy 1,74 év (kevesebb mint 21 hónap) körüli átlagos értéket eredményezne. A pártrendszer formátumának pontos mennyiségi jellemzésére a pártok tényleges száma (*effective number of parties*) használatos.²¹ Az utóbbi két ciklust figyelembe véve a parlamenti pártok tényleges száma a képviselőház esetében 4,28, illetve 3,51.²² Az érdekcsoportok működése neokorporatista jegyeket mutat, hiszen viszonylag gyakoriak a kormány, valamint a munkaadók és munkavállalók csúcszervei közötti hárompárti egyeztetések. Gallagher aránytalansági indexének értéke a jelen román választási rendszer esetében 7,09 %.²³ A becslések és számítások azt mutatják, hogy az első dimenzió változói esetében Románia a konszenzusos demokrácia modelljéhez áll közel. (A magas aránytalansági index a pártrendszernek a választási rendszertől független sajátosságait is tükrözheti.)

Ami az egységes *versus* szövetségi dimenziót illeti, az ország az alkotmány értelmében egységes szerkezetű, s minden bizonnyal ezt mutatná az is, ha Lijphart korábbi javaslata szerint kiszámítanánk, hogy a teljes adóbevétele hány százaléka folyik be a központi költségvetésbe.²⁴ A román parlament konfigurációja – mivel a nemzeti kisebbségek nem jutnak hivatalból felsőházi képviselőkhöz, hanem a magyar kivételével csak alsóházi mandátumokat tudnak megszerezni – átmenetet képez az inkongruens szimmetrikus, valamint a kongruens szimmetrikus bikameralizmus között. Az alkotmány módosításhoz csak minősített (2/3-os) többség szükséges, ennél nagyobb ún. szupertöbbség nem kell. Tekintettel arra, hogy az Alkotmánybíróság nem túlzottan aktív – igen kevés jogszabály ellen emel kifogást –, országunkban az alkotmányossági felügyelet gyenge.²⁵ Tehát a második dimenzióban vegyülnek a konszenzusos és a többségi elemek.

Összegzésül elmondható, hogy a román politikai rendszer közelebb áll a konszenzusos modellhez, mint a többségihez. Figyelembe véve, hogy elképzelhető a rendszer reformja, melynek következtében a parlament talán egykamaras lesz, a választási rendszer pedig vegyes – esetleg többségi –, megjöl-

solható, hogy a többségi jelleg erősödni fog a konszenzusos kárára.

Zárszó

Írásom célja az volt, hogy esélylatolgatás helyett a kezdetekről való vitatkozás szellemében felmérjem a jelen helyzetet, hiszen ez minden további lépés kiindulópontja. Elemzésemben kimutattam, hogy sem Romániában, sem Erdélyben nincs konszociációs demokrácia. A *Provincia* hasábjain közlők többségével egyetértésben azt állítottam, hogy Erdélyben ennek megvalósítása nem elképzelhetetlen, de minden bizonynyal csak hosszú távon lehetséges. Fel szerettem volna hívni a figyelmet arra is, hogy bár ezt vélhetően Gabriel Andreescu sem gondolja másképp – a konszenzusos demokrácia megalkotásának nem az a próbaköve, hogy a nemzeti kisebbség pártja jobb alternatíva hiányában kormányzásra ítélteik-e, vagy sem. S persze az a legkevésbé sem közömbös, hogy míg a politikatudományi román–magyar dialógus lapjának hasábjain arról értekezünk, hogy mennyire üdvös a konszociációs vagy a konszenzusos modell irányába terelni hazánkban a demokráciát, ennek szekerét a politikai elit valószínűleg éppen az ellenkező irányba kívánja tolni. Éppen ezért megismételtem az előbb említett szerző javaslatát, de némileg módosított formában: a jövő politikai játékszabályaira vonatkozó egyeztetésekre, amelyeken remélhetőleg előbb-utóbb a konszenzusos politikai kultúra is megjelenik – az RMDSZ-nek olyan védhető javaslatsomaggal kell mennie, amely több-kevesebb sikerrel elejét veheti a konszenzusorientáltság, netán a konszociáció esélyeit csökkentő intézményi változásoknak.

Jegyzet

- ¹ Nem célok a *consociational democracy* és *consensus democracy* öszszes lehetséges magyartítását vagy tükrőfordítását felsorolni. Megmaradók a főszövegben szereplők mellett, hiszen azok tűnnek számomra a legsikerültebbeknek.
- ² Arend Lijphart: *Typologies of Democratic Systems. Comparative Political Studies*, vol. 1 (1968), 344.
- ³ Ld. uő.: *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. Yale UP, New Haven CT, 1984, xiii–xiv.
- ⁴ Vö. uő.: *Consociational Democracy. World Politics*, vol. 31 (1969) no. 2, 216.
- ⁵ Uő.: *From the Politics of Accommodation to Adversarial Politics in the Netherlands. A Reassessment. West European Politics*, vol. 12 (1989) no. 1, 139153. Vö. Molnár Gusztáv: *A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben. Provincia*, I. évf. (2000. október), 6. sz., 2.
- ⁶ Stein Rokkan: *Towards a Generalized Concept of Verzuiling*. In Peter Mair (ed.): *The West European Party System*. Oxford UP, Oxford, 1990. 142. Ld. még *Egyedül Zsolt: Pillér és szubkultúra. Politikatudományi Szemle*, 1993. 4. sz. 43.
- ⁷ Arend Lijphart: *Consociational Democracy*. 219220.
- ⁸ Uo. 221222.
- ⁹ Arend Lijphart: *The Puzzle of Indian Democracy. A Consociational Interpretation. American Political Science Review*, vol. 90 (1996), 262263.
- ¹⁰ Vö. Dan Pavel: *Teoria democrației este o cunoaștere cu caracter practic* – interviu cu Arend Lijphart. *Sfera Politicii*, Anul V (1997), nr. 51, 22.
- ¹¹ Bakó Miklós: *Az eredettől a kezdetig. Provincia*, I. évf. (2000. november), 7. sz., 4.
- ¹² Arend Lijphart: *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizecișase de țări*. Iași, Polirom, 2000.
- ¹³ Vö. uő.: *Democracies*. xiv.
- ¹⁴ Ld. elsősorban Gabriel Andreescu: *Az RMDSZ kormányon maradását jelentené a román konszenzusos demokrácia első szakaszát? Provincia*, Lévf. (2000. november), 7. sz., 23. és Bakó Miklós: i. m.
- ¹⁵ Vö. Kántor Zoltán: *National Minorities, Democracy and Consociationalism. The Case of Hungarians in Romania*. MA Thesis (Central European University). Budapest, June 1996. 6163.
- ¹⁶ Molnár Gusztáv: i. m. 2.
- ¹⁷ Ld. im. és Borbély Zsolt Attila: *Összmagyarság és erdélyiség. Provincia*, I. évf. (2000. december), 8. sz., 8.
- ¹⁸ Ld. Gabriel Andreescu: i. m. 2.
- ¹⁹ Bakó Miklós: im.
- ²⁰ Arend Lijphart: *Modele ale democrației*. 110.
- ²¹ Uo. 79.
- ²² Az 1996–2000-es ciklusra vonatkozó adat forrása Florin Feșnic: *Pe marginea unui articol sau de ce România nu este o democrație consensuală*. Kézirat (BBTE, PKTK), Kolozsvár, 1997; a jelenre vonatkozó pedig saját számítás a sajtóban megjelent adatok alapján. (Ld. *Elosztották a mandátumokat. Krónika*, II. évf. (2000. december 4.), 285. sz., 3.) A magyart kivéve a nemzeti kisebbségeket összességükben (fik-tív) pártnak tekintetem, mivel rendszerint egy frakcióba tömörülnek. (Haminden képviselői mandátumot szerzett kisebbséget külön pártnak tekintek, felülértékelem a pártrendszer fragmentációjának mértékét, ha eltekintek a kisebbségektől, alulértékelem azt.)
- ²³ Sajtszámítás az előző jegyzetben említett adatok alapján. A nemzeti kisebbségeket itt sem vettem tekintetbe, bár az eredmény ellenkező esetben alig módosulna. (A kapott érték közel áll a parlamenti rendszerekben a listás, arányos választási rendszer mellett mért legnagyobb aránytalansági indexhez (Spanyolország: 8,15%). Ld. Arend Lijphart i. m. 154., 158.)
- ²⁴ Arend Lijphart: *Democracies*. 176178.
- ²⁵ Mivel a központi bank függetlensége mértékének kiszámítása igen bonyolult, erre itt nem térek ki.

1966, Kolozsvár; BBTE, Politikai és Közigazgatási Tudományok Kar, adjunktus; *Európai integráció és politikai készségek a közvélemény-kutatások tükrében, Korunk*, 2000, 11.

Mihaela
GRANCEA

Etnokulturális sztereotípiák a historiográfiában

Az utóbbi években, a gyakran paroxisztikus diskurzusok, a kulturális megrázkódtatások és etnopolitikai félelmek által ihletett számos könyv és tanulmány a Másikban (elsősorban a természetszerűleg ellenségként kezelt szomszédokban) zavaró elemeket vél felfedezni. Ez a felfogás a történelem különböző, konfliktusokkal teli fejezeteinek érveire és a képzeletbeli ellenségességre támaszkodik. Ezekben a legtöbbször fiktív módon megkonstruált történelmi összefüggésekben a nemzeti szolidaritás mint feltétel nélküli normarendszer működik. Nem véletlen, hogy a kritikus és rákérdező történezt bomlasztó elemként kezelik. A szakrális és szakralizált témákat érintő kritizmus identitáspolitikai kérdéseit az identitást ért támadásként fogják fel. Ilyenformán a nemzeti identitás ideológiája az átmeneti időszak ontológiájává válik.¹

A mai Romániában az etnikumok közötti kapcsolatok a társadalmi-kulturális újrafogalmazások folyamatának szerves részét képezik. Ilyen értelemben az etnikumok közötti kapcsolatok történelmének bemutatása elsősorban azt feltételezi, hogy az érdeklődés és a magyarázatok középpontjába a múlt kerül; legtöbbször azonban a jelen az, amely a történelem diskurzusának vizsgálatát kiköveteli, s így az etnikai azonosságok az etnikumok között dülő viszályokat újraszító tényezőkké válnak. A múltnak a politikai jelen szempontjából való vizsgálatakor a nemzeti-kulturális klisék ismét működésbe lépnek. Visszahozva őket a kollektív képzeletbeliség sötét szférájából, újratermelődnék és újra forgalomba kerülnek a történelemtankönyvek lapjain, valamint az enciklopédikus kultúra termékeiben, és látványosan magyarázóan előtérbe kerülnek a fogalmak és erősítik meg, etnokulturális kliséket, faji sztereotípiákat.²

A nemzeti előítélet, a közvetlen kapcsolat tapasztalata előtti hibás ítélet tulajdonképpen az autarchikus közösségekben született történelmi logika terméke, és összhangban van a kollektív öntudatban felhalmozott történelmi tapasztalattal; a faji és/vagy nemzeti előítélet mindig más-más társadalmi-kulturális téréssel való kapcsolatok esetén jelentkezik; az archaikus közösségi szerkezetek esetén természetesnek tűnik, az állandó versenyhelyzetben levő, identitását előtérbe helyező csoportot a tökéletes ideális lény szerepében posztulálja, és pozitív identitásként fogja fel. Ez a fajta „csoportnarcizmus” (Erich Fromm) a csoportszolidaritás forrása lesz, de ugyanakkor a Másikkal szembeni agresszív magatartás igazolása is. Vertikálisan, az explikatív diskurzus szerkezetében, a sztereotípiák a Másik identitásának magyarázata. Elméleti síkon, az etnokulturális sztereotípiák, amelyek következményeként nem látunk, mielőtt meghatároznánk, hanem meghatározunk, mielőtt látnánk, magyarázó-egyszerűsítő értékű, és az a sajátossága, hogy szolidaritást vagy működésképtelenséget szül, olyan torzulásokat, melyek főleg a mítoszok világában kezelhetők. Az interetnikai és interstatis kapcsolatok terén az ilyen jellegű struktúra a legtöbbször őselem-hatású. A nemzeti történelmek témái közül nagyon sokat a többé-kevésbé tudatos felvállalások perspektíváin keresztül vizsgálunk, főleg akkor, ha annak a folyamatnak a kérdéskörét közelítik meg, amely a nemzet felépítését és annak érvényesülését tartja szem előtt. Ilyen természetű akadályokkal találkozhatunk a fogalom vizsgálata, annak metodológiai hasznosítása, a terminológia meghatározásának elbizonytalanodása keretében, valamint azoknak a mechanizmusoknak és tényezőknél a megjelenése és magyarázata esetében, melyek közösen hatnak a nemzeti identitás megeremelésére.

Kijelenthetjük, hogy a román történelem három opcióit képviselnek a nemzeti identitások meghatározásával kapcsolatban:

• azok a történészek, akik a *hagyományos romantikus eredet* tételének hívei, szerves struktúráként fogják fel a nemzetet, amely a nemzeti génius (Volkgeist) megnyilvánulása nyomán alakul ki; ebben az esetben a nemzet sajátos jegyei a nyelv- és szokásközösség. Az ilyen megközelítést kedvelő történészek tradicionalisták, akik megpróbálták félreterelni a marxista fogalomalkotást;³

• a kelet-európai, mindenekelőtt *etnikai* nemzetmodell szem előtt tartó történészek; szerintük a nemzet olyan közösség, amelynek eredete közös; egy kulturális tradíciók kormányozta képzeletbeli nagy család, híres elődökkel;⁴

• úgy tűnik, a *liberális* történészeket elszedítették Benedict Anderson demonstrációi; szerinte a nemzet és a nacionalizmus a kultúra termékei, és összetartást szülnék. A nemzetközösség képét orizontális, testvéri típusú kapcsolatrendszernek tartják, amelyen belül lehetővé válik a végső áldozat (a legmagasabb lojalitás kifejezése).⁵

Ilyen jellegű próbálkozások függvényében a múltra vonatkozó történelmi diskurzusnak el kell viselnie az interpretatív regressziót, vagy ellenkezőleg, a józan felvállalást, a pozitivistá elemzést.

A nemzeti-kulturális sztereotípiák tanulmányozásakor a román kultúrkörben megkülönböztetett helyet foglalnak el az antropológia hozzájárulásai⁶ és a másságról szóló történelmi tanulmányok. Az utóbbi években ezek számosabbak és megbízhatóbbak lettek, módszertani⁷ motívumokat és problematikát tárnak fel, esettanulmányokat⁸ és historiográfiái⁹ értékeléseket mutatnak be. Az imagológiai kutatások és a társadalmi képzeletbeliség tanulmányozása túljutott a programszerű, módszertani puhatolózáson, olyan helyi, zonális, nemzeti kulturális közösségek struktúráinak szétesését, illetve felépítését vizsgálja, amelyek újra felfedezik és/vagy kiépítik sokszínű szolidaritásukat.¹⁰

„Három évszázadon keresztül a kelet-európaiakra arra használták a történelmet és annak értelmezését, hogy a szomszédokkal való kapcsolatokról és nemzeti identitásukról beszéljenek.”¹¹ 1989 után a román-magyar kapcsolatokat a Másik szemzőgéből, de az önmagunkról alkotott felfogás szemzőgéből is felbecsülték.¹² A történelem során a román-magyar kapcsolatok azonosítása érdekében különböző technikákat rögzítettek, vállaltak fel és ültettek gyakorlatba; mindezek a természetes különbségeknek tartott etnokulturális különbségek felépítésének módozatai:

- az idő nemzetiesítése – ilyenfajta azonosítás a fokozottan nacionalista töltetű munkákban található;
- a kultúra nemzetiesítése – az etnikai azonosságtudat alapjának és tartóoszlopának tekintik;
- a társadalmi azonosságtudat nemzetiesítése;¹³
- a földrajzi térség nemzetiesítése;
- a Másik diabolizálása, az identitást fenyegető természetes ellenséggel történő azonosítása; ilyen jellegű kijelentéseket mind a tradicionalista, mind a magát kiegyensúlyozottnak valló diskurzus tartalmaz.¹⁴

Az ilyen azonosulás eszközként való használata megtalálható a hagyományokhoz hű közösségi képzeletben, a történetírás *restitutio* típusú újradikálásában, amelyeknek végcélja a nemzeti érzelm fel-

élesztése.¹⁵ Még azok a történészek is, akik új interpretatív tervlatokat próbálnak keresni, rabjai maradnak a nacionalizmusra jellemző beidegződéseknek, és ellenzik a „történelem újírását”, ellenségeik a liberális történészeknek, akik „hipotéziseket dolgoznak ki, komoran szemlélik a nemzeti történelmet, kinyilvánítják, hogy kinek van igaza, és kit kell eltávolítani a történelemtankönyvekből, elhanyagolhatónak tekintik azt a belső tüzet, amely két évszázadon keresztül jellemezte a román történelmet”.¹⁶

A pozitív dimenzió

A történetírás másik, a Kárpátokon belüli történelem problémavilágára figyelő, a regionális azonosságtudat kutatásában és kidomborításában érdekelt területe azt tartja, hogy annál inkább szükség van a történetírás azon motívumaira és témáira, melyek a társadalmi-felekezeti, együttélésbeli és kulturális kölcsönhatások területein megvalósuló tolerancia fejezeteit vizsgálják;¹⁷ mert Erdély, éppen a múltján keresztül, történelmileg elkülönült entitásként, jól meghatározott helyet foglal el a román, a magyar, a szász történelemben és Közép-Kelet-Európa történetében. A románok számára Erdély jelenti a nemzeti érzés központját, a középkori román etnogenézis és intézményesítés forrásvidékét, a XVIII. századi román nemzeti mozgalom bölcsőjét; a magyarok számára ugyanaz a terület a XVII.–XVIII. században, a modern korban, az újraszületést jelenti; a szászok lakta Erdély pedig az az ország, ahol a szász nép történelmében, nyelvben, kultúrájában és alkotmányos jogaiban közösséggé kovácsolódott.¹⁸ Ilyen értelemben, érthető, hogy mindhárom történetírás nemzeti-kulturális töltetű kliséket használ, ez az etnocentrizmus pedig berekeszti a valódi, racionális, sőt önkritikát gyakorló történetírás diskurzusának megnyilvánulási lehetőségeit az önmagunkról kialakított felfogások szintjén. Erre irányul Sorin Mitu történész véddobeszéde, aki a saját-nemzeti sztereotípiák tanulmányozásával foglalkozik, azokat a sajátos módokat kutatja, amelyek alapján a társadalmak, és különösen a román társadalom, megtanulnak önleírókká, önértékelőkké, a nemzeti identitás megszületésének megértése érdekében úttörőkké válni. A szerző az erdélyi románság saját magáról alkotott képének legpregnansabb leíró vizsgálatát adja, részlete-

sen bemutatja az erdélyi román identitást globálisan kifejező témákat, kliséket.¹⁹

Témánkszemponjtájából jellegzetesnek tűnik az a politikai, kulturális szférában, valamint a médiában jelentkező szenvedélyes vita, amelyet az alternatív tankönyvek problémája – a tanügyi reform legérzékenyebb pontja – váltott ki. Ami a tradicionalista és liberális történészek közötti ellentmondásokat és tisztességtelen vádaskodásokat illeti, az az úgynevezett botrány, melyet Sergiu Nicolaescu szenátor robbantott ki, amikor a Sigma Kiadónál megjelent tankönyvet „nemzetellenesnek” minősítette, önmagáért beszél. A tankönyv, a modemedaktika eszközeként, gördülékeny stílusban, kitér a globális jelenségekre, a gondolkodásmódok és intézmények történetére, bemutatja, hogyan járultak hozzá a nemzeti kisebbségek az állam szociokulturális megvalósításaihoz. Meglepő volt néhány történész nyilvános, vitriolos hozzászólása: a tankönyv nevelő funkcióját figyelembe sem véve úgy vélték, hogy ennek politikai kicsengése van, megkérdőjelezi a történelem tárgyijellegét, kárt okoz a nemzeti történelemtudománynak.²⁰

Az 1989. decemberében utáni román történetírás diskurzusának kérdéskörét tárgyaló rövid és korántsem hiánytalan próbálkozásunk a józan és kiegyensúlyozott diskurzus válságának néhány szempontját próbálta ismertetni.

Fordította: Anna-Mária NASTASĂ-KOVÁCS

Note

- ¹ Magari-Vincze Enikő: *Antropologia politicii identitare naționaliste*, Kolozsvár, 1997.
- ² Vincent Yzerbit, George Schandron: *Stereotipuri și judecată socială*, in Richard Bourhis, Jaques-Jaques-Philippe Leyens (szerk): *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași, 1998.
- ³ Lásd Alexandru Duțu: *Spiritul național, structurile și mentalitățile*, in *Viața Românească*, 1989, 4.; Pavel Ţuțui: *Trei academicieni denunță mistificarea Istoriei României*, in *Magazin Istoric*, 1996, 2.; Liviu Maior: 1848–1849. *Români și unguri*, Bukarest, 1998.
- ⁴ Anthony D. Smith, *National Identity*, London, 1991; Victor Neumann, *Mitul statului etnonațional*, in *Dilema*, 1997, 2.
- ⁵ B. Anderson, *Imagined Communities: reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso editions and New Left Books (1983), 1991.
- ⁶ Andrei Oişteanu: *Mythos și Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, Bukarest, 1997; Idem, *Imagologia etnică*, in *Dilema*, 2000, 369. Sorin Antohi: *Civitas imaginis. Istorie și utopie în cultura română*, Bukarest, 1999.
- ⁷ Luminița Mihaela Iacob: *Reprezentarea identității etnopsibice. Structuri axiologice și alteritate*, in *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, szerk. Al. Zub, Iași, 1996; Andrei Pippidi: *Identitate culturală în spațiul românesc. Probleme de metodă*, in *id. mű*, 56.–80. old.
- ⁸ Laurențiu Vlad: *Turcul un personaj al imaginărilor populare*, in *Caetele Laboratorului de Studii otomane*, Bukarest, 1993, 2.; Sorin Mitu, *Străinul în imaginărilor sociale al românilor ardeleni la începutul epocii moderne*, in *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, 1996.
- ⁹ Alexandru Zub: *Despre studiul alterității la români*, in *id. mű*.
- ¹⁰ *Cavint înainte la identitate și alteritate. Studii de imagologie*, II., Kolozsvár, 1998; lásd a *Xenopoliana* szaklap programszerű, sőt avangárd jellegű 1993–1994 között, de a kolozsvári egyetem éjszaka közös kötetekben megjelent tanulmányokat is, melyek a másság kérdéskörét közelítik meg – *Viața privată, mentalități colective și imaginărilor sociale în Transilvania*, 1996; *Etnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, ed by Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, 1995; *Church and Society in Central and Eastern Europe*, ed by Maria Crăciun and Ovidiu Ghitta, 1997; *Identitate, alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, 1996.
- ¹¹ Katherine Verdery: *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceausescu*, Bukarest, 1994.
- ¹² Melinda Mitu, Sorin Mitu: *Români vazuți de maghiari – geneza unei imagini etnice moderne*, in *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, Reșița, 1996; Toader Nicoră: *Transilvania la începuturile timpurii moderne (1680–1800). Societate rurală și mentalități colective*, Kolozsvár, 1997.
- ¹³ Még az újabb Erdély-történelmi kézikönyvekben is a hagyományos diskurzus szintjén tárgyalják az erdélyi román nemesség eltűnésének kérdését és az egymást fedő társadalmi-gazdasági és felekezeti szélsőségek állapotának problémáját; a románok elidegenedéséről beszélnek a nemességhez való tartozásuk miatt, valamint arról, hogy a társadalmi különbözőségek számuk megkésztetéséhez vezettek, megtartották azonban társadalmi sajátosságait erősítő etnikai jellegzetességeiket – *Istoria României. Transilvania*, szerk. Anton Drăgoescu, Kolozsvár, 1997 –, észrevehető, hogy kimaradnak az árnyalatok, a feltételezett akulturális klasszikus jelenségek, az elit oportunitizmusai, valamint a román nemesség hozzájárulása az erdélyi azonosságtudat kialakításához.
- ¹⁴ *Idem* – 1848-ra vonatkozóan a kézikönyvben ez található: „rémuralom vesz kezdetét a románokra nézve”, „a románok ellen irányuló terror megerősödik” – in Ilie Bădescu, Dan Dungăciu: *Sociologia și geopolitica frontierei*, Bukarest, 1995 –, a geopolitikai félelmek hatása alatt „európai geopolitikáról és intézményesített logisztikáról, az új határok logisztikájáról” beszélnek.
- ¹⁵ G. Magherescu: *Antonescu Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, Bukarest, 1996 – „a magyarok Európa destabilizáló, a békét veszélyeztető, zavargásokat okozó elemei”.
- ¹⁶ Liviu Maior: *id. mű, Introducere*.
- ¹⁷ Sorin Mitu: *Iluzii și realități transilvane*, in Gabriel Andreescu, Molnár Gusztáv: *Problema transilvană*, Iași, 1999; Melinda Mitu, Sorin Mitu, *id. mű*.
- ¹⁸ Pompiliu Teodor: *Transilvania: Spre un nou discurs istoriografic*, in *Xenopoliana*, 1993, 1.–4.
- ¹⁹ Sorin Mitu: *Geneza identității naționale la români ardeleni*, Bukarest, 1997.
- ²⁰ Ghe. Ișcu, Florin Constantiniu, Dan Berindei, Alexandru Vulpe, Liviu Maior, Răzvan Theodorescu.

1999. Nagysink (Brassó megye); Lucian Blaga Egyetem, Szeben, lektor; *Studii de istorie a Transilvaniei* (szerk. Valentin Orga és Ionuț Costea), Kolozsvár, 2000.

Ovidiu PECICAN

Az erdélyi múlt és a szintéziséhség

Nem ritka és szinte elképzelhetetlen dolog megírni Románia történelmét. Valamikor egészen másként volt. Hașdeunak, aki egy ilyen szintézis közlését füzetekben elkezdte, a parlament különleges kitüntetés és állandó prémiumot szavazott meg. Xenopol volt az első, aki tizenkét kötetes munkájában befejezte a román történelem teljes áttekintését. Iorga több, rövidebb vagy hosszabb globális történelmet írt, később pedig különböző sajátos szempontokból is vizsgálta a régmúlt idők: a hadsereg, az oktatás, az irodalom történelme, a román országok történelme az idegenek szemével nézve... De Hașdeu is, Xenopol is és Iorga is, mindenik a maga módján, a maga korában egyaránt kivételes egyéniségeknek számítottak. Szintézist készíteni nem szabály volt, hanem kivétel!

A két világháború közöttiek közül Constantin C. Giurescu volt az utolsó, aki a románok történelmét megírta. Fiát bevonva, egyike volt azon keveseknek is, akik a kommunizmus éveiben megpróbálták visszatérni az egykori szintézisre, aktualizálva és felülvizsgálva azt. Egyébként az 1947 utáni idők nem kedveztek a szintéziseknek. Csupán a 60-as években közölt nagy négykötetes kollektív próbálkozás, az ország nagy egyetemi központjaiban dolgozó történészek együttműködésének eredménye uralta könnyedén a műfaj egészét, megpróbálva összeegyeztetni a marxista szemléletmódot egy mérsékelt nacionalizmussal. Meglátszott ez később, a diktatúra évtizedében, amikor Mușat és Ardeleanu évezredekkel manipulált egy, a Ceaușescu-család politikájának szolgálatába állított, groteszk nacionalizmus értelmében. A hivalkodó és megjárta egyenlősi idejében a történelemre való globális rálátás monopóliuma lényegében a szolgálatos ideológusoké volt.

De a 90-es évek visszaállították a dolgok rendjét. Gyors ritmusban láttak napvilágot régebbi, a száműzetésben megjelent szintézisek (amilyen a Vlad Georgescué volt), újabbak, idegenektől származó

szintézisékre akart hozni Kolozsváron egy román historiográfiai iskolát. Lupaș számtalanszor visszatért az ország nyugati tartományának valóságára (*Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni, Cronicari și istorici români din Transilvania, La Transilvania în cadrul geografic și în ritmul istoric românesc*). Ugyanígy Moga is (*Siebenbürgen in dem Wirtschaftsorganismus des rumänischen Bodens, Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age*). Arra figyelve azonban, hogy az erdélyi románok történelmét minél jobban beilleszték a román történelem egészébe, a két történész közvetve egy egyszemélyes történetírás modelljét kínálta, mert az általuk felidézett múlt már nem volt közös a többi erdélyi nemzetiség múltjával. Így a történetírás nagyon értékes dimenziót veszített el. Modelljük a közvetlen tanítványok modelljévé vált. Marina Lupaș-Vlasiu rövid szintézise (*Aspecte din istoria Transilvaniei*) az elfogadott megközelítési modellt használta, és még az idegenek (mint például Mario Ruffini, az *Istoria a românilor din Transilvania* szerzője) sem tértek el tőle. Ennek a vonalnak – jó és rossz értelemben egyaránt – igazi folytatója azonban Ștefan Pascu volt. Erdély szintelenül megjelent tolla alatt.

Négykötetes szintézise, a *Voievodatul Transilvaniei*, a Lupaș-modellt követte, amelyet több-kevesebb koherenciával fejlesztett tovább. De végeredményben ő egy Lupașnál és Mogánál is megtalálható tematikát vett ismét elő. Annak a módnak azonban, ahogy Ștefan Pascu Erdély történelmét tárgyalta, igazi dicsőségteljes mozgáspontja a *Din istoria Transilvaniei* című kötet volt, amelynek eredményeképpen a proletkult korszak kezdetének fiatal kutatója a nacionalizmus vádjá miatt elvesztette állását.

Más képp járt el David Prodan, a két világháború közöttiek legértékesebb követője, akik közé fiatalkorában ő is tartozott, s akit éppen annyira foglalkoztatott a román Erdély, és éppen annyira elhárította magát a „többi” Erdélytől. Szintézisei újraterték az erdélyi parasztság életét, az 1784-es Horia-féle felkelést és az erdélyi értelmiség modern nemzetudatának kialakulását. De a románok és a „többiek” közötti szakadék nála is áthághatatlan.

Románia, nem Erdély

Említésre méltó paradoxon, hogy bár 1989-ig Erdély történelme szintézisének jó vagy rossz, akár egyszemélyes kidolgozása a szakemberek tevékenységi körébe tartozott, a kommunizmus bukása megakadályozta a további próbálkozásokat. Az a lélektani pillanat, amely ezt az állapotot kiváltotta, a Magyar Tudományos Akadémia Történelemtudományi Intézete által a nyolcvanas évek második felében kiadott közös szintézis volt, amely ennek a történelmi tartománynak a múltjával foglalkozott. A román szakemberek akkor megelégedtek azzal, hogy közös kötetben megjelentetett pamfletokban és vitacikkben (a diktatúra bukása előtt) vagy propagandabrosúrákban (1990 után) részleteiben vagy egészében bírálják a magyarországi kollégák kiadványát. És mert a vaskos magyar kötetekben területi követelések lehetséges eszközét sejtették, a románok kezdettől fogva jobbnak látták felhagyni az erdélyi történelem szintézisének tervével. Ily módon egyenesen törvénytelennek tartották Erdélynek Románia testéből való bármilyen fajtja „elszakítását” – még ha az csak tematikai, jelképes és módszertanilag igazolt is. Így történhetett meg az, hogy például Mircea Păcurariu tanulmánya, az *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* figyelemre méltó, csodálatos kivétel maradt.

Több évszázados fejlődése után, amelynek során, mint láttuk, a többnemzetiségű nyitáshoz való hozzájárulást sem kerülte meg az erdélyi román történetírás, íme, az erdélyi történészek ma megfélemlítve visszavonultak a neopasszivizmus állásába. Csupán a két világháború nacionalizmusa vagy a világháború utáni nemzetkommunizmus által meghatározott új keletű hagyományokra figyelve, attól a félelemtől hajtva, hogy precedenst teremthetnek, vagy egyszerűen csak előítéletből, megtiltják maguknak a régebbi közigazgatási-területi egységeken alapuló tematikai válogatást. Abban a történelmi pillanatban, amikor a globalizáló tendenciát bizonyos regionalizálás ellensúlyoz, és olyan politikai összefüggésben, amelyet az a közösen kifejezett vágy jellemez, hogy belépünk az európai föderációba, az erdélyi román történészek elítélik visszautasítják annak a szerepnek az elfogadását, amely rá vár: hogy intelligenciáját és szakértelmét a tartomány múltja újrazivizálásának szolgálatába állítsa.

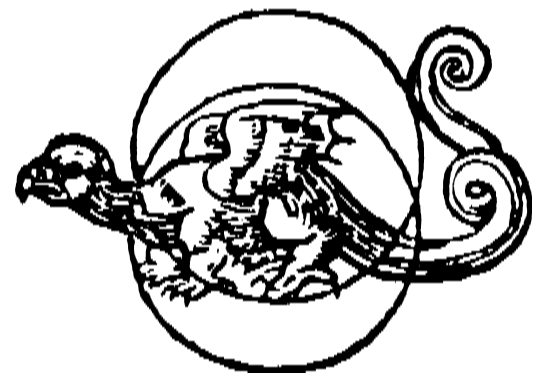
Elfogadható vagy sem, világos, hogy Erdély néhány évszázadig a Magyar Királyság része volt. Tetszik vagy sem, Erdély később önálló fejedelemséggé vált török fennhatóság alatt. És akarjuk vagy sem, az Ausztriai Ház további évszázadokra megragadta a fejedelemség kormányrúdját, integrálva azt a Habsburg Birodalomba. Ahelyett hogy megpróbálnák megérteni, hogyan tudtak annyi évszázadon keresztül együtt élni az Erdélyben élő népek, történészeink közül sokan csak arra szorítkoznak, hogy „Erdély történelmének válogatott fejezeteit” kiválasszák. De a kritérium, amelynek alapján ezeket kiemelik – meg nem nevezve –, a revans kritériuma („most rajtunk a sor!”) vagy a történelem helyesbítéséé („hallatszik a mi hangunk is!”). Egy részleges történelmet nem helyettesíthet egy másik, ugyancsak részleges történelem. Vagy ha igen, csupán a múlt helyesebb és kiegyensúlyozottabb megismerésének rovására teheti.

Másrészt Erdély „országai”-ról, kenéségeiről, vármegyéiről, székeiről beszélni intelligencia kérdése is. Igaz, nem teheti meg bárki. De a szakképesítés megszerzése és a tisztesség segítheti a történetírásban, hogy különleges képességek nélkül is figyelemre méltó szakmai színvonalat érjen el.

Az etikai kódra – amely, lehet, láthatatlan, de minden szakmában jelen van – is kiterjesztve a kérdést, azt hiszem, hogy egy térség belakásának kérdése sokféleképpen vehető fel. Egyike ezeknek kétségkívül az illető hely kulturális tulajdonba vétele. Mindaddig, amíg csak azért feláldozzuk az erdélyi történelem sajátosságait, hogy még egyszer hangsúlyozzuk az itteni és a Kárpátokon túli románok múltjának egységére vonatkozó elemeket, ismereteink bizonytalanok, felületesek, egyszerűsítőek lesznek. A szakma tiszteletmegköveteli, hogy arra a méltóságra emeljük, amelyet megérdemel. Az osztrák uralom senki számára nem volt ugyanolyan, mint a török uralom. Nem illik tehát, hogy eltekintsünk ilyen kérdésektől.

Erdély történelme vagy történelmei?

A román történetírás behelyezése a szóban forgó kérdések vitájába egy elbűvölő és félelmetes komplexitású képből való problémás kiszakítás gyakorlása lényegében a hiányos szakmai felkészültség következménye is. Ioan Lupaș nemzedéke számára a magyar és német nyelven való olvasás nem okozott nehézséget, mint legtöbbször számára. Ráadásul a latin írás kibetűzésére való felkészítést sem a mai módon kezelték. (Az akkori iskolákban a gondot inkább az írás és a cirill ismerete okozta.) De ezeken a figyelmeztető intézményi tevékenységekkel vagy egyéni erőfeszítésekkel megoldható elégtelenségeken túl, az erdélyi történelem szintézisétől való félelem voltaképpen a múlt számos olyan vetületének megkerülését jelent, amelyről még vitakoznak. Ahelyett hogy ezekben a vitákban éppen azokat a kereteket látnák meg, amelyek között az ismeretek fejlődése megindulhat, mocsaras területeknek tartják őket. Egyesek a régi válaszokat fogadják el vagy mert kielégítőnek tartják őket, vagy mert egyszerűen konformisták. Mások az ujjuk mögé bújnak, és azt mondják, hogy a szóban forgó kérdőjelek a politikához tartoznak, amely manipulálja a múlt adatait. Ezzel meghajolnak egy – reális vagy elképzelt, régi vagy újabb – ideológiai nyomás előtt, önként lemondva arról, hogy „bejárásuk” legyen a múlt egyes területeire. Az 1990-es év után, tudomásom szerint, Erdélynek egyetlen olyan történelme jelent meg, amelyet román írt; azt is egy – bár leszűkített – egyetemi előadás megtartásának szükségessége ihlette, és csupán a középkorra szorítkozott. Azt sem tartották időszerűnek, hogy az idegen szakirodalomból lefordítsák az Erdélynek szentelt munkákat. Gondolok itt a Magyar Tudományos Akadémia Történelemtudományi Intézetének szintézisére is, amely a 80-as években fordulatot eredményezett az említett földrajzi és történelmi térség iránti érdeklődésben. De ebben az esetben is fi-

mazók (a Catherine Durandiné vagy a Keith Hitchinsé) és mások, amelyek az országban születtek (kisebb közösségeké vagy egyéni szerzőké). A normalizálódás jele volt, a történelemírás felszabadulásának jele a politika zsarnoksága alól, a diszciplína, valamint a múlt újraolvasása kedvének újraéledése. És amikor a múlt évben ez avatkozás elérte az iskolát is – a gondolkodás érlelésének valódi helyét –, az alternatív tankönyvek bevezetése a nevelési folyamatba hatalmas politikai és sajtóbotrányt váltott ki. Régi meggyőződések inogtak meg, helyet adva a friss levegőnek, az eszmék terjedésének, az értelmezések sokféleségének.

Hát Erdély?

Nem lehet ugyanezt elmondani Erdély történelméről is. Valamikor, amikor Erdély a császári-királyi birodalom része volt, nem hiányzott a román hozzájárulás. A mostanában újra kiadott munkák közül illik megemlíteni legalább Ioan Budai-Deleanu értékes hozzájárulását, az *Originea popoarelor Transilvaniei*-t és George Barițiu kitűnő munkáját, a *Părți alese din istoria Transilvaniei*-t. Mindkét könyv az összes együtt élő nemzetiségre való utalással tárgyalja a tartomány történelmét, ami éleselméjűségre, széles látókörűségre és hozzáértésre vall. De Erdélyt illetően történelmi szintézist írt A. T. Laurian is (*Temșișana sau scurta istorie a Banatului temišan; Die Romanien der österreichischen Monarchie*), Al. Papiu-Ilarian (*Istoria românilor din Dacia Superioară*) stb.

Erdély Romániával való 1918-as egyesülése után a történészek egy új, Al. Lapedatu, Ioan Lupaș és Ioan Moga körül csoportosult

gylemre méltó kivételt jelentett egy csikszeredai kiadó kezdeményezése, amely a román közönség rendelkezésére bocsátotta a történetírás ezen toposzának néhány újabb magyar szempontját.

Az opportunizmus, a félelem vagy a gatlás akadályozza-e az Erdélyre vonatkozó kutatás gyorsabb fejlődését? Bármelyikről van is szó ezek közül a lehetséges okok közül, talán itt az ideje, hogy minél tisztességesebben módon eltávolítsuk.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

1959, Arad; BBTE, Európai Tanulmányok Kar, Kolozsvár, előadótanár; Razzar (Alexandru Pecicannal), Bukarest, 1998; *Lumea lui Șimon Dascălul*, Kolozsvár, 1998.

Hányan tekintenek közülünk a jövőbe, és hányan a múltba? Segít-e életünk megtervezésében az a kép, amit az elmúlt időkről magunkban kialakítottunk, vagy gátló abban? Mit gondolnak a szakemberek, amikor múltira vonatkozó megegyezésünk hibáiról, elfogultságairól vagy túlzásairól van szó?

Megkértünk néhány történészt, mondja el véleményét. Vízioik a mégiscsak közös múltól annyira különbözőek, hogy mindenelelőt azt akartuk tudni, vajon az erdélyi történelem véglegesen darabokra tört-e, vagy reményked-

ni lehet a mozaik helyreállításában. Ezért három kérdést fogalmaztunk meg:

1. Erdélynek egyelőre csak részleges történetei vannak. Kívánatosnak tartja-e egy olyan Erdély-történet megírását, amely valamennyi ott élő közösség múltját képes egy-ségre foglalni?
2. Hogyan látná lehetségesnek e terv megvalósulását?
3. Melyek azok a kérdések, amelyek kötelező módon transznetikus (nemzetekfölötti) megközelítést igényelnek? Folytatjuk a kérdésekre adott válaszok közlését. **A szerk.**

Harald Roth

Próbálkozzunk „Erdély kultúrtörténetével”

Hogyan is közeledhetünk a 21. század nagy tervéhez, jelesül Erdély mint Teljes, mint Egész történetének megírásához? Mert minden kérdésen felül áll, hogy erre immár nagy szükség van, ha azt szeretnénk, hogy környezetünk tudomásul és komolyan vegyen bennünket. Nemzeti történetírás, vagy a külön-külön körök csoporttörténelmei, önmagukból és önmaguknak? – Igen, volt ilyen a 19. században, amikor a „nemzeteket” megkonstruálták és propagálták; és sajnos a 20. században is voltak ilyenek, mégpedig a nemzetfogalom perversziójának bűnrészeseként. De ma, a 21. században – vagyis abban az új időszakban, amely lényegében tizenegy évvel ezelőtt kezdődött? Ki az a felvilágosult elme, aki ma komolyan veszi a nemzeti alapú történetírás? A nemzeti történelmek fontos részét képezik ugyan a historiográfia történetének, és természetesen döntő szerepet játszottak itt-és-mostunk létrejöttében – de mi más érdemük van? Nem, ez a történetek számára már rég elavult, meghaladott, mi több, káros és veszélyes: a nemzetit piedesztálra állítani és meghatározó vezérfonalként visszahelyezni jogaiba a történelemben – ez egyértelműen erőszakhoz vezet: hiszen ez a nemzeti nézőpont a történelemnek csak egy (mégpedig jobbra jelentéktelen, mellékes) ösz-szetevője. Döntő súllyal esett latba viszont a vallás, a jog, a szociális helyzet, a gazdasági élet módja, illetve ezzel összefüggésben az erkölcsi rend – vagyis röviden: a kultúra. Ezek viszont csak retrospektív módon követték a nemzeti kritériumok szerinti – tehát szelektív és történetiellen hozzárendeléseként kifejlő – történelemszemléletet azoknál a történészeknél, akik maguk is egy nemzet szolgálatában tevékenykedtek.

Hogya egy időben távlatosabb, jól felismerhető térség – itt az erdélyi régió, tartomány – történelmi „sumájának” szemléletére összpontosítunk, eltökélt hátraarccal vissza kell fordulnunk a fentebb jelzett szelektív szakaszra, és radikálisan meg kell szabadulnunk belénk nevelt és megszokott „nemzeti” gondolkodási modellünk is, el kell azt felejtenünk – mégpedig feltételek nélkül. Akkor pedig nem lehetünk egyik vagy másik csoport szószólói, olyan csoportoké, amelyek e tartomány történelmében egyáltalán szerephez jutottak, még akkor sem, ha nyelvünk, származásunk, vallásunk vagy valamely más jellemző jég folytán bármelyikhez is közelebb állónak érezzük magunkat, mint a többihez. Ebből következőleg mondjuk a japán vagy a burkina-fasói történészek nyilván könnyebben boldogulnának e feladattal, mint az erdélyiek. Ám ők (ugyancsak emiatt) biztosan nem is látnának kihívást Erdély történetének megírásában.

Szó sincs róla: számtalan próbálkozás volt már Erdély történetének – mint egésznek – a bemutatására, „szólóban” dolgozó szerzőktől csakúgy, mint történészcsoporthoz, mi több, egyiket-másikat még jól sikerültnek is mondhatjuk. Ám a legtöbb munka messzemelőn vagy egészében „el van lőve”. Ennek pedig az az oka, hogy apológiaként születtek bizonyos – politikai vagy nemzeti – álláspontok védelmében, és nyilván az a körülmény is közrejátszik benne, hogy éppa „politikai történelem”, illetve a politikai szándék állt a középpontban, ezzel pedig szabad út nyílt a megvallozott vagy latens pártállások veszélyei előtt: különböző történelmi korok bizonyos csoportjainak előtérbe helyezése vagy éppen végletes mellőzése. Röviden: a tendenciózus történetírással kapcsolatos tapasztalatok keservesek.

Ha valóban új kezdet után kutatunk, semmiképp sem maradhatunk meg annál, hogy korszerű módszereket és a más régiókkal való foglalatalkodás e módszerekre építő ismereteit és tapasztalatait halmozzuk. Mint ahogy nem elegendő a jó elhatározások megfogalmazása sem: egészen új eltökéltségnek kell gyökeret vernie bennünk – „Erdély kultúrtörténetének” megírására. Ez az elhatározás nem szerénytelen, erről meg vagyok győződve, olyan útnak látszik, amelyen elindulva legalább az a reménység juthat nekünk osztályrészül, hogy olyan relatív konszenzusra találhatunk, amely kiegyensúlyozza az egoldalúságokat, hogy módunk nyílik az erdélyi történelmi társadalom egészének olyan átfogó perspektívájára, amelynek a „politikai történelem” alkalmanként alapvető, de semmiképp sem traumatikus háttéreleme. Ez persze korántsem új ötlet; más régiók és más országok történetírásai gyakorlatában – mint ahogy az erdélyi kultúrtörténet némelyik konkrét témája mentén is – kitérő mun-

kák állnak példaként rendelkezésünkre. De vállalkozott-e valaha is egy interdiszciplináris és transznetikus szerzőcsoport erre a feladatra – lehetőleg átfogó igénnyel?

Nem volna-e lehetséges a „Natio Hungarica” politikai dominanciájának hangsúlyozása helyett inkább ennek kulturális és mentális értékét, státusát megvizsgálni – mondjuk a szomszédos országok, tartományok komparációjában? Vagy nem volna-e érdemes a románok demográfiai és származástani kérdéseinek taglalása helyett inkább az erdélyi Egészben betöltött gazdasági szerepét kutatni? Nem volna-e fontosabb az erdélyi szászok Habsburg-függőségének felhárnyitgatása helyett településpolitikai és kulturális ténykedésüket számba venni? És végül: nem kellene-e a vallási törvénykezés viszárságainak ismételtetése helyett ennek korántsem világos gyakor-

lati leképeződéseit megvizsgálni? Vagy az „Unio trium nationum” megasztalása vagy kárhóztatása helyett a közigazgatási struktúrák és mechanizmusok aprólékos elemzését elvégezni vidékünkön?

A „kultúrtörténeti” orientáció mellett további érvként szolgálhat az az egyszerű felismerés, hogy az egyén a kulturális jelenségeknek ama komplex sokszínűségét illetően, amely Erdély története során mindvégig megmutatkozott, sohasem lehet abban a helyzetben, hogy egymagában képes legyen azt átfogóan szemlélni. Ehhez vitathatatlanul egy nagyobb csoport munkája szükséges, erős közös elhatározással, amely – bármiméű politikai vagy nemzeti szándékok felretéve – pontosan meghatározott célra irányul. Ha ez az akarat ma, a 21. században megvan, a hasonmód gondolkodók szelleme minden bizonynyal összhangba olvad.

Fordította: JAKABFFY Tamás

1965, Segesvár (Maros megye); Gundelsheim/Neckar-i Siebenbürgen-Institut, igazgató, Heidelbergi Egyetem, adjunktus; *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, 1996, *Kis Erdély-történet*, Budapest, 1999; *Studienhandbuch Ostliches Europa*, szerk., Bd. 1: *Geschichte Ostmittel- und Südostruropas*, Heidelberg, 1999.

CSETRI Elek

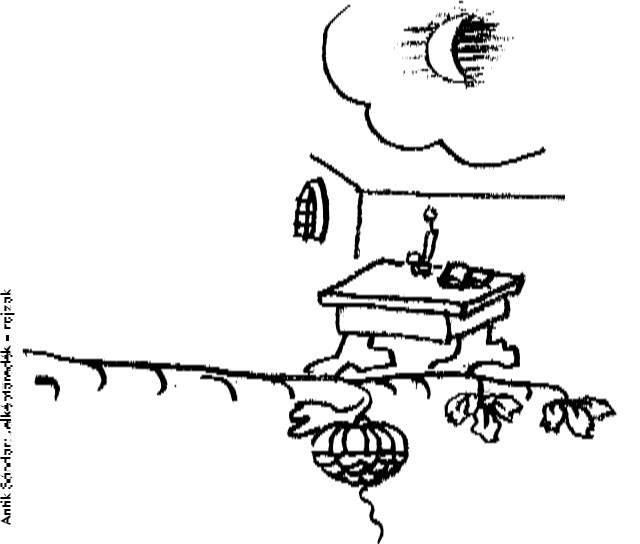
Történetírás és politika

1. A kérdéssel kapcsolatban először pontosítással kezdeném. Erdélynek olyan megjelent története, amelyben mindhárom itt élő etnikai közösség historikusai részt vettek volna, valóban nincs. A pártállam korában azonban, Miron Constantinescu előszavával megjelent két-kötetes munkának román és magyar szerzői vannak, a németek hiányoznak. Ha a németek itteni múltja megkívánná, mostani minimálisra csökkent jelenlétük miatt nehezen megoldható történészek részvétele Erdély múltjának bemutatásában. Az a kérdésben megfogalmazott megállapítás, hogy a területnek csak „részleges történetei vannak”, nem egészen helyes, hiszen az 1986-ban, Köpeczi Béla főszerkesztő vezetésével megjelent három vaskos kötet Erdély történetét magában foglalja a maga teljességében, az ott élő közösségek mindenkinek múltjával együtt. „Részleges”-nek legfeljebb abból a szempontból tekinthető, hogy kizárólag magyar történészek a szerzői, s így a magyar szakemberek véleményét foglalja magában múltunk egyes kérdéseiről. Kiemelendő azonban az, hogy a vitatott kérdésekben is igyekszik objektíven írni, minden kapcsolatos álláspontot bemutatni. A középkor történetéről szólva például nemcsak az unio trium nationum tagjai tárgyalódnak, hanem az összes etnikai közösség, így a románok is. Így a román nemzeti mozgalom kialakulásának részletes történetét is megkapjuk benne, kezdve

Inichentie Micuval, folytatva az Erdélyi Iskolával, a '48-as nemzedékel, befejezve az egységes román állam harcosaival. Az nem vitás viszont, hogy a tárgyalás során a magyar történettudomány szempontjai érvényesülnek. Hozzáteendő azonban: minden sértő szándék nélkül. Az 1986-os magyar Erdély-történetnek nincs román alternatívája. Német sincsen, hiszen e közösség történetírói jóformán csak saját népük múltjával foglalkoztak, Erdély történetének egészével alig. A magyar történettudomány 1968-tól „helyzeti előny”-höz jutott, mert fokozatosan lerázta magáról a pártállam befolyását, és objektív szempontokat érvényesíthetett. Másrészt ne feledjük, hogy mikor egy szerzői munkaközösség Románia története középiskolai változatát jelentette meg, azért, mert nem a hagyományos „nemzeti” történetírás nyomdokain haladt, könyvének ügye a román parlament elé került, és a heves viták során a szélsőségesek részéről a hazafiatlanság, sőt „hazaárulás” vádjával kellett szembenéznie. A példa azt bizonyítja, hogy a történetírás sokban ma is a politikai tényezők erős nyomása alatt áll. Mindez még jobban aláhúzza annak szükségességét, hogy kívánatos lenne egy olyan Erdély történetét összeállítani, melynek megírásában az itt élő valamennyi közösség múltja egyaránt érvényesül, és egyedüli céljának az igazság megállapítását tekintti. Eddig annyi eredményt elértünk, hogy a tankönyvekben az uszító jellegű megállapítások kikerültek. Az egységes erdélyi történet megírásához azonban az évtizedes félretájkóztatás és hamisítás miatt a feltételek nem látszanak eléggé éretteknek. Persze van egy közmondás: „Próba szerencse.”

2. Az adott erősen kényes és vitatott kérdés esetén nem gondolhatunk egyik napról a másikra megírható munkára. Hiszen a kapcsolatos, két ország történetíróiból alakult vegyes bizottságok hosszas működésük során sem tudtak meggyőző eredményre jutni. A kérdés azonban volens nolens fontos. A jövőre nézve két megoldás kínálkozik: 1. vagy az egyes vitás kérdések megvitatását végezzék el az együtt lakó népek történetírói, utána meg összesítsék az eredményeket; 2. vagy azzal kezdjük, hogy a megfelelő közösségek történetíróiból szerkesztőbizottságot hozunk létre, melynek tagjai részletező (analitikus) tervet készítenének megvitatás céljából. A vita során először az általános szempontok kerülnének megvitatásra, azután meg részletekbe menően az egyes korszakok, illetve kérdések szakemberei vitatnák meg a fejezeteket, vitás pontokat. Végül az egész kötet általános megvitatására kerülne sor. Tanulmányozni kellene az 1956 után a német és francia közös történelemkönyvek bizottságainak munkáját és elért eredményeit.

3. Minden alapvető kérdés transznetikus (nemzetekfölötti) megközelítést igényel. Késztelenül vannak közös történelmünknek kényes, vitatott pontjai, mint az őslakosság kérdése, a római kiűrés, a román elem kontinuitása, az Anonymus-kérdés, Erdély helyzete a

magyar királyságon belül, az erdélyi fejedelemség megalakulása és jellege, a románok erdélyi migrációja, Erdély lakosságának etnikai megoszlása az egyes korokban, a román vallási unió és nemzeti mozgalom kezdetei és fejlődése, 1848–1849, a tartomány 1849–1867 közötti helyzete, az 1867-es kiegyezés jellege, a nemzeti-ségi kérdés a dualizmus korában, az asszimiláció, a Memorandum-mozgalom, 1918, Trianon, a román uralom jellege, a bécsi döntés, a szovjet megszállás és befolyás, az 1945 utáni helyzet, asszimiláció, a nemzetiségi kérdés Romániában, 1956, a Bolyai Egyetem kérdése, 1989 és az azt követő változások, a román alkotmánymódosítás és Erdély, a magyar nyelvhasználat és közoktatás, az autonómia stb. Mindezekben a kérdésekben az itt élő közösségek történetíróinak kell közös vagy legalábbis megközelítő álláspontra jutniuk, ami nem könnyű feladat. Ha a kérdéscívelevők arra gondolnak viszont, hogy a három etnikum történetírói nem képesek egyes kérdések közös megoldására, és idegen szakemberek bevonására van szükség, az eredmény így sem bizonyos. Ha egyáltalán a külföldi historikusoknak vannak hol az egyik, hol a másik fél számára kedvező álláspontjai, azok elfogadása egyáltalában nem kecsegtet egyöntetű sikerrel. Konzultálás jogával be lehet viszont vonni a felek által javasolt egyes idegen szakembereket.

1924, Torda (Kolozs megye); BBTE, Történelem-filozófia Kar, professor; *Együtt Európában*, Debrecen, 2000.

Lucian NASTASĂ

Erdély történetéért

A történetírás bizonyos tartományra kiterjedő, multikulturális vonatkozású próbálkozásai nyilvánvalóan nem új keletűek. A történészek céhétrégóta foglalkoztatja egy ilyen jellegű, a hatalom változásai szerint különböző intenzitással jelentkező kihívás. Sajnálatos módon azonban az ötlet nem csak lelkesedést szült, hanem szenvedélyt, visszatetszést is, és inkább vitát kezdeményezett, mint igazi tudományos fejtegetést. Talán ezért nem létezik még mindig egyetlen, a történetírás szakmai betegségeitől mentes igazi Erdély-történet sem. Az említett betegségek egyike valamelyik multikulturális földrajzi térség múltjának az egyik uralkodó etnikum általi nemzetiségítése egy adott pillanatban és a múltnak a hősi, tudatferdítő és az indokolatlan góg által táplált mítoszok segítségével történő kisajátítása. Ilyen körülmények között csupán részleges, megcsonkított, a helyi valósághoz nem eléggé kapcsolódó történelmek születtek, amelyek a nemzeti történelem különböző kudarcainak igazolása érdekében gyakran figyelmen kívül hagyták vagy ördögiként mutatták be a másságot.

Így Erdély történetét az idők folyamán konfliktusos fejlődésként mutatták be, s a közkezdelt témák a lakóterület fölötti „elsőbbség joga”, egyik vagy másik nemzet „civilizáló” hatása, az „elnyomott” státus, a különböző katonai összetűzések stb., stb. voltak, mintha az emberi lét csakis ilyesmire kapcsolódna. Mindez nagymértékben torzította a valóságot, idővel hamis tézisek születtek, melyek mély gyökereket vertek az utókor tudatában, és félrevezettek olyankor is, amikor a történelmi valóság részletei teljesen más tényeket mutatnak.

Sőt, mintha Erdély története a mellőzés, a negatív jellemzés, a lényegtelen kiemelése, a nemzeteket különválasztó és nem az őket összefogó jellemzők hangsúlyozása által mindig a *másik* megalázását célzó „gyakorlat” lett volna. Majdnem mindig elfelejtették, hogy aszóban forgó tartomány (akárcsak a többi) elsősorban az emberi tevékenység – a területszervezés, a mezőgazdasági, városi és ipari struktúra és táj megteremtése, a nemzeti belakás, az építészeti stílusjegyek kialakítása (az egyszerű parasztháztól kezdve a bonyolult erődítmények rendszeréig) stb. – eredménye, és hogy mindezek hozzájárulnak egy egységes, közös tulajdonságok által meghatározott terület felismeréséhez. Akarjuk vagy sem, Erdély története más (számbelileg kisebb vagy nagyobb) nemzet történetét, viszonylag kis területen, nagy sűrűségben egyenlőtlenül eloszlott hagyományok, nyelvek és kultúrák tömegét is magában foglalja. Bárhogyan is próbálnánk elkenni, minden téren jelentettek a kölcsönhatások: olyan közös, empirikus úton nehezen kimutatható struktúrák születtek, amelyek a különbözőségben meglévő egész képét körvonalazzák.

Ilyen értelemben Erdélynek, éppen az újabb és újabb társadalmi-történelmi változók feltárása és bevezetése révén, az avangárd történetírás konstrukcióinak kísérleti terepévé kellene válnia. Ezek a változók képesek a multikulturális társadalom fejlődésének valóságát bemutatására, mert a tartomány a nemzetiségi és felekezeti sokféleség szempontjából sajátos – bizonyos értelemben egyedi – jellemzőkkel rendelkezik. Együtt él itt a keleti és a nyugati kereszténység, gyökereket vert itt a reformáció, megtaláljuk az európai kultúra nagy átlusírányzatait (romantika, gótika, reneszánsz, barokk és klasszikus) stb. A valamennyire is becsültes történelem számára gyerekes, mi több, neveléses próbálkozás lenne felsorolni a minden közösség szintéziseként megírt Erdély-történet mellett szóló érvek összességét.

Erdély történelme minden rekonstrukciójának alapszempontja az kell, hogy legyen, hogy mind az egyének, mind a nemzeti, felekezeti, társadalmi stb. csoportok saját társadalmi tudatuk és közös identitásuk mellett a másság tudatával és identitásával is rendelkeznek. Ezért nem vehető el egyetlen etnikai csoporttól sem saját történeti emlékezete, minden közösségnek joga van abban önmagát felismerni. Csupán a szintézis tagolása jelenthet némi nehézséget (technikai okokból), valamint a hatásos és megfelelő módozat megtalálása arra, hogy a csoportok jellegzetességeit az egységben megragadjuk; ezenkívül a szociológia, az antropológia (különösen a magatartáspusokra vonatkozó), az irodalom, a népszerűföldrajz stb. területeiről érkező különböző módszertani javaslatok felhasználása, a különböző kultúrterületek statikus szemléletének a kölcsönhatásokra figyelő szemlélettel való felváltása, a fogalmi mobilitás kifejeződése, a többféle okságra való hivatkozás és így tovább. Más szóval, a történelem interkulturális dinamikaként való újrameghatározásáról van szó, és a megismerhetőség, valamint a módszertan terén már a mi térségünkben is léteznek ezzel foglalkozó szakemberek.

Ez elsősorban feltételezi az arról az eddigi követelményről való lemondást, hogy a történelmet mint „nemzeti”-t mutassuk be, ami egyébként olyan szintagma, amely eddig sem jelentett semmit, csak

ha az uralmon levő állam reakciója volt. Ilyen értelemben az események és konfliktusok bemutatását előtérbe helyező történelmet a struktúrát és civilizációt kidomborító történetírás váltaná fel. Így feloldódna a tudomány és a lelkiismeret közötti ellentmondás is, a történész pedig, bíráló és önbírálat helyett, elkerülhetné a történelem csapdát és az ideológia negatív hatását.

Bár a román történetírásból hiányzik az a valamennyire is tagolt, önkritikus diskurzus, amely elkerülhetővé tenné az eddigi hamisítások és manipuláló pedagógiai programok felállította csapdákat, nemrég megjelent Al. Zub kitűnő írása, *Discurs istoric și tranziție* (Iasi, Európa Intézet, 1998), amelyben a hivatásos történész magatartásalakító modellt kap olyan témák tekintetében is, mint Erdély története. A követelményként jelentkező, nemzetiségre való tekintet nélküli közösségvállalás arra ösztönzi a történészeket, hogy a politikai előírásokon túlmenően, közösen érvényesítsék akarataikat. Ez lenne az első, elengedhetetlen lépés az Erdély-történet megírásához szükséges program követelményeinek lehetséges összehangolása felé. Minden késedelmeskedés ártalmas, mert nehezen kiküszöbölhető patológikus hatásai vannak, ugyanakkor pedig ezen a téren minden egyéni kaland, akárcsak eddig, kudarcra van ítélve.

Fordította: Anna-Mária NASTASĂ-KOVÁCS

1957, Râmnicu Sărat (Buzău megye); A. D. Xenopol Történelmi Intézet, Iasi, kutató; *Generație și schimbare în istoriografia română la sfârșitul sec. XIX.*, Kolozsvár, 1999.

PÁL Judit

Etnocentrikus szemlélet

1.-2. Igen, bár egyelőre problematikusnak látom ennek a megvalósítását. Ez nem csupán abból adódik, hogy nagyon eltérőek a vélemények, és sokszor még az egyes „nemzeti” történetírásokon belül sincs egységes vélemény (ami különben önmagában pozitív fejlemény), hanem abból is, hogy Erdély történelmének egy sor kérdése nem vagy alig kutatott, tehát nem is lehet megfogalmazni egy tudományosan kellőképpen megalapozott álláspontot.

Apartikuláris nézőpontokból megírt történelemnek túl nagy hagyományai vannak nálunk. Az erdélyi rendi társadalom is inkább az „egymás mellett” élésnek, semmint az „együttélésnek” volt a modellje. És ez a társadalommodell – amely nagymértékben hasonlít a politológusok által „pilléresedésként” vagy „oszlopadosásként” leírt modellhez – tovább élt a 19. század közepéig, és kihatással volt a történettudományos megközelítésre is. A 18. századig az írástudók körében azonban elevenek voltak a kapcsolatok, egymás munkáinak ismerete, általános volt az egész Erdélyben való gondolkodás. A kapcsolatok részben később is megmaradtak, a nemzeti eszme elterjedésének nyomán azonban a szálak meglazultak, egyre inkább előtérbe kerültek a partikuláris nézőpontok. A többi történetírásra is igaz az, amit Bánffy Miklós a magyarra nézve írt: „úgy írták meg, mintha az ország egyedülálló sziget lett volna a semmiség óceánjának közepén, vagy mintha ezen a földtekén nem volna egyéb, mint a magyar nép”. Akárcsak a magyarokat, a szászokat is csak „saját” történelmiük, történelmi jogaik körülbástyázása, saját sérelmeik érdekelték, történelmi tudatukat a 20. században alapvetően a két Teutsch szász története határozta meg (*Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*), amely a szászok történetét a nagyméretű keretekhez kívánta igazítani. A román történetírás szintén erősen politikailag függő volt, hosszú ideig a nemzeti emancipáció szolgálatában állt. A románoknak sok pótolnivalójuk is volt, hiszen a politikából való kirekesztettség évszázadokon keresztül egyben a történelemből való kirekesztettséget is jelentette. A politikai jogok kiterjesztése mellett ezért a „történelem visszahódítása” volt a román értelmiségiek másik alapvető célkitűzése, ez magyarázza a polemikus hangvételt is. (Az már külön tanulmányt igényelne, hogy ez a polemikus él, az elnyomott szerepben való tetszelgés miért olyan eleven napjainkban is.) A szocializmus éveiben aztán Romániában a hivatalos politika szintjére emelkedett homogenizációs törekvések a történettudományban is markánsan jelentkeztek. A történelmi régiók közti különbségeket tudatosan összehomogították, és amilyen vigasztalanul egyformák voltak országszerte a városzéli tömbháznegyedek, olyan egyformának kellett lennie a különböző települések, országrészek történelmének is.

Részben hasonló, részben pedig különböző okokból ugyan, de mindhárom történetírásra jellemző az etnocentrikus szemlélet. Hogy ez a partikuláris szemlélet mennyire mélyen belénk ivódott, azt egy kis történettel szeretném érzékelteni. Ez év szeptemberében az erdélyi szászok Németországban működő honismereti egyesülete (Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde) konferenciát ren-

dezett Kolozsváron Erdély történetírásának vitás kérdéseiről. Harald Roth – akinek *Kis Erdély-történeke* példamutatóan kiegyensúlyozott és objektív hangvételt – előadásában hangsúlyozta, hogy legfőbb ideje szakítani a 19. századi történetírás hagyományával, ha azt akarjuk, hogy nemzetközi téren is komolyan vegyenek bennünket, és el kell felejtünk ezt a „mi”-központú sérelmi jellegű diskurzust. Mondandóját nagy taps fogadta, s rá 5 percre, az előadásokat követő kerekasztal-beszélgetés során az első hozzászóló rögtön a „mi sérelmeink” felemlegetésével folytatta.

A mentalitáson és előítéleteken túlmenően még van egy komoly akadály a „transznetikus” megközelítésnek, és ez a képzett szakemberek hiánya. Mint tudjuk, az erdélyi történelmi források nyelve latin, magyar, német, román és kis hányadában más nyelvű. Különösen, ami a 20. század előtti időszakot illeti, főképp az első három. Mármost nagyon kevés az olyan kutató, amelyik ismeri ezeket a nyelveket, és otthonos a román, magyar, német stb. szakirodalomban. A két világháború között ez még nem ment ritkaságszámba, de az e téren kialakult pozitív erdélyi hagyományok az utóbbi évtizedekben veszendőbe mentek. A kivándorlás következtében szász történetírás ma már gyakorlatilag nem létezik, de az erdélyi magyar sem áll sokkal jobban: a nagy öregek után úr keletkezett, a középnemzedék majdnem teljesen hiányzik (többek között a tudatos elsovasztásnak, a 70-80-as években a történelem szakon érvényben levő *numerus clausus*nak, majd az ezt követő *numerus nullus*nak „köszönhetően”), bár van rá remény, hogy a fiatal generáció képes lesz pótolni ezt a hiányt. A román történetírás saját szupremáciaigényének vált a foglyává. Állítólag Constantin Daicovicu évtizedekkel ezelőtt felhívta a Román Akadémia figyelmét arra, hogy ha nem fordítanak kellő gondot a szakemberek megfelelő (egyebek mellett nyelvi) képzésére, akkor a források „el-némulnak” számukra. Ha megnézzük például az erdélyi levéltárak személyi állományát, akkor meggyőződhetünk, hogy ez nem csak pusztán riasztás volt, hanem olyan komoly probléma, amely végső soron Erdély történetének minden kutatóját érinti.

Nem elég tehát a módszertan, a nemzetközi szakirodalom alapos ismerete – bár ez is elengedhetetlen –, hanem szükséges a források és egymás munkáinak jobb ismerete is. Ha kellő előtanulmányok nélkül vágnánk neki ennek a szintézisnek, akkor minden jó szándék ellenére – és paradox módon talán éppen a túlzott „jó szándék” miatt – félő, hogy éppen a lényeg sikkadna el a politikai korrektség oltárán, és egy kilúgozott, semmitmondó szöveg lenne az eredmény, amely politikusaink ünnepi beszédeire emlékeztetne inkább, semmint a kívánt „totális történelem” megragadása.

3. Végső soron minden kérdés ilyen.

1961, Sepsiszentgyörgy; BBTE, Történelem-filozófia Kar, lektor; *Procesul deurbanizare în saunele secuiești în secolul XIX*, Kolozsvár, 1999.

Ioan DRĂGAN

Figyelemre méltó megvalósítások

1. Több mint kívánatos: feltétlenül szükséges. A „párhuzamos” történelmeknek megvan a létjogosultságuk, de ezek Erdély átfogó történelméhez képest részlegesek és elkerülhetetlenül pártosak. Másrészt nagy előny több történelem, több szempont léte, feltéve, ha azok nem hagyják kölcsönösen figyelmen kívül egymást. Ellenkező esetben mindenik önimádatra és önelégültségre ítéli önmagát, s ez károsan hat a történelem tudományára.

2. Azt hiszem, egy ilyen projektnek csupán megelőző szakaszában vagyunk. Szükség van még a kölcsönös megismerésre tett nagy erőfeszítésre, a történetírás megvalósításai terjesztésének formáira és eszközeire, a közösen megvalósított részleges projektekre, információ- és dokumentumcserére stb. Már léteznek ilyen irányú figyelemre méltó megvalósítások és projektek. Megemlíteném itt a szatmári Múzeum kezdeményezését, amely tervszerűen szervezte meg a román–magyar–német–ukrán historiográfusok párbeszédét, és ez a párbeszéd több kötetben és a román–magyar közös kiadású *Mediaevalia Transilvanica* folyóiratban konkretizálódott.

3. A történelmi kérdések nagy része, mindaz, ami az etnikai csoportok interferenciájára vonatkozik.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

1954, Szarakszó (Fehér megye); Országos Levéltár, Kolozsvár megyei igazgatóság, igazgató; *Revista de Arhivistică*, főszerkesztő; *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440–1514*, Bukarest, 2000.

SZÁSZ Zoltán

A harmónia terrorja

A mai történetírói irányzatok között – az ezredforduló szellemi életérzését elég jól kifejezően – erős, s várhatóan tovább erősödik az a „posztmodern” felfogás, mely szerint történelem „mint olyan” talán nincs is, inkább csak történelemről szóló előadások (narrációk) léteznek, amivel a tudós szerzők, kutatók kísérleteznek az olvasók boldogítására.

Erdély, sok évszázadon át három nép s egy pár kis néptörzsek házája, egyenesen kínálta magát mint példát, anyagot arra, hogy a posztmodern felfogást igazolja is, ajánlja is. A magyar, román, de még a szász történetírásban is tagadhatatlanul az etnocentrikus megközelítés dominál, noha spekulatív logikai következtetés szerint ez utóbbiak lennének elsősorban hivatottak Erdély transznacionális múltképeinek megérzésére és kimunkálására. (Csak hát erdélyi szászok „már nincsenek”.) A *Provincia* körkérdése szerint Erdélynek mindmáig „csak részleges történelmei vannak”. Nyilván nem arra gondol Molnár Gusztáv és Ovidiu Pecican, hogy nincs megírva a régió múltja a maga extenzív totalitásában, hanem az említett etnocentrikus szemléletmódra. Ennek a meghaladását sugallja a kérdés, melyre szinte lehetetlen, de semmiképpen sem „illő” nemel válaszolni. Különösen nem a 21. század elején.

Csak hogy a történelmi-politikai realitások közbeszóljanak. Erdély nagy közösségei igen régóta, de ma mindenképpen elsősorban etnikai-nemzeti meghatározottságúak, ha nagyon is változó, sokféle identitást hordozó tartalmakkal. Ezen közösségek múltjának, a nemzetek előzményeinek rekonstrukciója megkerülhetetlen, bármennyit vitakozzunk a történetírás „nemzeti látószögének” problémáiról, a nacionalista történelemszemlélet kártékonyágáról, túlhaladottságáról, abszurditásáról...

Önmagában nem baj az etnocentrikus megközelítés. A természettudomány is különféle szempontok és módszerek szerint vizsgálja anyagát. A problémát az okozza, ha egyetlen megközelítésmódot tart kutató és közönsége egyedül üdvöztetőnek, egyetlen legitimnek. Az 50-es évek félmarxista történetírása elvben megpróbált felülemelkedni a nemzeti ideológián, Erdély vonatkozásában azonban ebből semmi pozitív fejlemény nem következett. Az 1960-ban publikált *Din istoria Transilvaniei* c. szintézis marxizáló frazeológiával egy románcentrikus Erdély-múltat produkált ugyan, amiben azonban – úgy vélem – az erdélyi románság sem ismert magára, a magyar kiadáshoz pedig egyenesen bővíteni kellett a szöveget ahhoz, hogy a „futottak még...” tudósításon túl is legyen valami kevés róluk.

A politikai műfelháborodást kiváltó, általunk írt 1986-os háromkötetes *Erdély története* akkori szaktudásunk szintjén „egységben tárgyalta” magyarok, szászok, románok történetét, de nem próbált a három etnikumból olyan ötvözetet olvasztani, amilyen biztos, hogy sosem létezett. Erdély népeinek egymáshoz való viszonyát a konfrontációk és kooperációk összefonódása és váltakozása kísérte végig. A történetírás nem engedhet a „harmóniaterrornak”, bármilyen szép is lenne egy idillikus tabló festése, de nem menekülhet a nemzeti ideológiák bírálatának egérlyukjába sem, bármennyire is nélkülözhetetlen része ez a tudomány és a társadalom fejlődésének.

Régi meggyőződés volt – s ez óvatos fogalmazásban benne is van az *Erdély története* előszavában –, hogy eljön az az idő, amikor magyar, román és szász történetírók együtt írják meg Erdély történetét. Eljön, de még várni kell rá. A magyar és román történetírás ma sincs szinkronban egymással, s ami ennél nagyobb jelentőségű: az „erdélyi kérdés” – azaz a magyarság kollektív fejlődési lehetőségeinek biztosítása – az 1989 utáni nagy előrelépés ellenére még nincs megoldva. Ez nem kedvez a szintetizáló munkának (ha azt komolyan gondoljuk). Külföldi kutatóknak ma jobb a helyzetük, s rájuk figyelniük kell.

Persze a történetírás, ha áttelesen is, de hozzásegíthet a ma folyamatainak jobb megértéséhez, korrekciós lépésekhez. Varázsszert nem látok. A szakszerűsítés erősítése, a régi sztereotípiák újraelemzése – lebontása, az európai történetírásba való lehető legjobb integrálódás, tehát a türelmes építőmunka az, amely megteremtheti egy olyan Erdély-történet készítésének feltételeit, amelyben egységben és különbözőségeikben együtt jelennek meg e történeti régió népei.

Az előrelépéshez sok munkára van szükség. Például a rendi társadalom jobb megismerésére, a román nemesség (megkezdett) vizsgálatára, a modernkori román parasztság világának folyamatban lévő, ígéretes kutatására, regionális elemzésekre, a gazdasági folyamatok transzietikus, de nem desztillált növekedési trendekként való vizsgálatára, az etnoszociális munkamegosztások rekonstrukciójára, lokális identitások feltárására, szakszerű egyháztörténetekre, apológiamentes intézménytörténetekre. Hogy ne három egyformára szabott, „kiegyenlített” történelmet akarjunk egymáshoz illeszteni. A történeti múltat nem lehet diplomáciai alkudozásokban rekonstruálni, de a „másik” iránti empátia azért követelmény lehet.

Hogy mikor lesz ez? Nem tudom. De talán bízunk abban, hogy nem csak a történelem, hanem a történetírás is hozhat váratlan fordulatokat. Az idő mindenestre sűrű. Nem várhatjuk meg, hogy utódaink már csak rekvizietet írassanak egy hajdanvolt, sokszínű, a Keleti Svájc lehetőségét rejtő régióról.

1940, Kolozsvár; MTA Történelemtudományi Intézet, igazgató; *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. VII. (1914–1916), szerk. Kemény G. Gábor, Szarka László, Szász Zoltán, Budapest, 1999.

Daniel BARBU

A történetírás és a nemzeti hovatartozás viszonya

1. A kérdés a történelem műhelyén kívül elhelyezkedő, bizonyosfajta történetírási politikát meghatározni képes fórum létét sugallja. Holott a történetírás ma már nem válaszol ilyen kihívásokra, mert általában elfogadott, hogy a *történelmi tárgy*, intellektuális tárgyként, nem eleve *adott*. Más szóval nem létezik eleve meghatározott történelem, csak például Erdélynek vagy az erdélyi magyaroknak, az erdélyi románoknak, szászoknak, cigányoknak, örményeknek a történelme. Vagy ha egy ilyen történelem megalkotását valamilyen közösségi – politikai vagy más természetű – fórum javasolná, az elemi szakmai etikának arra kellene készítenie a történetírást, hogy visszautasítsa az ilyen javaslatot. Mert ma a történetírás az egyedüli legális és autonóm fórum, amely egy történelmi tárgyat – ha az tudományos – *felépíthet*. Eppen ezért azt hiszem, hogy a kérdést újra kellene fogalmazni: mikortól írhatjuk meg az erdélyi nemzeti közösségek történelmét? Melyik az a pillanat, amelytől például a románok, Erdélyben, olyan *nemzeti közösséget* alkotnak, amelyben a nyelvi és nemzetiségi hovatartozás tudata – mind a románok, mind pedig a többi etnikai csoport szemében – nemcsak meghatározó, hanem elengedhetetlen társadalmi kötelességként nyilvánul meg? Csak attól a pillanattól kezdve írható meg az *erdélyi románok történelme*. Addig csupán Erdély politikai, társadalmi, gazdasági történelméről lehet szó, egyháztörténelemről, az erdélyi jog, a magánélet, a művelődés, az építészet, a közállapotok, a Porthoz való viszony, a Moldvával való háborúk, az Itáliával való intellektuális kapcsolatok történelméről. Mindezekben a történelmekben az atény, hogy a múlt egyik többé-kevésbé számottevő személyisége magyar, román vagy szász, csupán annyiban lenne fontos, amennyiben a dokumentumok politikai, társadalmi, gazdasági, jogi, vallási, intellektuális, katonai stb. szempontból kidomborítják ennek az identitásnak a jelentőségét. Ma már nem lenne szabad politikai szempontból kívánatosnak vagy időszertűleneknek tartani a történelmeket, hanem

csupán maguknak a történészeknek a függetlensége által meghatározott intellektuális és tudományos eljárásoknak. A nemzetek, köztük a magyar és a román is, a közelmúlt *politikai termékei*. A *nemzet tudat* gyártási receptjébe belekerült a történelmi emlékezet is. A XIX. és XX. század folyamán a nemzetek, különösen azok, amelyeket elítélték elköteleztek a „visszaszerzés politikájának” (Andrew János megfogalmazása szerint), mint az „évezredes” magyar és a „2050 éves” román, gyakorlatilag történelmietlen entitásokként jelentkeztek, *ab initio* dyanokként, amelyekre a nyelv, a hagyományok, a jelleg és a kultúra egysége és egységessége s még inkább a saját történelmi küldetés jellemző. Ilyen elképzelésekre már nincs szüksége a mai történetírásnak, csupán mint a történelemkutatás tárgyának elnevezésére.

Ezért azt hiszem, hogy az egyedüli *történelmek* – a többes szám jelen esetben nemcsak fontos, hanem elengedhetetlen is –, amelyek

makívánatosak, azok, amelyek képesek válaszolni magának a történetírásnak, a használt módszer és azon képessége alapján megfogalmazott kérdéseire, hogy önmaga határozza meg kutatásának tárgyát.

2. Egészen az 1700-as évek körüli időszakig Erdély „transzietikus” történelmének nem kellene nagyobb episztemológiai és módszertani nehézségeket okoznia. Csupán a Habsburg-uralommal kezdődően – és leginkább ennek következtében – lehetne felsorakoztatni legálisan az „etnikai” történelmeket abban az értelemben, hogy (erdélyi kifejezéssel élve) a „regnikuláris”-hoz való tartozást, bármilyen hierarchikus és diszkriminatív volt is az, fokozatosan az etnikai hovatartozás helyettesítette. A XVIII., XIX. és XX. században a nyilvánvaló és közvetlen „transzietikus” történelem a politika, a birodalmi tartomány, a magyar állam, Nagy-Románia, a totalitárius rendszer, a posztkommunista korszak történelme lenne. E mellett a – jog, az intézmények, az események, a forradalmak stb. – „nemzetekfölötti” történelem mellett az „interetnikai” történelem is megjelenhetne – a társadalmi viszonyok, a kereskedelem és az ipar, a válásfelekezések, a szövetségek, az intellektuális környezet történelme –, ami nem lenne más, mint a kölcsönhatásokat vagy ahogy ma mondják, a párbeszédet figyelembe vevő, párhuzamos történelem.

3. Ilyen kérdésre válaszolni nem jelent mást, mint érvényesnek tartani azt a hipotézist, hogy az etnicitás meghatározza a történelmi reflexiót. Holott az egyetlen, megfelelően átfogó, a történetírás *pártatlanságát* általánosan elfogadható feltétel az, amely az egyéni emlékezet fölé való felemelkedést követeli meg. Szigorúan véve tehát a történetírás számára közömbösnek kellene lennie, hogy román-e vagy magyar, abban az értelemben, hogy hovatartozásának és identitásának egyéni emlékezte a helyes történelmi kutatás esetében nem jöhet számításba. Amikor történelmet ír, a történésznek tilos élnie a „hazafias érzelmek” jogával. Az etnicitás a történész számára nem premissza – vagy legalábbis nem lenne szabad annak lennie –, hanem kutatási tárgy.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

1957, Bukarest; Bukaresti Egyetem, Politikai Tudományok Kara, professzor; Politikai Kutatóintézet, igazgató; *Firea românilor*, Bukarest, 2000, *Oarologie constituțională românească*, Bukarest, 2000.

JAKÓ Klára

Tudomány vagy a politika szolgálata

1. Kívánatosnak természetesen kívánatos lenne egy olyan Erdély-történet megírása, mely valamennyi itt élő/élt közösség múltját vizsgálja, átfogná. Ez a szaktudományi szempontok kielégítése mellett kedvező hatással lehetne a társadalom egészének történelmi tudatára (ha a szöveg népszerűsítő formában, több nyelven is megjelenne).

2. Ennek a valóban nagyon kívánatos tervnek a megvalósulása nem ígérkezik túl egyszerűnek.

Természetesen a már meglévő előtanulmányok felhasználásával, de ugyanakkor további korszerű módszerekkel végzett kutatások eredményeinek beépítésével lehetne elvégezni ezt a munkát.

Ennek a feladatnak az elvégzésére olyan szakembergárdára lenne szükség, amely (tagjai közül ki-ki a maga szakterületén) otthonosan mozogjon az Erdélyre vonatkozó teljes szakirodalomban (tehát első kézből ismerje a vonatkozó román, magyar, német történelmi műveket). Ugyanakkor legalább ennyire fontos, hogy a kutatók közvetlenül meg tudják közelíteni, szóltatni a forrásokat. Ez pedig Erdély múltjának esetében elsősorban latin, magyar, német, román és ósláv nyelvismeret tesz szükségessé. Enélkül csak egyes részletekben képzelhető el az előrehaladás az erdélyi történelem kutatásában. Úgy vélem, ezen a téren, azaz a megfelelően képzett kutatók kinevelésében is nagyon sok még a tennivaló: elsősorban az egyetemi történelemkutatásban lenne szükség sokféle (szemléleti, módszertani) változtatásra. Nagyon kívánatos lenne e célok elérése érdekében az is, hogy az Erdély történetének kutatásában alapvető fontosságú közgyűjteményekben (levéltárakban, könyvtárakban) olyanok dolgozzanak, akik maguk is szakemberei az erdélyi történelemnek, és rendelkeznek a már fentebb említett nyelv- és ezekhez kapcsolódó paleográfiai ismerettel. Enélkül az itt őrzött anyagok lassan elnémulnak, hozzáférhetetlenné, megközelíthetlenné válnak a kutatók számára.

Ugyanakkor egy ilyen mű megszületésének alapfeltétele az anakronisztikus szemlélet maradéktalan felszámolása. Ez a magától érteendő követelmény ugyanis az Erdély múltjával foglalkozó munkák közül még csak nagyon kevésben érvényesül. Ha ugyanis a különböző történelmi jelenségeket, folyamatokat nem az adott korok politikai-gazdasági társadalmi-szemléleti valóságába ágyazottan vizsgálják, ha-

nem a 20., immáron 21. századi valóságot vetítik vissza, torz és hamiskép születik (amire ugyancsak szép számmal sorolhatnánk példákat). Ez a szemléletváltás mindaddig nem érvényesülhet, amíg az Erdély történetére vonatkozó kutatások valamennyi érintett nemzet esetében nem szűnnek meg a politika szolgáltatóivá válni. Ez pedig csak akkor lesz lehetséges (és itt ismét az egyetemi oktatás felelősségét kell hangsúlyoznom), ha olyan történész-nemzedékek nőnek fel, amelyek a történelemben világosan meg tudják különböztetni a tudományt a politikától, és mindenekelőtt a tudományos igazság szolgálatát tartják feladatuknak.

Mindent egybevetve úgy gondolom, hogy bár a cél nemes, és megvalósítása kívánatos lenne, a feltételeknek még meg kell érniük ahhoz, hogy ezt a feladatot a kor tudományos követelményeinek színvonalán meg lehessen oldani.

3. Maga a kérdésfeltevés tipikusan 20. század végi. Úgy gondolom, a „nemzetekfölötti” szemléletet a gazdaságtörténeti, eseménytörténeti, a kormányzással kapcsolatos kérdések igényelnék elsősorban, de a régebbi korokra vonatkozóan ez óvatossággal megközelítést igényel (hiszen magát a mai értelemben használt nemzetfogalmat sem vonatkoztathatjuk azokra az időkre). Tehát ez a bizonyos „nemzetekfölötti” megközelítés is csak úgy képzelhető el, ha nem jelenti a különböző etnikumok a gazdasági stb. élet területén megnyilvánuló sajátosságainak elhanyagolását. A látszat ellenére éppen ezeknek a kérdéseknek a megoldása igényelné a legátfogóbb Erdély-szemléletet, minden itt élő/élt etnikum múltjának legmélyrehatóbb ismeretét, mert csupán így születethet meg egy tárgyilagos „nemzetekfölöttiség”.

1962, Kolozsvár; BBTE, Történelem-filozófia Kar, adjunktus; *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója (1579–1604)*, Szeged, 1991.

Ovidiu GHITTA

A kölcsönös bizalmatlanság salakja

1. Azt hiszem, igen. Sőt, úgy vélem, nem csak Erdély múltját érdekes ilyen megközelítésben tárgyalni, hanem a Bánság vagy például a Partium múltját is, a másságnak a két jelentős területét, amelyek valaha a középkori magyar királyság vagy a Habsburg-monarchia részét képezték. Egy ilyen történelemértelmezés legnagyobb érdeme könnyen felismerhető. Kizárólag olyan szintézis kínálhat életképes alternatívát a porosodó, ám még erőteljes, pártoskodó és részleges emlékeztet, a nemzeti vulgátákra, amely a párhuzamos, időnként egymást metsző történelmek szintézise, s mint ilyen, értelemeszerűen szervesen és teljes mértékben felöleli e térségek minden etnolingvisztikai közösségét.

2. Először is, véleményem szerint ezt az elemzést csak csapatban lehet elvégezni. Ha mindössze a tudományos körökben már létező információkra alapozunk – amelyek még elhanyagolhatóak a kiadatlanok mennyiségéhez képest –, könnyen beláthatjuk, hogy ezek meghaladják egyetlen ember feldolgozó- és értelmezőképességét. Természetesen az illető munkaközösségnek nem kell kötelező módon vegyesnek lennie és magában foglalnia a térségben élő népek történéseit (de kívánatos lenne!). Alapfeltétel azonban, hogy ebben a csoportban helyet kapjanak az itteni nyelvek jó ismerői és paleografusai, akik igazi szakemberei a szintézisben érintett részterületeknek. Nem utolsósorban a csapatnak ugyanazokat a szempontokat kellene elfogadnia a források feldolgozási módszerére, a kutatás tematikai tagolására, a felhasznált fogalmakra és az elemzés szabványosítására vonatkozóan. Félő azonban, hogy éppen a felsorolt három nagy feltétel teljesítése okozta nehézség miatt kevés esély van ennek a kívánatos és szükséges tervnek a közeljövőbeni megvalósítására. A vegyes csapat mindaddig édes utópia marad, míg a román, magyar, német vagy zsidó történészek kapcsolatát (a látszattól eltérően) továbbra is a kölcsönös bizalmatlanság salakja terheli, és ritkán kerül sor közös tudományos programokra. Ami pedig az „egyszínű” teamek kialakításának esélyét illeti, pillanatnyilag ez is csekély, mindaddig, amíg a „másik” történelemben való szakosodás szűkített kivételként áll meg. Aggasztó az is, hogy naponta csökken azoknak a szakértőknek a száma, akik képesek egy nehezen megmentett levéltári dokumentumot elolvasni és értelmezni. Végül a térség történetírásai által követett jelenlegi irányvonalak sem kecsegtetnek sok jóval, mielőtt lényeges különbségeket láttatnak, nemcsak tematikai szempontból (ami végső soron megmagyarázható), hanem elsősorban felfogás és módszer szempontjából. E két létfonosságú terület közötti összhang nélkül soha nem valósul meg a régóta áhított diskurzus – alternatívája annak, amely bőségesen illusztrálta, hogy

csődhöz vezet Erdély, a Bánság vagy a Partium történelmének egyoldalú megközelítése.

3. Nehéz erre a kérdésre kimerítő választ adni, mivel ismereteink nagy része az etnikai perspektívából megejtett kutatások függvénye. Következésképpen két példára szorítkozom. Az első a társadalomtörténeté. Olyan történelem, amely a még mindig fennálló klisék dacára elmélyülhetne és árnyalódhatna, ha a különböző társadalmi rétegek és az itt élő népek közötti pontos viszonyok meghatározásának rögzítésével megközelítenék meg. A második példát a történeti antropológia széles köréből veszem. Így bármely elemzés, amely, természetesen a táplálkozással, a szerelemmel, a halállal, a vallásos érzésekkel vagy az erdélyi népi kultúrával foglalkozik, csakis sikeres lehet egy ilyen olvasat alkalmazása révén.

Fordította: ROSTÁS István

1962, Avasfelsőfalu (Szatmár megye); BBTE, Történelem-filozófia Kar, lektor; *Church and Society in Central and Eastern Europe* (szerkesztette Maria Crăciunna), Kolozsvár, 1998.

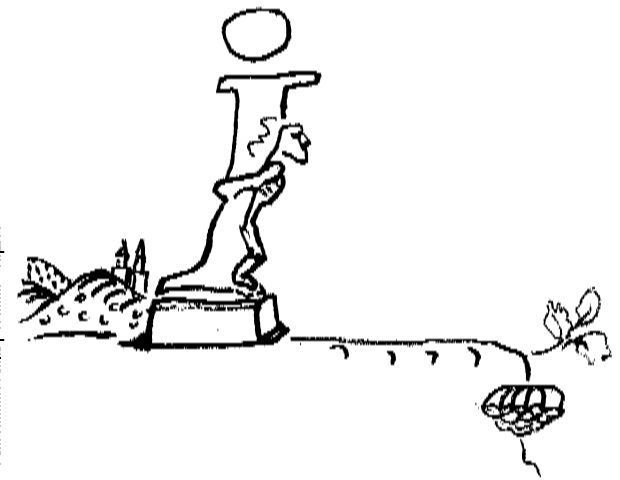
TONK Sándor

Az elemzés hiánya

Első olvasatra a kérdésfeltevés: ti. az, hogy Erdélynek van-e egységes története, tudunk-e olyan történeti szintézist készíteni Erdély múltjáról, melyben az egykor és ma itt élő népek története teljességében befoglalható, avagy bele kell nyugodnunk abba, hogy a jövőben több története lesz Erdélynek, tautológiának tűnt számomra. Mert nem hiszem, hogy van olyan igazi – hangsúlyozom: igazi – historikus, aki számára nem világos és természetes, hogy annak a térségnek, melyet Erdélynek nevezünk, értsük ezalatt a történeti Erdélyt, avagy a Trianon után Romániához csatolt egész Kárpátokon inneni országrészt, története nem teljes az itt élő valamennyi nép múltjának, pontosabban az itt élő valamennyi népi közösség a terület múltbeli fejlődéséhez való hozzájárulásának ismerete nélkül.

De akkor mi a kérdés? Az, hogy a fenti igazsággal szemben ott áll a másik tény: készültek és készülnek olyan tanulmányok, melyek márciműnkben is jelzik, hogy az erdélyi magyarság, az erdélyi románok, a szászok történetét kívánják elsősorban bemutatni. A különböző közösségekhez tartozó történészek az objektivitást hangsúlyozva saját közösségük elvárásainak, kérdéseinek kívánnak megfelelni. Joggal.

Telemik Pál írta Erdélyről egy 1940-ben megjelent tanulmányában (érdemes a tanulmány keltezésének évét jól rögzíteni): „Erdély maga egy kis microcosmos, egy kis teljesség. Kis területen végtelen gazdag ez a föld változó formájú hegyekben, dombokban, völgyekben,

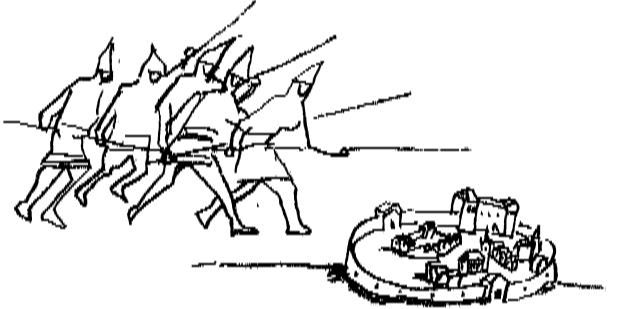
medencékben. Mindezek a kis tájak egyéni otthonok, az otthonokon keresztül részei a lelkekben a hazának. Hullámos vagy magasban emelkedő láthatárok szerett jelképei a magyar városoknak, régi kollégiumaikkal, ékes katedrálisokkal, vásáraikkal, szász városoknak és falvaknak megerősített vártemplomaikkal, nagy székely falvaknak, román szórványtelepeknek, vagy sűrűn szórt apró román falvaknak. Erdély a világban nagyon kicsiny táj. Belül azonban egy kis világ, sajátos kis világ volt és marad – akár független fejedelem, akár része egy nagyobb országnak, áldja bár, verje bár sors keze. *Erdélynek szelleme partikuláris, egyes vidékéi, népeit, erősen önkormányzati. Minél magasabb népeinek politikai és társadalmi, lelki és gazdasági műveltsége, annál élelőbb szabadságvágya és szabadságtudata.*”

Nem véletlenül emeltem ki a fenti idézet utolsó gondolatát.

Erdély igaz történetének megírását nehezíti az a tény, hogy az itt élő népek valamennyire számára Erdély valamilyen módon a nemzeti identitás szimbólumává vált. Joggal szereti a magyar, a szász, a ro-

mán ezt a földet, melyet szülőföldjének tekint. De ezt a ragaszkodást kiterjeszteni a múltra torzulást eredményez. Mert minden nép azt ragadja ki a múltból, amely számára a szülőföldhöz való kizárólagos jogot leginkább megerősíteni látszik.

Tudunk kell azt, hogy az Erdélyben élő különböző népek jelenlétének, szerepének súlya koronként és vidékenként változott. Mérlegelni kell, mert mérlegelni lehet, hogy ezen népek életében, előremenetelében a másik nép által teremtett politikai keret, államhatalom, közigazgatás (és sorolhatnám tovább az életszférákat egészen a közoktatásig) mit jelentett. Javára, avagy kárára szolgált az, hogy alá-, avagy fölérendelt helyzetbe került a társadalom, a gazdaság avagy a politika terén?

Úgy vélem, ezzel a kérdéssel szembe kell néznünk.

Gondolom, senki nem vitatja, hogy a dákok jelenléte, Burebista és Decebal hatalma a Kr. e. első és a Kr. u. első évszázadokban Erdély földjén meghatározó tényező volt. Mint ahogyan döreség lenne azt kétségbe vonni, hogy Erdély is beletartozott abba a térségbe, melyet egy időben a szlávok jelenléte határozott meg.

De tudomásul kell venni azt is, hogy az ezredik évtől kezdve a magyarság jelentette a meghatározó erőt a Kárpát-medencében és közvetkezőképpen Erdélyben is. A nyugati kereszténység felvétele révén vált Erdély vitathatatlanul részévé a respublica Christianorumnak, Európának, az Occidensnek. Ebben az értelemben az ezeréves magyar államiság javára, hasznára volt a valamennyi itt élő népeknek.

Mint ahogyan azt is el kell fogadni, hogy a 18. század második felétől a románság meghatározó erő és tényező lett Erdélyben. Elisméréssel kell tekintenünk a románság 18.-19. századi történelmére. Jó lenne gyakrabban elővenni és olvasni, idézni I. Tóth Zoltán művét, melyet az erdélyi román nacionalizmus első századáról írt...

So rorolhatnám tovább a példákat és tényeket. Szólani kellene arról, hogy az erdélyi szász népközösség a középkorban, a korai újkorban miként, mily módon járult hozzá ahhoz, hogy az Erdélyben élő népek az európai társadalomfejlődésbe beilleszkedhessenek. Mit jelentette a szászok jelenléte a korszerű mezőgazdasági kultúra meghonosításában, a városfejlődés, az urbanizálódás folyamatában?

A zsidóság, az őrmények jelenléte miként gazdagította az erdélyi társadalmat, a művelődést?

Mit jelentettek a cigányok, és miként vettek részt az erdélyi múltban? Krónikásaink, országgyűlési határozatok sokat foglalkoznak velük, de történelmi stúdiumokban keveset olvashatni róluk...

A jelenkor történéseiről szólva arról is nyíltan és őszintén kell beszélni, hogy Erdély népei számára mit jelentett Trianon, majd pedig a második világháborút lezáró párizsi békeszerződés, mit jelentett az a tény, hogy a térség ismét a keleti politikai szférába sodródott.

Ezek a jelzések sorolt tények, illetve a tényekkel való őszinte szembenézés, az elemzés hiánya nehezíti Erdély történetének megírását.

Hogyan lehet megválaszolni ezeket a kérdéseket?

Jakó Zsigmond írta egyik tanulmányában, hogy a történetész feladata az önismeretre való tanítás, és nem az önáltatás.

A történész hivatása a tények feltárása.

Erdély igaz, valós története akkor lesz megírható, ha végre elkezdődik komolyan, módszeresen az a forrásfeltáró munka, melyet a 18. század vége óta magyar, román, szász historikusok szorgalmaztak és részben felvállaltak, de amely mind ez ideig csak néhány ember egyéni elkötelezettségével halad előre.

A kétvilágháború közötti időben Málusz Elemér kezdeményezte a népiségtörténeti kutatásokat, melyeknek célja a történelmi Magyarország egyes régióinak a források tükrében történő feltérképezése, a demográfiai, népiségi vonatkozású adatok egybegyűjtése volt annak érdekében, hogy Magyarország igaz történetét meg lehessen írni. Ezen népiségtörténeti kutatásoknak az újrakezdése lehetőséget teremthet egyebek között arra is, hogy az erdélyi múlt legfontosabb hivatékának, a különböző önkormányzati formáknak a tanulmányozása révén az Erdélyben élő népek közös örökségének talán legfontosabb elemét a közösség tudatába beépítsük.

Nem véletlenül hivatkoztam a magyar történetírás eredményeire, feladataira. Magyar történészként vallom, hogy Erdély igaz történetét úgy lehet megírni, ha valamennyi itt élő nép historikusa magára vállalja a múlttal való szembenézését. Ma nem kölcsönös tanácsadásra van szükség, hanem a külön-külön felvállalt önvizsgálatra.

1947, Kolozsvár; BBTE, professzor; *Árva Betlen Kata írásai*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, a jegyzeteket készítette Tonk Sándor, Kolozsvár, 2000.

Demény Lajos

Párbeszédhiány

A kérdésekre a válasz általánosan csak igen lehet. Szerintem nem az a baj, hogy részleges történetek vannak, a gond inkább a közöttük való párbeszéd, a tárgyilagos és higgadt eszmecsere hiánya, az eltérő nézőpontok kizárása. A részleges történetek létjogosultságát önmagában kár lenne tagadni. Ezekre nemcsak a jelenben, de a jövőben is szükség lesz, mert a kisebb – etnikai, nemzeti, regionális vagy éppen helyi jellegű – közösségek története csak többszínűvé teszi a múlt ábrázolását. Miért hagynók figyelmen kívül mondjuk az erdélyi örmények, zsidók, görögök, szerbek, bolgárok vagy szlovákok és csehek történetének monografikus feldolgozását, amikor az ilyen összefoglalók nemcsak időszerűek, de kívánatosak is, hisz a sajátos önmegismerés megőrzésének távolról sem elhanyagolható biztosítékai. Mindez fokozottan érvényes a nagyobb létszámú nemzeti közösségek – németek, magyarok, románok – esetében. Ne tévesszük szem elől, hogy minden nemzeti-etnikai közösség joggal törekszik az örökkelvélésre! Sőt az egyes nemzeti közösségeken belüli sajátosságok is indokolják a résztörténetek minél alaposabb feltárását. Példaként említeném a szászok és a svábok múltbeli örökségét az erdélyi és általában a romániai német nemzeti kisebbségen belül, még akkor is, ha ezt a nemzeti közösséget az erdélyi görögök nyomán a második világháború után, de kiváltképp napjainkban a teljes felszámolás/felszámolás veszélye fenyegeti. Ki tagadhatná, hogy a svábok és még inkább a szászok alkotóelemei voltak erdélyi múltunknak, meghatározó szerepük volt Erdély arculatának kialakításában?

Az etnikai meghatározottság mellett s vele szoros összefüggésben épp annyira fontos a vallási, hitfelekezeti örökségek megismerése, feldolgozása, különösen miután ez – az ismert okokból – teljesen kiesett történetkutatói munkánkban és általában történetírásunkból.

Összegezve válaszat a feltett első kérdésre, én nem a részleges történetek mellőzésében vagy éppen kizárásában keresném a kiutat, hanem abban, hogy a közöttük való eszmecsere, eszmei áramlást szorgalmazzuk, és főleg mentesítsük a történetírást a túlfűtött, már-már fanatikus nemzeti kizárólagossággal terhes politikai töltetől. Tudom, hogy – különösen Romániában – utópia kizárni a politikumot a történettudományból, de ha az tudomány akar maradni, minél tisztesebb távolságra kell kerülnie a politikai és ideológiai visszavetésektől.

Jómagam kifogásolnám az „egységbe foglalás” sugallatát a kérdés szövegében. Ma ez még, véleményem szerint, nagyotmarkolás lenne. Értem a kihívás szándékát, de nem árt a szerényebb törekvés. Szorgalmazzuk inkább a kölcsönös megismerést a diverzitásban, mert csak ez tomphatja a nemzeti tudatokban oly erős kizárólagosságot, a fel- és alárendelés, az uralkodó és uralt vagy alávetett viszony befolyását. Eddig megpróbáltam szerény képességeimhez mérten válaszolni a második kérdés tartalmi vetületére. Ám a történettudomány fejlődésének megvannak a maga sajátos követelményei, feltételei. Itt is a módszertani és szemléletbeli megújulás az egyik alapvető tényező. Nem kevésbé fontos viszont a forrásismeret és a forrásfeltárás. Úgy vélem, ebben a politikától és ideológiától sem legesebb munkában lenne érdemes többlet tenni. Mi lenne, ha a források feltárásában, az új és új adatok napfényre hozásában a különböző nemzeti közösségek szakemberei egymás mellett, közös projektek keretében dolgoznának? Nagyobb nyitottságra lenne szükség ebben a vonatkozásban is. Üdvös lehetne példának okáért, ha a román, a magyar és a német régészek mind Magyarország, mind Románia területén közös ásatásokon dolgoznának, mert már az egymás melletti munka egymágában is eszmecsere, a vélemények összevetésére kötelezné a mamég különben szembenálló feleket.

Nem kedvelem a harmadik kérdés megfogalmazásában a „transznetikus” és a „nemzetekfeletti” kifejezéseket. Szerintem nem lehet elképzelni sem transznetikus, sem nemzetekfeletti múltat, s emellegva ilyen történelmet sem. Tartalmukban ezek a fogalmak csak azokra a korszakokra alkalmazhatók, amikor nemzetek, nemzeti közösségek és etnikumok még nem léteztek – hogy a dolgokat a végletekig eltúlozva magyarázzam (vagy félmagyarázzam?). A transznetikus, nemzetekfeletti megközelítés igen szűk körre korlátozná a történettudományt. A kiút a különböző etnikumok és nemzetek, pontosabban azok képviselőinek szakmai együttműködésében keresendő. Anélkül hogy lebecsülném a tartalmi eszmecsere fontosságát és még kevésbé létjogosultságát, a mai áldatlan viszonyok közepette a sem legesebb területeken tudok elképzelni eredményesebb munkát, mégpedig úgy, hogy a szakmától megkövetelt nyelveken túl a résztvevők egymás nyelvét is jól ismerjék. A harmadik kérdésre adott válaszómban – anélkül hogy más javasolt vagy elképzelhető szférákat kizárnék – ma a forrásfeltárás és forráskiadás terén elvégzendő munkában látom a kiutat. A másik nyelven kiadott, saját múltunkat bemutató összefoglalók és részlettanulmányok is elősegíthetik a közeledést. Erre voltak és vannak történettudományunkban és az irodalomtörténetben szerintem még nem eléggé értékelt törekvések. Ésszerűnek tartanám, hogy az egymásról alkotott kép és számos berögződés számbavételét elvégezzük, elemezzük. Van erre is figye-

lemre méltó példa történetírásunkban. A történettudományi segéd-eszközök (bibliográfiák, lexikonok, enciklopédiák, repertóriumok stb.) közös összeállításában is látok fantáziát.

Az érdembeli megközelítéshez vezető ösvényt ki kell próbálni, s erre a *Provincia* által feltett kérdések is ösztönöznek. Csak hálás lehetek kezdeményezésükért, őszinte szándékukért és bátor lépésükért.

1926, Kiszfűrtös (Maros megye); Nicolae Iorga Történettudományi Intézet, Bukarest, főmunkatárs, osztályvezető; *Szekely oklevéltár*, új sorozat, VI., Kolozsvár, 2000.

Cosmin RUSU

A szegregáció fennmarad

Véleményem szerint inkább *párbuzamos*, mint „részleges” Erdély-történetekről beszélhetünk. A jelenlegi erdélyi övezet (és ebbe a régi Partiumot is belefoglalom) számos bonyolult történelmi jellegű megközelítés tárgya volt, mind a hazai – román, magyar, német – történetírók, mind idegen történészek részéről, és ez utóbbiak sokszor magasabbrendűek a vizsgálat szintje és a történelmi rekonstrukció (!) szempontjából. Ezen rekonstrukciók problémája az említett történetírások párhuzamos – gyakran hamisan polemikus vagy politikailag elkötelezett – történelmi diskurzusának továbbbővítése. Ebben Erdély két fő történetírása – a román és a magyar – egyenlő mértékben „bűnös”. Meglepő és sajnálatos, hogy ez a helyzet (kicsiny de jelentős kivételekkel) továbbra is fennmaradt. A román történetírás 1989 utáni megközelítései nem sokban különböznek a kommunista időszakétól, és a „reformista” próbálkozásokat továbbra is – igaz, sokkal árnyaltabban – nemzetellenes írásként bélyegzik meg, amelyek nem felelnek meg a már megállapított, tehát támadhatatlan történelmi valóságnak.

Nylvánvalóan kívánatos Erdély történelmének elfogulatlan és – a lehetőségek függvényében – tárgyilagos megközelítése. A két fő történetírás egymáshoz közelítését célzó erőfeszítés a jelenlegi ifjú román

Arcképek: Jókai-képek - ro.zak

és magyar történészgeneráció felelőssége. Ez viszont egy cseppet sem könnyű feladat, mivel a két történetírási iskola szegregációja már a leendő történészek képzésekor megjelenik és fennáll. Jó példa erre a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem – egy bevalottan multikulturális beállítottságú intézmény – történészhallgatóinak a helyzete. Nemrég (1998-ban) végeztem el az egyetemem, így még frissen emlékeztetemben a román és magyar történészhallgatók közti viszonyok valódi volta. Sajnos, a kapcsolatok már ezen a szinten is majdnem teljesen hiányoznak, és ez a helyzet odáig fajult, hogy a történészhallgatóknak két, etnikai alapon elkülönült diákegyesülete van. Ennek a helyzetnek az okai sok mindenben keresethetők, és a kilátások egyáltalán nem derülátóak. Ezért a felelősség az egész akadémiai közösséget (diákokat és tanárokat egyaránt) terheli. Hiányzik a tudományos párbeszéd gyakorlata az Erdély-történészre való képzés ilyen fontos pillanatában, és ennek a következményeit nem nehéz megállapítani.

Valószínű, hogy egy új típusú Erdély-történet kialakításában érdekelt minden személy saját élményeinek összegzése ezzel a nagyon összetett és még érzékeny problémával kapcsolatban és különösen az új típusú történet létezésének *tudatosulása* talán egy túl régóta várt kezdetet jelent. Egy ilyen próbálkozás számára hasznos lehetne kerekasztal-beszélgések és/vagy konferenciák kezdeményezése, egyolyan folyóirat kiadása, amely programszerűen felvállalja a történetírás terén való közelítést a két történésziskola szemléletében a „kényes” kérdéseknek (de nemcsak ezeknek) pozitív polémiában való megközelítésével.

Befejezéstül J. Nouzille szavaival élve, akinek a „másik” elfogulatlanásával egy egyszerű könyvcímben sikerült összefoglalnia a sajátos – többnemzeti és multikulturális – erdélyi szellemiség lényegét: úgy érzem, hogy az „ország”-hoz hasonlóan a *párbuzamos* erdélyi törté-

netírásoknak is *kapcsolatokra és konfliktusokra* van szükségük a történelmi diskurzus szintjén, a szó szoros, pozitív értelmében.

Fordította: VENCZEL Enikő

1975, Kolozsvár; BBTE, Történelem-filozófia Kar, doktorandusz.

EGYED Ákos

A történelmi források reális forrásértékének felértékelése

1. Nem is merek olyan embert, akít ne érdekelne szomszédjának küllete. Hogy megismerje, információkat kezd gyűjteni róla. Az ismeretek különböző forrásokból erednek, lehetnek tárgyilagosak, szubjektívek vagy rosszindulatúak, de ezek alapján alakítja ki véleményét az érdeklődő. A másság, pláne a nemzetiségi különbség fokozza a kíváncsiságot és az óvatosságot is. Nemrég olvastam egy olyan felmérés eredményét, amelyet románok közt végeztek. Arra a kérdésre, hogy szeretne-e zsidó ember szomszédja lenni, 35 % határozott nemmel válaszolt, a magyar szomszéd ellen 34 % nyilatkozott. Itt tartunk ma, erre utaló adat a Vadim Tudorra leadott szavazatok száma is (!?). A közösségek természetesen nem viselkednek mindig úgy, mint tagjaik külön-külön, de egy nagy arányú egyező állásfoglalás már releváns lehet.

Fogas kérdés, hogy az előítéletek kialakulásában, az előítéletes gondolkodásban milyen szerepe lehet a másik fél történelmi múltjának nem ismerése vagy félreismerése. Az azonban vitathatatlan, hogy szerepe van. A román lakosság döntő többsége alig tud valamit a magyar történelemből, s amit tud, az rendszerint csupán az ellenségnek kijáró megbélyegzés. A magyar fiatal erdélyi magyar iskolákban tanulta (tanulja) Románia és a román nép történetét, de rendszerint nagy fenntartásokkal fogadja azt, mert úgy érzi, a tankönyvek inkább román dicsőség-legendákat tartalmaznak, mint reális, a nem románok számára is elfogadható múltismeretet.

Fenti észrevételeimmel azt szeretném kifejezni, hogy messzemenően kívánatosnak tartom egy olyan Erdély-történet megírását, amely valamennyi itt élő közösség múltját összefoglalja. Egy ilyen Erdély-történet előítéleteket oszthatna el, a kölcsönös megismerést, egymás értékeinek jobb megbecsülését segíthetné. Röviden: természetes emberi és közösségi igény kiegészítését szolgálja.

2. A történészek számos alapvető kérdésben különbözőképpen látnak, és ebbe nemcsak a nemzeti tudatokban túlzott érvényesítése játszik közre, hanem az illető nemzet historiográfiai hagyománya is. Két dolgra gondolok. Először a *történelmi forrás* megítélésére. Mit s milyen mértékben lehet egy közös Erdély-történet számára reális történelmi forrásnak elfogadni? Ugyanis ha a krónikákat helyezzük előtérbe, akkor más történelem bontakozik ki, mint ha az okleveles anyagra esküszünk. És ebben látok szinte áthidalhatatlan különbséget a román, illetve a magyar történetírás között.

Éppen ezért úgy vélem, hogy mielőtt sor kerülhet egy közös Erdély-történet megírására, számba kellene venni a *történelmi források reális forrásértékét*. És egy majdnem megírandó Erdély-történetnek tartalmaznia kellene ezt a kérdést is, ugyanis az olvasónak joga van tudni, hogy egyik vagy másik nemzeti történelmi forrás milyen források alapján mondja azt, amit mond.

A másik kérdés a *historiográfiai örökség számbavétele*. Nem állítható, hogy eddig nem történtek kísérletek olyan Erdély-történet megírására, amely tartalmazza az egymás mellett élő népek történelmi épület aszerint érdemes a megmentésre, hogy milyen értékeket képvisel, és nem aszerint, hogy milyen etnikumhoz tartozott a létrehozója. Egyik vagy másik történelmi korszak értékelését szintén ebbe a kategóriába lehetne sorolni. A dualizmus korának történelmi képét például a román történetírás egészében sötét színekkel ábrázolja, holott Erdély akkor nagy lépéseket tett a nyugati civilizációs szint megközelítése felé. Ide kívánczik az életmódok története is. Nagy hibája volt a történetírásnak, hogy a paraszti életmódban csupán nyomorúságot látott, amikor az etnográfia és folklór kedvezőbben ítéli meg a sokszázados paraszti múltat. Ez is arra mutat, hogy az interdiszciplináris megközelítés eredményesebb kutatási módszer lehet.

1929, Bodos (Kovácsna megye), Történelmi Intézet, Kolozsvár, főmunkatárs; *Erdély 1848–49*, I.–II., Csíkszereda, 1998–99.

Radu MĂRZA

Az erdélyi maják története

1. Igen, csak *részleges* Erdély-történetek léteznek, és azt hiszem, ez a legnagyobb akadály egy „transznetikus” történelem megírását célzó terv útjában. Létezik *Istoria Transilvaniei* és *Erdély Története*, de nem létezik egy... Erdély-történelem, amely ne kapja meg automatikusan a nemzeti történelem címkéjét. Mert Erdély minden nemzete (népe) sietett megírni saját Erdélyének történetét – különösen a XX. században. Főleg a románok és a magyarok. Ne felejtjük el viszont, hogy más népcsoportok is élnek Erdélyben, akik nem saját maguk *Erdély-történetét* írják meg, hanem – például – az *erdélyi maják* történetét, de ők éppúgy jogosultak Erdély történetének megírására.

Egy „transznetikus” történelem nagyon jótékony hatású lenne, mert történészként gyakran szembesülünk a párhuzamos történetírások elszomorító jelenségével (és itt ismét hangsúlyozni kell a román és a magyar történetírás elsőbbségét). Ezek között a párhuzamos történetírások között nincs kommunikáció (és ezt elsősorban nem a gazdasági tényezők akadályozzák!), nem ismerik egymást. Ezek a párhuzamos történetírások monológot szülnek. Vagyis tükör előtti beszédet és öncsofólátot.

Úgy gondolom, egy „transznetikus” Erdély-történet – időben, persze – sok hasznot hajtana az erdélyi történelmi kultúrának. Mindenekelőtt jelzés lenne: kezdünk *másképpen* írni, kezdünk *együtt* írni, nem arról, ami elválaszt, hanem arról, ami összeköt bennünket. És meglepve tapasztaljuk majd, hogy a kommunikációkat korlátozó vámosok elkeseredésére több dolog köt össze bennünket, mint gondoltuk.

2. Úgy tűnik, az „együtt” szóval, távirati stílusban legalábbis, válszoltam a körkérdés második pontjára.

Ezen a bátorító „együtt”-ön túl azonban rengeteg probléma van. Abból a feltételezésből indulok ki, hogy minden történetírás szubjektív, és ez a munka sem képezne kivételt a szabály alól. Életbevágóan fontos viszont, hogy a szubjektivizmus (amitől *nem* kell félnünk!) ne legyen etnikai. De szubjektivizmus az elfogulatlanság is, a jóézés és a bajtársiasság, és úgy hiszem, ez az a szubjektivizmus, amelynek egy „transznetikus” Erdély-történetet jellemeznie kellene.

Ezek mellett az elméleti kérdések mellett – amelyeket itt csak felsoroltam, és amelyek nagyon komoly beszélgetések tárgyát kell, hogy képezzék azoknak a történészeknek a körében, akik egy ilyen történelem megírását szeretnék – gyakorlati kérdések is felmerülnek. Egy személy írja, vagy több? Egy nagyszámú munkaközösség? Milyen kritériumok alapján választják ki tagjait? Nemzeti alapon? Egy román, egy magyar, egy szász, egy zsidó, egy cigány, egy örmény vagy egy szlovák írja majd saját erdélyi történelem-darabkáját? Vagy a román történész ír majd a „dualista rendszerről”, a magyar a „Mihai Viteazul” témáról, a szlovák a szászok betelepítéséről, míg a zsidó a szlovákok betelepítéséről?

Azt hiszem, a megoldás nem... algoritmusokban rejlik. Hanem az... illetékességben. Miért ne írjon a népvándorlásra szakosodott történész (archeológus) a forrásokat jól ismerő középkorkutatóval és esetleg egy nyelvészrel közösen a népvándorlásokról? Miért ne írjon egy szlavista a szlávok erdélyi letelepedéséről és kapcsolataikról a morávkal és a bolgárokkal? Miért ne írjon a bizantinológus arról, milyen politikai, kulturális és vallási hatást gyakorolt Bizánc az erdélyi románokra, magyarokra és szlávokra? Miért ne beszéljen az orientalista és a turkológus a tatárjárásról és a Portával fennálló viszonyokról? Miért ne írhatna a közép-európai reneszánsz ismerője Olahusról, az emberről, egyházi személyről és humanistáról anélkül, hogy elstett következtetéseket vonna le a neve vagy karrierje alapján? Miért ne írjon a XVIII. század története az erdélyi felvilágosodásról és Erdély, az erdélyi népek és az erdélyi lakosok kapcsolatairól Béccsel, Rómával és Göttingennel?

Igen, azt hiszem, egy ilyen „transznetikus” történetet nagyméretű könyv formájában kell elképzelnünk (de Erdélyről általában csak nagyméretű, cseppet sem hízogó módon „téglának” nevezett könyveket írunk), sok szerzővel. Másrészt, egy ilyen munkának nem lenne szabad egyszerű tanulmánygyűjteménynek maradnia: értelmezési és stilisztikai egység kell, hogy jellemezze.

És egy alapvető dolog a „transznetikus” történelem gondolata sikeréhez: *hobb* ilyen történetre van szükség, ugyanúgy, ahogy alternatív történelemtankönyvekre is szükség van. Az alternatív történelem, az alternatív tankönyv véleményeket, választási lehetőséget, vitát jelent. Több ilyen történet megléte azt bizonyítaná, hogy maga az ötlet nemcsak érdekes kísérlet, hanem mindennapi gyakorlattá válhat, és felkeltheti a maguk párhuzamos történelmeiben elmerült történészek érdeklődését. Nem csak az erdélyieké, hanem a hegyeken, folyókön stb. túliaké is, akik Erdélyt nem mint egy jól individualizált multikulturális térséget látják (még azok a határok is individualizáltak, amelyeket naponta létrehozunk és átlépünk), hanem mint egy provinciát, és a provincia szónak nem azzal az enyhén dacos jelentésével, mint a lap címében, hanem annak a másodlagosságnak, az alacsonyabbrendűségnek értelmében, amelyre a főváros kárhoztat.

3. A feltétlenül „transznetikus” megközelítést igénylő kérdések? Nem szeretném, ha valaki úgy értelmezné, hogy a fentebb felsorol-

kat feltétlenül eltérően értelmezik a párhuzamos történetírásokban. És melyek azok, amelyeket *kötelezően* ilyen megközelítésben kellene tárgyalni? Azt hiszem, mindegyiket. Vagyis Erdély teljes történelmét. Természetesen léteznek vitatottabb és kevésbé vitatott kérdések, de maga a párhuzamos történetírások egymás melletti létezése, több erdélyi nemzettörténet léte indokolja, hogy Erdély történetének *minden* kérdését „transznetikus” megközelítésben tárgyaljuk. Ne feledjük, hogy történészként nap mint nap találkozunk vitatott kérdésekkel, és sokszor vagyunk abban a furcsa helyzetben, hogy a másik Erdély-történetben keresünk választ azokra a kérdésekre, amelyekre saját Erdély-történetünk nem ad választ. És a nemzetin túlmenően (mert e roppant érdekes „transznetikus” melléknév „transz” előtagja más területekre is érvényes, nemcsak az etnikaira) figyelembe kell vennünk azt, hogy léteznek a politika által felhasznált vallások és ideológiák, tehát mégcsak az egyik Erdély nemzeti történelmét sem lehet igazán megírni.

Fordította: VENCZEL Enikő

1974, Gyulafehérvár; BBTE, Történelem-filozófia Kar, tanársegéd; *Studii de istoria Transilvaniei. Omagiu profesorului Pompiliu Teodor*, Kolozsvár, 2000.

Toader NICOARĂ

Előítéletek nélkül

1. Szerencsésnek tartom a kérdésfelvetést. Nyilván kívánatos lenne egy olyan Erdély-történet, amely szintetizálná mindazon közösségek múltját, amelyeket itt éltek-élnek. De ez a kérdés egy sor előzetes problémát feltételez.

Mindenekelőtt el kell érünk a történetírások ideológiák alól való mentesítését (a mindenféle pártosságról való lemondás értelmében) és az igen makacs előítéletek felszámolását is, nemcsak a történészek agyában, gondolkodásában, hanem a közember agyában is, előítéletekét, melyek nagyon mélyen a múltban gyökereznek. Sajnálatos módon továbbra is az egyes etnikai közösségek egyfajta szellemi gettósodásának vagyunk tanúi. A jó szándékú kijelentések ellenére az óhajtott párbeszéd továbbra is a perifériára szorul.

Hiányzik az Erdély múltját tanulmányozó történészek közötti rendszeres párbeszéd és együttműködés. Kétségtelen, sor került bizonyos érintkezésekre, kapcsolatlételekre, különösen a 90-es évek gyerekes lendületében, de nagyon jól tudjuk, hogy a lelkesedések, legalábbis a románok esetében, kérészerűen. Ami pedig a magyarokat illeti, nem tettek egyebet, mint folytatták a jó hagyományt, és 1999 után is világnyelveken adták ki Erdély történetét, amelyet éppen a kommunista korszakban írtak, és amelyben a magyar történetírás régebbi sablonjait találhatjuk meg. A szász történészekről elmondható, hogy jól ismert elszántságukkal és határozottságukkal folytatják saját közösségük történelmének feltárását, az elvesztett szülőháza nosztalgiajától áthatva. Hiányzik a rendszeres párbeszéd gondolata és egy olyan fórum, amely ezt a párbeszédet pártfogolná. Nyilván, egyre több szó esik a transzszilvanizmusról mint kulturális és történetírási áramlatról, de még nem dőlt el, hogy egy ilyen jelenség valóban konzisztens-e (a legújabb fejlemények inkább a kételyeknek kedveznek, mintsem a bizonyosságérzetnek), és segíthet-e valóban módszertani eszközként a probléma megoldásában.

Nincsenek szakemberek, akik rendelkeznének azzal a történetírói eszköztárral, amellyel egy ilyen vállalkozást meg lehetne valósítani. Egyre nehezebb olyan szakembereket találni, akik jártasak a latin, valamint a magyar és a német paleográfiában, de ugyanakkor ritka az olyan szakértő is, aki legalább a három történetírást (a román, a magyart és a szászt) behatóan ismerné. Mindezen eszközök nélkül viszont elég bonyolult elképzelni egy olyan Erdély-történetet, amelyet másképp írunk meg, mint az eddigieket.

Viszátérve a kérdésre, nyilván kívánatos lenne, és meg is lehetne írni egy Erdély-történetet, de ez első próbálkozásra nem lenne egyéb, mint az előbb említett három szempont egymás mellé helyezése. Megengedve, hogy megvalósítható, bizonyára már ez a tény is jelentős nyereség lenne.

2-3. Úgy vélem, egy ilyen jellegű vállalkozásba nem lehet azonban belefogni. Előzőleg előkészítő tevékenységre van szükség, amikor a három történetírást szakemberei között megvalósult párbeszéd során, szigorú kritikai vizsgálat alapján számba kell venni azokat a kérdéseket, amelyekkel eddig foglalkoztak, amelyekkel feltétlenül foglalkozni kell, és különösen azt a perspektívát, amelyből ez az elemzés elvégezhető. Az a benyomásom, hogy ily módon sok olyan lényeges kérdés kerülne felszínre, amelyet előzőleg visza kellett helyezni a köztudatba, és amelyet eddig nem kutattak. Gondolok itt az új történetírás által előtérbe helyezett összes kérdésre, például a családtípusra, az életmód sajátosságaira, a nők szerepkörére, egy új társadalomtörténetre vonatkozó kérdésekre, amelyeket tételes kutatások révén kell feltárni.

A kérdéskör másik vetülete az összehasonlító civilizáció-történet szükségességét érinti. Meglátásom szerint, ha az új, óhajtott Erdély-történet csupán a politikátörténet keretei között marad, vagyis hagyományos politikátörténet lesz, nem hoz majd áttörést, mind-

össze olyan dolgokat ismételgetnénk, amelyeket ismerünk már. Az eddigi történészek főleg a konfrontáció, a válság, a törés pillanatait helyezték előtérbe, és elsősorban a különbségekre összpontosítottak. Ám ezeket a pillanatok kidomborítva az a benyomásunk támad, hogy mindent elárasztanak, hogy nem létezett egyéb, mint konfrontáció. Ha mindhárom történetírást megfigyeljük, megállapíthatjuk, hogy előszeretettel bizonyos emlékezetes pillanatokra összpontosítottak: 1437, 1526, 1784, 1848, 1918, 1940. Egyébként ezekkel kapcsolatban korabeli dokumentumok gyűjteményeit is közzölték. De ezek között az időpontok között is születtek, éltek emberek, szerették egymást, meghaltak a mindennapi élet ritmusában, amely maga is gazdag, látványos, és amelyet szükséges újra felfedezni ahhoz, hogy a multikulturális Erdély hihető dimenzióit érzékeljük. Szükség van az erdélyi civilizáció történetére, hiszen ez az egyetlen, amelyben önnön struktúrája sajátosságaival megtalálhatja helyét az összes etnikai, nemzeti közösség, azok között a keretek között, amelyek között megnyilvánult. Elképzelhetünk egy olyan összehasonlító történelmet, amely a román, magyar és szász életmódot vetné össze, mint ahogy el tudjuk képzelni a családtípusokra vonatkozó történelmet a románok, magyarok, székelyek, szászok, svábok esetében, hogy ne említsük az erdélyi szerelem-történetet vagy a halállal szembeni érzelm- és magatartástörténetet.

Nem feltétlenül a transznetikus megközelítést tartom célszerűnek, inkább egy etnikai vagy etnikai-nemzeti előítéletektől mentes, ideologizálást mellőző problémafelvetést javasolok az erdélyi térségben létező bármely kérdés esetében. Nem arról van szó, hogy eltekintsünk kényelmetlen pillanatoktól és kérdésektől annak érdekében, hogy békülő történelmet műveljünk, hanem arról, hogy el kell fogadnunk bizonyos evidenciákat, amelyeket azonban le kell csupaszítanunk a résztvevők, illetve a mi, az ezredelő emberek előítéleteitől.

Fordította: ROSTÁS István

1956, Sajónagyszőlős (Beszterce-Naszód megye); BBTE, Történelem-filozófia Kar, dékán, előadótanárs; *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680–1800). Societate rurală și mentalități colective*, Kolozsvár, 1997.

Doru RADOSAV

„Pium desiderium”

1. Kívánatos Erdély történetének megírása. De az egyelőre „pium desiderium”, és azt hiszem, még sokáig az is marad. Mindaz, ami ez idáig történt, igazolja az „egymással nem találkozó párhuzamosok” elméletét. A mostanig kialakult historiográfiai nyereség az, hogy Erdély története nem az, amit mostanáig megírtak, vagy, pontosabban, az, hogy *hogyan nem szabad* megírni Erdély történetét.

Meg kell mégis jegyezni, hogy minden „etnikai” történetírásban van néhány olyan figyelemre méltó hozzájárulás, amely Erdély lehetséges történetének megírásához kiindulópont és... bátorítás lehet. Egyelőre historiográfiai elemzését el lehet végezni annak, amit írtak és ahogy írtak Erdély történetéről (megadni az etnikai historiográfiai tükörszövegét), s ez ad hoc helyettesítője lehet egy történelmi rekonstrukciónak. Egy ilyen elemzés egy sor politikai, ideológiai, módszertani következtetéshez vezethetne a szóban forgó tárgyban.

2. Lehetséges válaszok: soknemzetiségű történészközösségek megalkotása; egymásnak ellentmondó vélemények egyeztetése; néhány részletes kidolgozott terv felvállalása stb. Mindezt meg lehet kezdeni, ha elfogadjuk, hogy a múlt nem vitatott, hanem egyszerűen múlt. Vizsgálni kell és rekonstruálni úgy, amilyen, vagy olyan mértékben, ahogy egyetértünk Nietzsche kijelentésével, mely szerint „a tettek értelmezések”, vagy azzal a kijelentéssel, hogy a múlt olyan mértékben létezik, amilyen mértékben mi frünk róla (Galbraith). Valószínűtlen az együttélés a történészek magas szintű professzionális munkája és a mérnök-történészek között. Legfeljebb akkor, ha megtaláljuk az „összekötő utat” az utópia és a valóság között. Lehet, legalábbis egyelőre, Erdély történelmi projektjeinek történelmét kellene megírni, ez mindig a legszebb és legkényelmesebb történelemforma marad.

3. Minden kérdés transznetikus megközelítést igényel, mert ha közülük csak néhányat tekintünk transznetikusnak, ugyanoda jutunk vissza, ahonnan elindultunk. Lehetséges azonban az erdélyi civilizációnak egy soknemzeti, multikonfessionális, multikulturális történelme, topológiai rácson át értelmezve és elemelve, a történelmi valóság és képzeletbeliség határán.

Mivel a múlt embere a történelmet mindig a jelen időben élte, tisztázni kellene, és aztán rekonstruálni, hogyan éltek meg az egykori emberek a (politikai, társadalmi, kulturális, gazdasági) történelmet. Időszzerű tehát egy, a hivatalos, ideologizált, hangszerelt „erős” történelemmel ellentétes „gyenge” történelem.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

1951, Pártos (Temes megye); BBTE, Történelem-filozófia Kar, professzor, Eggetemi Könyvtár, Kolozsvár, igazgató; *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII–XX)*, Kolozsvár, 1997.

Jacques LÉVY

Vertikális és horizontális föderalitás

Hogyan lehetne elérni azt, hogy minden geotípus, minden térbeli helyzet *civil* terének megfelelő *politikai* körvonalat nyerjen? Kiindulhatunk abból a gondolatból, hogy a *problémák* minden „szintje” *basonló „szintet” kíván meg a megoldásokban is*, ami a térbeli önszerveződésben juthat kifejezésre. Ily módon a föderalizmus – jobban mondva, a föderalitás – a térbeli önszerveződés eszméjének legjobban megjelentése.

A föderalizmus úgy is meghatározható, mint olyan gondolat, mely lehetővé teszi egy adott társadalmi agregátum (egy individuum vagy csoport) számára, hogy egy időben többféle társadalmi alakulathoz tartozzék. E felfogás „Európa gerincvonulatának”¹ reformáció korabeli, a harmincéves háború idejére eső időszakára vezethető vissza, amikor a városok fejlődése és a feudális típusú államok szétdaraboltsága, megtévezve a vallási sokféleséggel, a különböző hatalmak közötti erőegyensúly lehetőségét teremtette meg. Ebben a konjunktúrában és e helyzetben, melynek részese a vesztfáliai hercegség, a nassauai grófság és Kelet-Frízia volt, gondolja ki Johan Althusius a maga *politikáját*.²

Az egyedüli szuverenitásszint meghatározásának nehézségei vezették el ahhoz a gondolathoz, miszerint abból kell kiindulnia: minden egyéneknek szüksége van valamilyen közösséghez való tartozás, először is infraszocietálishoz, majd szocietálishoz; továbbá hogy önkéntes társulásokon alapuló összekapcsolódások sokasága gondolható el, egészen a birodalomig. A terv ténylegesen szerénynek tűnik, a feudalizmusban gyökerezik, és innovációs foka kétértelmű: a *Heimat* etnikai-territoriális modellje – mely maga is erősen a családi holizmus befolyása alatt áll – alkotja intellektuális öntörvényűségét. Az 1787-től kezdve gyakorlatba ültetett, de elméletileg egy évszázaddal később kidolgozott amerikai föderalizmusig³ kellett várni ahhoz, hogy az individuum váljék szervező princípiumává. A reneszánsz proto-föderalizmusában partikularista pragmatizmus nyilvánul meg, amellyel a francia forradalom univerzalista dogmatizmusa állítható szembe. Az állam szelíden épül fel, valamely absztrakt holizmus durva irrupciója nélkül, előzetes holizmusok rugalmas kombinációjaként. A föderalizmus eredeti princípiuma a hangsúlyt az immanenciára fekteti (*foedus*=szövettség) az egységes állammal ellentétben, melynek transzcendenciája szakrális jellegű. Az állam illetően, a körülmények által lehetővé tett deszakkralizációja oda vezet, hogy megszűnik a hatalom helyi hierarchiája, miközben mindegyikük hasonló szuverenitásnak örvend, még akkor is, ha csak néhány rendelkezik geopolitikai „maiestas”-szal. Ebben áll a feudalizmushoz viszonyított nagy különbség, ahol a terek egymásba illeszkedése elválaszthatatlan a hierarchiaelvtől. A látszatok ellenére *foedus* és *foedum* nem tartoznak ugyanahhoz a szócsaláddhoz.⁴

Az egy bizonyos kontextusban született föderalizmus kiterjedt történeti jelentőségű módszernek tekinthető, nemcsak a meglévő legitimitásfokok pluralitásának elgondolásához, hanem új skálák kialakításához is. Egyrészt, mielőtt az elvet elfogadják, nem nehéz felsőbb vagy alsóbb kompetenciaszinteket kiépíteni. Ma mindenki állítja azt a szoros összefüggést, amely a helyi és regionális autonómiák fejlődése és az európai konstrukció között fennáll, nem azért, mintha csupán a nemzetállam szorongatásáról lenne szó, hanem azért, mert ugyanazt az általános elvet, a szubszidiaritás elvét alkalmazták. Másrészt a hatalmi hierarchia hiánya nemcsak hogy nem akadályozza meg, hanem implikálja az értékek hierarchiáját.

De hogyan lehet döntőbírósi ítéletet hozni a különböző, egyformán legitím instanciák közötti kompetencia- és tevékenységi konfliktusokban? A föderatív rendszerek mind ugyanazt a választ adták: a jog az erkölcsön alapul, és az erkölcs csak univerzális lehet. Logikusnak tetszik tehát az a gondolat, hogy a kijelentések univerzalizmusa könnyebben elérhető kimondóik univerzalizmusa révén: minél számosabbak a polgárok, annál kisebb a kockázata annak, hogy egy részük partikularista kitérő pályákra kényszeríti a közösségi élet elveit. A jogi rendszer végső térbeli megalapozottságának tehát a legátfogóbb skálának kell lennie. Innen adódik az a szükségszerűség, hogy egy föderális instanciának kell ellenőriznie a föderált instanciák tevékenységének konformitását a közös elvekkel. De minthogy az a kívánatos, hogy elkerüljék a felső szint burkolt hatalomátvételt, biztosítani kell az ellenőrző instancia függetlenségét. Ezért jöttek létre a föderatív államokban korábban, mint az egységekben az ilyen intézmények (legfelsőbb bíróság, alkotmánybíróság). A Hági Nemzetközi Bíróság mindenekelőtt államközi peres ügyek döntőbírósa, a luxembourgi Európai Törvényszék csupán a közösségi joginterpretációra szorítkozik, de jól látható a két joghatóság fejlődési lehetőségei a stabil *jogszolgáltatás* irányában és az államok jogaival szembeni elsőség felé (ami már be is következett a második esetben az individuális birtokbavétel). Azoktól a szerződésektől, amelyeket elkerülhetetlenül előny-

ben részesítenek a nemzeti joghoz viszonyítva, a nemzetközi joghoz vezet az út, és ez mindenki számára kényszerítő erővel bír, a későbbiekben pedig, alkalmaztatása végett, politikai, jogi és rendőrségi eljárásokhoz is.

A föderalista módszer tehát világméretben alkalmazható, még akkor is, ha a jelenlegi körülmények között az eredmény inkább hasonlít egy valamelyest konföderatív kondomíniumhoz, semmint föderációhoz. A föderalizmus előnye az, hogy univerzálitást termel, anélkül hogy egyetlen szervező elvet tenne kötelezővé (a nemzetet például), de ugyanakkor megengedi, hogy a funkcionális civil szintek sokfélesége (egy városé vagy egy kontinensé) alapozza meg a megfelelő politikai struktúrák sokféleségét – ami megválaszolja azt az ellenvetést is, miszerint Európa nem lehet szocietális terület, mert nem nemzet. A föderalizmus tehát felvállalja a komplex térbeliség eszméjét, valamint a szubsztancia és szintfokozatok közötti elkerülhetetlen összefüggés meglétét. Egyensúlyát az biztosítja, hogy a térbeliség piacán szabadon kiutalják azt az elidegeníthetetlen szuverenitásrészt, melynek minden egyén birtokosa. Modern változatában a föderalizáció tehát a polgármivolt teljes *deholicizálását* feltételezi. A *népszuverenitás* győzelme ez (a *nemzeti szuverenitás* ellentétéként, mely az állam alanyai általi egyszerű legitímálása), de Rousseau közösségi eltévelyedései nélkül.

A föderalista eljárás módra az jellemző, hogy érzékeny a térbeli helyzetek sokfélesége iránt. A progresszív és *à la carte* regionalizáció, amely Spanyolországban zajlik, jó példa erre. Hasonlóképpen föderális jellegűeknek tekinthető a kompetenciák megosztása a nagy-britanniai *local government* különböző instanciái között: minden városi szerveződési szint, a metropolistól az

Sobahin Al-Farisi. Kézművelés a Vesztfáliai Észak-Európa

infraurbanusig, specifikus adminisztratív szervezettel rendelkezik, hogy válaszolhasson a specifikus problémákra. Ez mégsem jelenti azt, hogy a politika tere passzív tükrökre a civil térnek. Az önszerveződés elég erős lehet ahhoz, hogy bizonyos pontig elmozdíthassa a funkcionalitás korlátait: ezt láthatjuk Németországban, ahol több *land* (nevezetesen a pfalzi és az észak-vesztfáliai Rajnavidék) az 1945-ös okkupációs övezetek vételeineiből született. A landok súlya, melyet a politikai autonómia növelt meg, lehetővé tette, hogy e tartományok olyan realitásokká váljanak, melyek messze meghaladják az egyszerű adminisztratív felosztást. A politikum itt is aktív szerepet játszik a geotípusok meghatározásában.

De a napjainkig főleg hagyományos területeken alkalmazott föderalizmus-elvet hogyan lehet összebékíteni a térdinamika új tendenciáival? A válasz kétségtelenül az, hogy számításba kell venni a különböző térbeli identitástípusokat és főleg a különböző típusú szubsztanciákat és arányokat. Ez oda vezet, hogy ki kell szélesíteni a föderalizmust, és kétféle föderalizmúst kell megkülönböztetni. A *vertikális föderalitás* a szocietális terek illeszkedésének felel meg. Márpedig egy teljesen kifejtett társadalom olyan területi euhauszitivitást kér, amelyben hosszú távú tervet bontakoztathat ki, ennek azonban összes térbeli hatásai (transzcendentális funkció) előre nem jelenthetők ki. Ilyen például a politikai funkció kemény magjának esete: a reprezentatív demokrácia adott pillanatban a politikai társadalom aktorként és tétiként való behatárolását implikálja, ami nélkül a felelősségvállalás mint a szuverenitás feltétele eltűnik. Ez megosztást és egymásba illeszkedést feltételez azon az alapon, hogy minél inkább meg kell feleltetni a politikai felosztást

ást a társadalmi valóságnak: logikusan az urbanus társadalmak alkotják a vertikális föderalitás első fokát, és valóságuk figyelembevétele az alkalmazás kezdete. De az *ország* méretei nem merítik ki a társadalmi térbeliséget, minthogy más térbeli valóságok is léteznek. Az egyének általában a társadalmi egységek burjánzó tereket alakítanak ki, és ezáltal több ugyanolyan szintű társadalomhoz tartoznak. Ebben gyökerezik a horizontális föderalitás. Ez olyan területi dimenziót foglal magában, mely transzgresszív vagy elmosódott határokon keresztül kompenzálja a szocietális territorialitást elégtelenségeit (határokon átnyúló régiók, kulturális áramlások); rítómákból is áll, rögzült határok nélküli, a külvilágra nyitott hálókból, ami az egyének tipikus kapcsolatterére jellemző. A horizontális föderalitás számot vet a szocietális tereken levő sokrétű térbeliségek területi és hálózati jellegzetességeivel. Így nem szocietális szubsztanciák számára lehetővé teszi, hogy térbelivé váljanak, konzultatív vagy participatív politikai formákban is.

A terület határai

Vajon a horizontális föderalitást pótlásnak (*ersatz*) kell-e tekintenünk, ideiglenes átmenetnek a civil tér és a politika tere közötti tökéletes megfelelés felé? Igen, de nemcsak annak. A világgazdaság hálózatainak meg kellett kerülniük az állami felosztást, és ma már elgondolható egy olyan világ-társadalom, amelynek terében erre a kimagaslásra nem lenne többé szükség. Ugyanakkor, még ha a szocietális terek jelölnek is ki az összes szinteket, a lokálistól a világszintig, ez nem akadályozná, hanem ellenkezőleg, serkentené a társadalmak különböző elemeinek *interspacialitását*. Az, hogy a társadalom több szintjéhez tartozunk, azért történik, mert a terek produktumai vagyunk, és mi magunk is tereket hozunk létre – területeket és hálózatokat – több skálán. A társadalomban élés éppen annak eszköze, hogy az ennek a *mi*-nek megfelelő különböző valóságok együtt létezzenek. Más szóval, az autonómia nem a maga teljességében vett társadalomnak a privilégiuma. Alkotóelemei az összes szinteken rendelkeznek – és mindinkább rendelkezni fognak – a birtokukban levő társadalmi és különösen spaciális tőke szintje szerinti autonómiával. Nincs értelme tehát arra gondolnunk, hogy a társadalmaknak egy teljes vertikális föderalitásba való interszkaláris integrációja csökkenti tagjaik azon képességét, hogy új tereket hozzanak létre. *Minden társadalmi területi projektnek vállalnia kell határaitak korlátait*.

A tér akkor úgy jelenik meg, mint a társadalmi dinamika „diakritikus szisztemizmus”-ának egy dimenziója: a rendszer elemei olyan logikák (és főként célok) mozgatói, amelyek nem redukálhatók az eredő logikára, és ez készíti fejlődésre a rendszert.

Még így is kívánatos, e komplex gépezet törésmentesebb mozgása végett, hogy valamely társadalom definíciójára vonatkozóan létezzék egy minimális konszenzus. A jelenlegi fegyveres összeütközések onnan származnak, hogy egy csoport, egy szervezet vagy egy állam kivetíti elképzelését a társadalomról, amelynek azonban a valóság ellenáll. Azok a mítikus térbeliségek, amelyeket a közösségi (nevezetesen etnikai, területi, vallási, állami) hovatartozások termelnek, vagyis amelyek nem integrálják a heterogenitás elvét mint minden társadalom számára szükségeset, a legártalmasabb ellenségei a térbeli modernitás szabad kibontakozásának. A „nép” fogalma, elkülönülve mind a szocietális territorialitástól, mind pedig az egyéni polgár mivoltától, e mitifikációnak jó részét magában foglalja. Amint ez Bosznia-Hercegovinában látható, a szerb „nép” létezésének nevében alkalmazhat egy állam erőszakot azért, hogy megakadályozza egy mégis nyitott és demokratikus politikai tér felépítését. A szerb nép mítosza kétszeresen tagadja a valóságot: visszautasítja a történetiséget, s eltulajdonítja a 90%-ban albán ajkú Koszovót, azzal az ürüggyel, hogy valamikor szerb terület volt; elveti az egyének polgár voltát és az ezzel járó politikai többségek létrehozását egy soknemzetiségű államban, amelyben a szerbek mint kisebbségek a többi nemzetiséggel egyenlő jogokkal rendelkeznének. A térbeliségek együtt *létezésük* kizárólag azzal kezdődhet, hogy elismerik: a Másiknak joga van *létezni*.

A föderalizmus kiszélesített változata kézenfekvő – mert az emberiség számára kétszeresen aktuális – *utópiaként* tűnik fel, mely univerzális (mindenütt igaz) és univerzalizáló (mindenképp számára igaz). A *szocietális individualizmusnak ez a földrajza* azonban igen mértéktartó, és mint minden utópia, csak azt fedezi fel, ami létezik; megelégszik azzal, hogy elismeri: a tér szubsztanciák, arányok, skálák sokféleségéből áll, és ez a sokféleség a társadalmak és tagjaik *világban levésének* egyik összetevője. E mély realitásnak a tudatosítása arra hív fel bennünket, hogy minden gyakorlati következtetést vonjunk le belőle.

Fordította: OSVÁTH Annamária

Jacques Lévy, *Fédéralité verticale, fédéralité horizontale*, in: *L'espace légitime. Sur la dimension géographique de la fonction politique*, Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1993, 414–420.

Jegyzet

¹ A Temze völgyétől Németalföldön és a Rajna mentén Észak-Olaszországhoz vezető sáv, az ún. kereskedelmi korridor. (A szerk.)

² Johann Althusius [Johannes Althaus], *Politica methodice digesta* (1603), Cambridge (Mass.), C.J. Friedrich, 1932.

³ A. Hamilton, J. Madison, J. Jay *The Federalist (1887–1888)*

⁴ Míg *foedus* a *fidus*-ból (bizalom) jön, a *foedum* eredete a frank *febu* vagy *fehob* (jószág)

KELEMEN Attila

A poszt-posztmodernnek

2001-ben globálisan néhány millióan lehetnek, az első világban élnek, 30-40 évesek, felsőfokú képzettségűek, jól és egyre jobban keresnek, főleg a médiában, a marketingben vagy az IT-szektorban dolgoznak. Bizalom, szeretet, nyíltság, őszinteség nem olyan fogalmak, amelyeknek ne ismernék tartalmukat. Ennek ellenére mégis érdekesnek találom, hogy megkíséreljem leírni azt, amiben vannak. Róluk szól ez az anyag.

(Alighanem a sebesség fogalma lesz az, amit legközelebb meg kell szüntetnünk. Ezt abból gondolom, hogy az itt következőkben szinte kritika nélkül használom.)

1. A hétköznapok

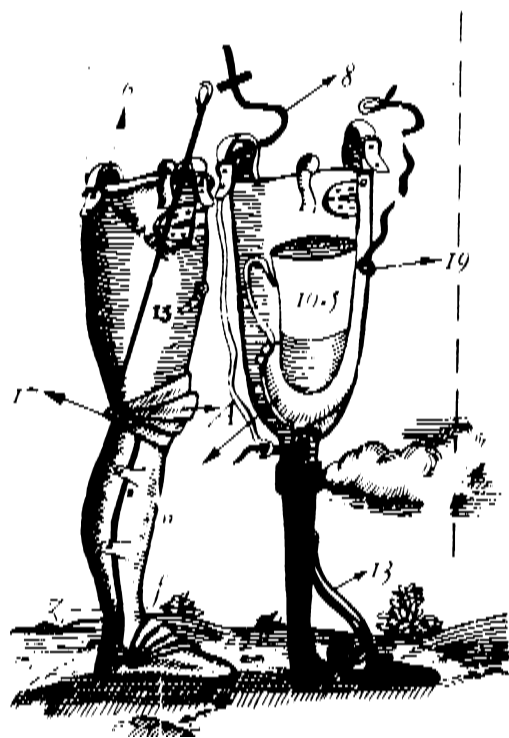
Az Isten-problematika

Van-e Isten? Ez a kérdés így pontatlan. A helyes kérdés így tevődik fel: van-e Isten, ha semmi nem emlékeztet rá? Illetve: nemde, nincs Isten, mikor úgy tűnik, hogy van? A pozíciót az Isten-problematikában az határozza meg, mi tűnik egy adott helyzetben valószínűbbnek. Merthogy tudniillik, ami valószínűbb, az a hamis. Hiánya állítást, jelenléte tagadást szül: ez a poszt-posztmodern logikája. Nincs erős bizonyosság, ami eldönthetné a kérdést, az erős ebben pislákoló igazság diszkriminációja a megoldás. Istent meglátni egy harmatcsepp csillogásában – nem lehetetlen, nem releváns, nem rossz, nem profi.

A kvalitások

A poszt-posztmodern férfi:

függetlenül attól, hogy régi magyar irodalmat szeminarizál vagy ergonomikus székmechanikákat tervez, piacban, áruban, keresletben, marketingben gondolkodik. Mindegy, hogy egy fogalom történetének megírására vagy egy parfüm megkomponálására adta fejét, premisszái között ott van, hogy csak az működhet, aminek valamilyen értelemben piaca van. Érdeklí az, ami a pia-

con történik, ismeri az arányokat, és ha egy sajtóhírben tévedésből 100 dollármilliárdok helyett 100 millió dollár szerepelnek, nem tudja nem észrevenni.

- érdektelenséggel nyugtázza kis tudósok nagy igazságait.
- a nőket nem tartja alsóbbrendű lényeknek.
- sikerorientált, a siker célja nem a pénz, csak annyiban, amennyiben a sikert leképezi vagy elősegíti.
- számára a kommunikáció stratégiai kérdés, ezért kontroll alatt tartott. A kommunikációs síkok váltásának könnyedsége nélkülözhetetlen kvalitás. Gondoljunk arra, hogy a kommunikáció készíti elő a döntéseket, a döntések pedig a legaktuálisabb jelent. A kommunikációnak szintjei és szintjei, hadtestei és hadtestei, stratégiai és stratégiai vannak. Tudatosan fejleszti és differenciálja arzenálját a legváltozatosabb kommunikációs helyzetek számára. A retorikaváltás technikai és nem erkölcsi kérdés.

- turista abban a nemzeti közösségben, amelynek tagja. A közösségi és a nemzeti számára véletlenszerű társítás.
- szabályozza, hogy mikor, milyen feltételek mellett, ki érheti el. Névjegykártyáján többnyire nincs rajta minden elérhetősége, telefonja gyakran van kikapcsolva.
- hiperinformált. Nem az információk beszerzése, hanem a tudás rendszerébe való értelmes bekapcsolása, belinkelése okoz intellektuális munkát – ami atomizáltan marad, az eltűnik.
- epikureánus hajlammal rendelkezik. Pihenés és élvezet-kielvezés ugyanazt jelenti számára. Ez részben abból következik, hogy a pihenés is racionalizált, végigvitt.
- gyakran beszél közönségesen. A közönségesség tömören és erővel ír le egy viszonyulást, ami időt, energiát takarít meg a használónak. A közönségesség már technikai és nem stílusi kérdés.

Dinamika

Felvetés: Ez a befektetés biztos profitot hoz.

Hehtelen válasz: Akkor gyorsan check out!

Helyes válasz: Nem érdekel a profit, ha nincs ezen a területen dinamika.

Igény

Felvetés: Adott valami új, de nem tudom, van-e rá igény.

Hehtelen válasz: Ha nincs rá egyértelmű igény, nem érdekel.

Helyes válasz: Mit feltételez munkában és költségben, hogy igényt gerjesszünk rá?

PR

Még a kreativitást igénylő munkák nagy része is elvégezhető a copy-paste billentyűjattal. Ami nem végezhető el így, az mind-mind PR.

Kommersz

A rossz ízlésű, elcsépett, stupid, de piaciilag sikeres, éppen sikere miatt valamilyen megfontolásra érdemes. A kommersz megszakításmentes kapcsolatban van azzal, ami alapján a piac működik, ezért, így vagy úgy, minden a kommerszhez képest definiálódik. A kommersz csak annyiban áll szemben a magas kultúrával, amennyiben a magas kultúra képtelen a korszerűsége. A kommersz nem ott kezdődik, ahol a magas kultúra véget ér – ez már csak nem is evidencia, hanem olyan közhely, ami méltán hozhatja gyanúba azt, aki kimondja.

2. Az idő általában

Nincs olyan pillanat, amely a jelenről való megfeledezésben telne. Soha nem volt ilyen kifeszített a jelen és kimerevített a múlt, mint most. Ám a jelen radikális végigélése az idő rövidzárlatából következik, nem egyféle carpe diemből; most nem az idő átélése, hanem a kiaknázása zajlik. Mindez a jelen birtoklása érdekében.

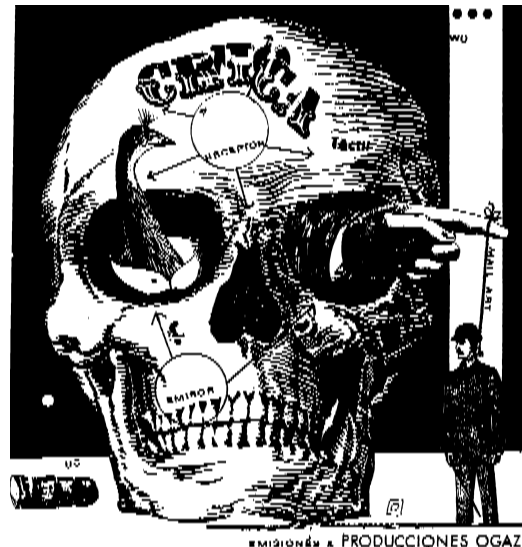
Fontos kiemelni, hogy a mindenkor jelenben való hatalom és ajövőben elkövetkező jelenben való hatalom között jelentős a különbség. Elsősorban amiatt, mert a jövő az idő egykori, kopott és kiszolgált mitológiájából következik: gyakorlatilag egy makett-ről van szó, amelyben a jövő a transzcendenciahoz való közeledés képe, a morális idő télosza. Csakhogy a transzcendencia a jövővel együtt homályosul el, a jövő pedig ennek következtében fokozatosan *kifeszített jelenné válik**. Aki a jövőről beszél, csak retorikai ízléstelenségből vagy századfordulós női szeszélyből teszi. A jövő azért veszíti el értelmét, mert semmi nem köti össze a jelennel, az ív, amit a misztikus várás feszített ki jelen és jövő között, nem létezik már.

A jövő, paradox módon, csak emlékképek által van jelen. Ezeket a képeket a karácsonykor átfutott családi fotóalbum, az álmok vagy a líraibb filmek historikus jelene idézheti fel. De ezek kacsatok. A horizont más mentén keletkezik.

Az idő tagolása

Ahogy a jövő teret veszít a gondolkodásban, úgy a meghódított tartományokat a jelen kebelezi be. A jövő csak volt, de nem lesz, hanem van.

A táguló jelen időt a döntések tagolják. Dönteni annyit jelent, mint újtára engedni a legaktuálisabb jelent. A jelen tágulása a döntési vektorok arénájának szélesedését, implicit a vektorok sokasodását eredményezi. Ebben a rendszerben a sebesség létevidenciaként működik (pörgők, tehát vagyok), a határáig tolt lét pedig az időkrízisben testesül meg (a legnagyobb sodrásba vetem magam, én). Az időkrízis az autentikus poszt-posztmodern férfi létmódusza – amennyiben most lehetséges a tragikus, annyiban ez a léthelyzet tragikus. A jelen fenntartása, a létevidencia fenntartása, a sebesség működtetése, időkrízis stb. – kár ezekre további szót pazarolni.

Első közhely

„Az idő gyorsulása a döntéshelyzetek sűrűsödését okozza. Az a veszély fenyeget, hogy a döntésre szánt idő alatt emberi lépték szerint már nem léphet meg a válaszreakció.” A döntések lüktetésének logikája tágítja a jelent és felgyorsítja az időt, és nem az idő sűrűsíti be a döntési ügyrendet. Aki nem tartja a lépést, kényelmesebb ügyrendet választhat, ebben nincs semmi tragikus, mert a világ 80%-a gyakorlatilag ügyrend nélkül él. Állandó készenléti állapotban lenni még a megfelelő intellektuális kvalitásokkal rendelkezőknek sem kényelmes, de tartalommal tölti fel a fogyasztás vagy a fogyasztás vágyképei által kiürített egót. A lassulás semmilyen más veszéllyel nem jár, mint a szabadság alanyának, aktorának elvesztésével. A gyorsulás pedig a szabadság bizonyos fokú felfüggesztésével.

Amúgy számtalan olyan kompenzatorikus intézmény működik, amely az öngyorsulásra alkalmatlannaknak is a pörgésbe bekapcsoltak képzetét szolgáltatja (aki csak langyosra melegíthető, az is valamilyen tűzőn ég).

Második közhely

„A rohanás kora.”, „rohanak, mint az örültek” stb. A sebesség lényege soha nem vizualizálódik, innen a konfúzió. Rohanásban azok vannak, akik kiszolgálják, nem akik diktálják, birtokolják, kontrollálják a jelent. A poszt-posztmodern férfi örök készenléti állapotban van – ez a két lelkiállapot amúgy is kizárja egymást. Alkalmassint még lassú, melankolikus ember benyomását is keltheti. Mert a poszt-posztmodern férfi nem száguld, hanem rágyorsul, nem táplál, hanem felizzaszt**.

1973, Nagyvárud; Szeged, doktorandus; *Jelszó védené*, Korunk, 2000, I.

AI. CISTELECAN

Két „kulturális” fabula

Újrovatot nyitunk – nem annyira saját magunk, mint inkább több szerző számára –, amelynek esélye van arra is, hogy egyhangú lesz, de arra is, hogy érdekesnek bizonyul. Túlmenően azon, természetesen, hogy a szerzők külön-külön izgalmasan vagy unalmasan írnak. A kockázat magában a témában van, s nemcsak óhatatlan kísérője lehet a témának, hanem végzettszerű meghatározója is. E rovat kis (esetleg nagy) „kisebbségi” jellegű frusztrációs tapasztalatok elmondásának helye, a kizárásnak, kifosztásnak, marginalizálásnak azokat a pillanatait örökíti meg, amelyeken mindnyájan átgéjük, és amelyekben lényünknek egy részével szemben egy nagyobb vagy kisebb közösség tagadólág lép fel. Egyszóval a lét apró traumáiról van szó. Lehet, hogy mindez szokványos az igazi „kisebbségek” számára, akik nap mint nap szembesülnek ilyen helyzetekkel, amelyekre igazi létezési módot alapoznak, többé vagy kevésbé bölcsen vagy tapintatosan. „Kisebbségi” tapasztalataik azonban, különböző okokból, a „többségeknek” is lehetnek magától értetődik, hogy az ő esetükben ezek inkább véletlenszerűek, és nem illeszhetők egy „sors” logikájába és folytonosságába. Csak egyfajta sajátos értelmezésben, csak bizonyos metaforikus túlzással beszélhetünk „kisebbségi tapasztalatról” a többségek esetében. Am az ilyen tapasztalatok nehézségei megem jelentenek egyszerű kacérkodást. Hogy ne tűnjék olybá, mintha kizárólag a magyarok vagy a kevés megmaradt németünk számára nyitottunk teret, kezdjük a rovatot két olyan történettel, amelyek főszereplője „többségi”.

Szimpozium az Erdélyi Iskoláról

Az hiszem, '90 tavaszán volt, mindenestre nem sokkal a decemberi forradalom után, hogy Marosvásárhelyen nagy szimpóziumot szerveztek az Erdélyi Iskoláról. Azt mondom, „nagyot”, mert a Filharmónia előadatermében tartották, s mert a terem tele volt, bár „nagyok” lehetett volna tekinteni a bemutatott dolgozatok száma miatt is. Több intézmény vett részt a szervezésben, de a rendezvény „lelke” az abban az időben művelődési főfelügyelői tisztséget betöltő, azóta megboldogult Serafim Duicu volt, aki írt néhány „...nyomdokain haladva” típusú könyvet az Erdélyi Iskoláról. Lehet, hogy ezek nem túl tudományosan és nem is nagyon szabadon voltak megírva, de bárhogyan, a szerző számára nem volt idegen a probléma. A szimpózium tiszteletreméltó meghívottjai Plămădeală (akkoriban nemcsak nagyon aktív, hanem nagyon szívós) érsek és az új Fehér megyei püspök, Andreicuț voltak. Ez meg is magyarázza a tömeget, bár először hittestvéreimet (a marosvásárhelyi „unitusokat”) gyanúsítottam azzal, hogy előzölözték a szimpóziumot. Hiába gyanúsítottam azonban őket, mert a teremben voltaképpen nyomuk sem volt. És nyomuk sem volt a zsűfolt elnökségben sem, amelyben a két főpap különböző kaliberű kutatók között trónolt. Az unitus egyháznak, legáltalában pillanatnyilag, nem volt kit kiküldenie egy ennyire magasröptű és fontos rendezvényre. De azért számítottam rá, hogy legalább az elnökségi szék sorvégén meglátom valamelyik öreg papunk dekoratív, jelképes alakját. De egyik sem volt ott, és biztos, hogy nagyon tapintatosan kerültek meg őket. Akutatók majd mindenike helybeli volt, s ha ők nem is, szüleik egészen biztosan unitusok voltak. Amikor az Erdélyi Iskoláról szervezett szimpóziumról van szó, amelyet az erdélyi ortodoxia legmagasabb egyházi patronálnak, és amelyen bizonytalan felekezeti kutatók lépnek fel, az ember könnyen gyanakodni kezd. Mindenki tudja, milyen ilyen alkalmakkor a „közlemények”. Különösen a történetesek „közleményei”. Nos, megalapozottak voltak. Dokumentáltak Csodálatosak. Egyetlen dolog hiányzott mindenikből: egy, bármilyen kicsi utalás a Rómával egyesült román egyházra, amelynek az Erdélyi Iskola csupán kulturális vetülete volt. Nem mintha célzás formájában éshomályosan nem utaltak volna rá. Lehetetlen is lett volna egy ilyesfajta teljesítmény. De magának az unitus egyháznak a nevét egyszer sem említették. Kíváncsi voltam, hogyan oldja meg a helyzetet végül is a két főpap. Megoldotta. Mint a jelen levő főpapok közvetlen ősei sorjázta az ájtatos hozzászólásokban Inocențiu, Samuil Micu, Șincai, Petru Maior. Inocențiu és Plămădeală között nem volt egyetlen repedés a kontinuitáson, semmilyen hézag. Patetikusnak beszéltek arról, hogy mit tettek az ősök, hogyan hozták mozgásba a nemzeti öntudatot, hogyan ébresztették fel és hogyan emelték fel a népet, beszéltek a felvilágosodás Balázsfalvájáról stb., stb. Csak éppen úgy tűnt, hogy mindazt, amit az Erdélyi Iskola korifeusai tettek, voltaképpen Plămădeală érsek ősei tettek. A szimpózium hangszíjyozottan orwelli lett, mintha az Igazság Minisztériuma szervezte volna meg. Tanúi lehetünk, ahogyan unitus egyház egész történelmét áttették az ortodox egyház számlájára. Számunkra, unitusok számára, voltaképpen semmi sem maradt. Csupán a hibák összessége, mert az érdemeiktől teljesen lecsupaszítottak. Lám, ez is egy módja annak, hogy az ember kisebbségi legyen.

Petőfi szobránál

Aszerzőbizottságból egy kedves hang megkér, hogy a *Vitra* folyóirat részéről beszéljek Petőfi szobrának leleplezéséről. Teljesen normálisnak tűnt ez egy olyan városban, mint Marosvásárhely, ahol még van némi tennivaló a civilizált együttélés ügyében. Kutyamód zuhogott az eső a ceremónia reggelén. Házahatott is volna, mert a tél teljében voltunk, de nem: kitarotán, szomorúan és makacsul esett. Őt percben hamarabb érkeztem, és a parkosított tér tele volt esernyővel. Tömegesen álltak az emberek a járdákon és a rendőrség által szabaddá tett utcákon. Senkit sem láttam a rendezőség karszalagjával,

akik megkérdezhettem volna, hol kell jelentkezni. Feltételeztem, hogy a szónokoknak megvan a maguk sarka. Nehezen törtem át magam a belső körbe. Ott sem találtam senkit, aki eligazított volna. Reméltem, összefutok valaki ismerőssel, egy kollégával a *Látótól*. Ott lehetek, de nem volt szerencsém. Később megláttam K-t, és feltételeztem, hogy neki is van egy kis szerepe a szervezők között. De nem volt, „csak a mostani báróknak van”, mondta nekem, „mi egyszerű emberek itt állunk a kötélen innen”. De azt tanácsolta, menjek előbbre, lépjek át a kötélen és azokon az árkokon, amelyekbe tavaszszal virágokat ültet majd a polgármesteri hivatal. A magyarok utat engednek, bár gyanúsak tűnik nekik, hogy egy román előre akar furakodni (vagy nekünk tünik úgy, hogy nekik úgy tünik). Valószínűleg feltételezik, hogy újságíróként szó, úgyhogy megértik a mediatiszálás szükségességét, s bár nem szívesen, de félreállnak. Csak most, a sárba lépve veszem észre, milyen rossz cipőt választottam: már bokáig vizes vagyok. Itt, a „szent tér” belsejében sem lesz világosabb semmi. De látok egy sűrű csoport embert várakozni a park túlsó végén, és köztük ott van a polgármester is. Ők lesznek azok, mondom magamban, és melléjük furakodom, leghátulra. Senki nem szól hozzám, mindenki mindenkivel beszél. Természetesen magyarul. Gigarettázom, hogy elrejtsem a zavaromat. Az ünnepség megkezdésének ideje rég elmúlt. De csak most érzem meg elegánsan, eufóriás hangulatban az RMDSZ parlamenti csoportja. Elhaladnak közöttünk kedélyesen, és megállnak elől. Legalább rájöttem, hogy ott kellett volna állnom. Senki nem mondott nekem semmit, amíg nem hallottam, hogy szólítanak. Azt hiszem, nem is voltak biztosak abban, hogy ott vagyok. De azért örültek (a szervezők), amikor látták, hogy valami mozog a bárók mögött. Odaadtam esernyőmet egy szép hölgynek, és beszálltam. A végén megkaptam a kötelező köszönetnyilvánításokat és a meghívást a kis ünnepi asztalhoz. Szerencsém, hogy Kolozsvárra kellett utaznom, szerencsém, hogy elfogadható okom volt a meghívás visszautasítására. Mert nem kívántam magamnak egy olyan vasárnap délelőttöt, amikor egyedül cigarettázom a nagy magyar vidámság közepette. Még ha vendég is bizonyos szempontból a kisebbségi, azonnal megérzi, hogy voltaképpen fölösleges.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

1951, Aranykút (Kolozs megye); Universitatea Transilvania, Brassó, lektor: *Celălalt Pillat*, Bukarest, 2000, *Top ten*, Kolozsvár, 2000.

ÁGOSTON Hugó

Bukarest mint provincia

Vidékesebb teszi-e egy nagyvárost, ha sok nemzetiség lakja? Ezt Athosz szigete közelében kérdeztem magamtól, s éthahajózáson. Kárász Mikli barátom (tulajdonképpen Nikosz Karasz görög újságíró) mondja – a tűző napon beszélgetünk, kis hajónk körül pajkos delfinek ugrándoznak, tán 1993-ban vagyunk –, hogy Szalonikiben a századfordulón több mint félszáz nemzetiség élt prosperitásban és békében. Mikivel magyarul beszélgetünk, Budapestent nőtt fel, ott volt kisebbségi, de most már jó ideje az említett városban lakik – úgy képzem, valahol a kereskedőnegyedben, az óriási virágpiac közelében. Itt, az Égei-tengeren, e koordináták közt hajózhattak Homérosz hősei is, nagyjából ugyanezeket a színeket láthatták: kék, zöld és fehér, de mindez valami olyan földöntúli ragogásban és végtelenségben, hogy az ember időtlennek érzi a világot és benne önmagát. Mutatják a távolban: az ott a sziget, amott a kolostorok – a több görög mellett az orosz, a szerb, a román szerzetház.

Félszáz nemzetiség egy városban! Azóta valahányszor több nép együttlétéről hallok, jóleső szinesztéziákat szinte tapinthatóan, érzékenien azok a színek idéződnék fel bennem: aranyol, mennyország ragogásban a kék ég a zöldeskék tenger, a zöld – ahol kopár, ott sárga – hegyoldal a szerzetesek szigete, a fehér épületek. Ahogy a vajaskifiről szinte mindig eszembe jut az ötven évvel ezelőtti óvoda, ahol Anneliese, egy gyönyörű, pulykatojás-szöke, tengerkéék szemű kelta kislány kegyeért szászul tanuló, s haláláig szóló vérszövetségünk tárgya, hogy megantimot magyarul.

Hazafelé jövet szándékosan eltévedek Szófia utcáin. Minden szürke. A városközponttól nem messze csalhatatlanul rátalálok a tömbháznegyedre. Szürke dobozokba zsúfolva szürke emberek. Máris Bukarestben érzem magam. Hamar hazaértem...

De vajon milyen lehetett Bukarest, amikor még nem voltak ezek az otromba házak? Amikor még a Dímbovița-parti település – legalábbis a sok nemzetiség szempontjából – kicsit olyan olvasztótégely volt balkániságában, mint Thessaloniki? Mibe jöttek ide az évek, évtizedek, évszázadok folyamán magyarjaink? S ha ezt nem is lehet rekonstruálni, legalább azt lehet-e, hogy mikor hányan voltak/voltunk Bukarestben?

Sosem lehetett a második

Havasele fővárosában az első népszámlálást 1810-ben tartották, Ignatie metropolita rendelte el; a felmérés adatai szerint akkor Bukarestben 7503 ház volt, összesen 32 185 lakossal. Mint Árvay Zsolt *A bukaresti magyarok lélekszámának alakulása* című tanulmányában olvassuk, ugyanebben az évben a Bukarestet megszállva tartó oroszok is végeztek összeírást, ennek adatait azonban nem hozták nyilvánosságra. Kiszeljov (Kiseleff) tábornok, a fejedelemségek kormányzója, 1831-ben, az orosz–török háborút lezáró drinápolyi béke után rendelt el újabb népszámlálást, ennek adatai szerint Bukarestnek akkor hetven ezer lakosa volt, ebből 1226 „osztrák” és mintegy 12 ezer főnyi „ideiglenes” lakos – ezekből az adatokból a bukaresti

magarság akkori létszámát mintegy háromezer-négyezer főre lehet becsülni. Aszabadságharc leverése után, majd a Bach-korszak éveiben elindult menekülési hullámok jelentősen megnövelték a magarság létszámát Bukarestben. Az 1899 decemberében végrehajtott összeírás adatai szerint az országban (a Regátban) 5 millió 912 ezer, Bukarest fővárosban pedig 282 ezer lakost tartottak nyilván. Ekkor hitelesen hűszerezte tették a magyarok számát. A következő felmérésre csak 1930-ban került sor, ekkor jelenik meg az első hivatalos adat is a fővárosi magarság lélekszámát illetően: 24 052 fő. Az Országos Magyar Párt a képviselői útján a parlamentben tiltakozott az összeírás során tapasztalt visszaélések miatt, de az említett tanulmány szerzője szerint az akkori lélekszám még akkor sem becsülhető többre 35 ezernél. A világháború idején zuhanásszerűen, utána pedig fokozatosan csökkent a bukaresti magyarok száma.

Az tehát, hogy Budapest után bármikor is Bukarest lett volna a legnagyobb magyar város, ostobaság. Ami tény: a román fővárosban a két világháború között élt a legtöbb magyar.

Olvasói levél

Most, hogy belekezdtem újságíróskodásom negyedik évtizedébe, a vártnál jobban esnek az olvasói visszajelzések. Egy hívás, egy levél... Különösen megörvendeztem egy velem egykorú hölgytől, Nagyszalontáról érkezett üzenetnek – ez volt az első, még a múlt év októberében, amelyet a „Provinciáért” ismeretlen olvasótól kaptam.

„Kedves szerkesztő úr! A cikkét olvasva, megtudtam, hogy milyen régóta bukaresti lakos, és ha nem tévedek, már máskor is írt erről a témáról.

Engedje meg, hogy bemutatkozzam. Jámbor Elvira vagyok, ötvenhat éves, Nagyszalontán születtem, itt is élek, immár nyugdíjasan. Huszonöt évi házasságom után, amelyben én is az Ágoston nevet viseltem, elváltam. Van három gyermekem, egy unokám.

Édesanyám, Jámbor Irma 1923-ban született. 1933-ban, a nagy gazdasági válság idején, mint sokan mások, felkerekedtek Bukarestbe. Pedig Nagypám jó szuszter volt a szakmájában, de bát nagy volt a munkanélküliség. Édesanyám akkor tízéves volt, a három gyerek közül a legkisebb. Bukarestben Nagypám építkezésen dolgozott, a Nagymamám mosónősködött.

Édesanyám itthon az első osztályokat magyarul végezte, majd talán két osztályt románul, mivel úgy nem kellett fizetni egyházaadót. Bukarestben is románul folytatta az elemét. Talán hat osztály lett belőle.

Ott volt egy iskolatársa, egy örmény kislány. Miután abbahagyta az iskolát – vagy kimaradt, nem tudni már pontosan batvanót év után –, Édesanyám elküldte egy kézimunkaszalonba, Erdészékhez a Calea Victoriára. Az iskola, abova Édesanyám Bukarestben járt, a Școala primară Sf. Ioan Moș volt, egy román templom mellett. Konfirmálni egy kis református templomban konfirmált, a királyi palota bába mögött. A Párintele Lucaci u. 2. szám alatt, majd a Calafat u. 7. szám alatt laktak – mindkettő szegénynegyed. Szokta emlegetni az Obor piacot, a Lipsicani-t, az üzletsorokat, valamint volt egy magyar színház is. Arra is emlékszik Édesanyám, hogy akkoriban, ő is gyermekként, látta a gyermek-Mihály királyt hintóban az édesanyjával, Elena királynéval. Édesanyám elevenen emlékszik ezekre a gyermek-fiatalkori emlékekre. 1933-tól ott éltek, a földregzés éjszakáján jöttek vissza Szalontára.

A kis örmény leányka szépen borgolt, Édes pedig, amikor főzte a pajpráks krumplit, egy kis tábla tette, s a kis barátó kérdezte, hogy ha férjhez megy, bonnan tudja, mennyi krumpli kell majd, ha nem lesz vele a tábla. Ennek a kislánynak szuszter volt az apja-nagyapja. Először ők is a Párintele Lucaci-on laktak, onnan az ismeretség, majd elköltöztek a közelebbi címre: Str. Turtucaia 11. szám; a Soseana Pantelimonról kellett bemenni ebbe az utcába, ha az emlékek nem csalnak.

Alányt Hovasapian Anának bívták. Édesanyám rengeteget emlegeti mostanában. Írtam erre a címre egy képeslapot, de nem kaptam választ, s a lap sem jött vissza. Akkor gondoltam, hogy önön keresztül még egyszer megpróbálom az információszerzést, talán ki lehet még nyomozni, hogy hol él ez a néni, s vannak-e leszármazottai. Elnézést a merevségemért, bálás köszönettel lennének, talán még megérjük, hogy az özörmény lány és az itteni magyar lány románul elbeszélgeszen, mint batvanegynébány évvel ezelőtt.”

Egelőre nem sikerült teljesítenem a kérést, de Jámbor (volt Ágoston) Elviralevele gyakran eszembe jut, amikor valami kapcsán az az időszak felmerül (mint legutóbb, amikor Z. Ornea s Pavel Câmpeanu tanulmányait fordítottam a két világháború közötti román szélsőjobbról, a legionárius-mozgalmról, az akkori elit értelmiség – Cioranék, Eliadéék, Noicáké – magatartásáról).

Bukaresti barátaim, talán együtt megtaláljuk Ana Hovasapian!

1944, Szászmedgyes (Szeben megye); *Krónika*, Kolozsvár, vezető szerkesztő: *A Hét*, Bukarest, főmunkatárs, *Bukaresti élet, képek*, Nagyvárad, 2000.

Előfizetés

A *Provinciára* előfizetni a *Krónika* kézbesítőinél, a *Krónika* képviselőinél, postai úton és a szerkesztőségben lehet (3400 Cluj-Napoca/Kolozsvár, Tebei u. 21., tel.: +40-64-420490). Az előfizetési díj 1 hónapra 5000 lej, 3 hónapra 13 000 lej. Postai előfizetés esetén az előfizetési díjat a következő címre kell elküldeni: **Fundatia CRDE – Revista Provincia**, cont nr. 264100078588, Banca ABN AMRO BANK (România), Sucursala Cluj (3400 Cluj-Napoca, Calea Dorobanților nr. 70).

Külföldi előfizetés esetében az előfizetési díj 6 USD/3 hónap, amit a következő bankszámlára lehet befizetni: Fundatia CRDE, cont nr. 264100078588 USD, Banca ABN AMRO BANK (România), Sucursala Cluj (3400 Cluj-Napoca, Calea Dorobanților nr. 70, SWIFT KÓD ABNAROBU).

PROVINCIA, magyar nyelvű kiadás, megjelenik a hónap első munkanapján

KIADÓ: Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Ágoston Hugó, Bakk Miklós, Mircea Boari, Al. Cistelean (felelos szerkesztő), Marius Cosmeanu, Caius Dobrescu, Sabina Fati, Marius Lazar, Molnár Gusztáv (felelos szerkesztő), Ovidiu Pecican, Traian Stef, Szokoly Elek, Daniel Vighi; LAPSZERKESZTO: Hadházy Zsuzsa; ADMINISZTRÁCIÓ: Ádám Gábor; MUVÉSZETI SZERKESZTO: Antik Sándor; TÖRDELŐSZERKESZTO: Szabó Gyula; KORREKTOR: Benedek Sándor. ISSN: 1582-3954

Cím: 3400 Kolozsvár, Tebei u. 21.; tel.: 064-420-490, fax: 064-420-470; e-mail: provincia@edrc.osf.ro

A *Provincia* bármely részének másolásával és a lap terjesztésével kapcsolatos minden jog fenntartva. Tilos a lap elektronikus tárolása, feldolgozása és értékesítése a kiadó írásos hozzájárulása nélkül. Az első évfolyam a *Krónika* (magyar nyelvű kiadás) és a *Ziua de Ardeal* (román nyelvű kiadás) napilapok havi mellékleteként jelent meg.